

MELİH CEVDET ANDAY

paris yazıları

MELİH CEVDET ANDAY PARIS YAZILARI

ADAM

Melih Cevdet Anday

Paris Yazıları

©

**Bu kitabın bütün hakları
ADAM YAYINCILIK A.Ş. 'nindir.**

Birinci Basım: Ocak 1982

Kapak Düzeni: Sungu Çapan

181.05.001.111.7

Melih Cevdet Anday

●

Paris Yazıları

Deneme

PARİS'TE ESKİ BİR EVDE

Gün kavuşurken başlardı acemiliğim,
Baudelaire'in şiiri olmasın bu derdim,
Hadi çık ortaya, konuş Derd'im,
Nasıl olsa giriyoruz geceye.

Dünyada ne güzel düşünler yitti,
Uzak yıldızların ölümü gibi,
Sen, kenti de gökyüzü say ki,
Ko, dönüp dursun habersizce.

Akşam, yaşlı kadınları çağırırdı sokak,
Meyhanelere giderlerdi süslü, sarsak,
Dönerler, ölmüş kocaların merdivenlerine tutunarak
Oğullar, kızlar, torunlarsa kim bilir nerde!

Nerde Saint Just, Danton, Robespierre,
Çocuklarımız gibi bırakıp bizi gittiler,
Geceler boyu bunca yıldız düşer,
Nasıl uyansın düşten bu mahalle!

Paris'te eski bir evde oturdum,
Bilmem mi, yalnızken bir tuhaf olurum,
Çileği kokulu İstanbul'da doğmuşum,
Sardalyanın pulları yapışmış elime.

NERDEN NEREYE

Akşam ruhlarımız uçup gitmek ister de.
Bekçilerimiz kuşlar, göğün kiliminde,
Belli, kanatlarımızı karıştırmayalım diye,
Uykularında göz kulak olurlar bize.
Ama kestanelikte çoktan yel değişti.

Nerden nereye! Yaşlanıvermişim,
Kalkmışken o odadan bu odaya geldim,
Ben duvara bakmayı bilmez miyim,
Geceyi döker döker toplayabilirim,
Ama kestanelikte çoktan yel değişti.

Su, yalnız seni tanıdım, bir seni,
Akıp giden su, tanrının da bilmediği,
Yıldızların düşlere girmeleri gibi,
Görmüşümdür eski değirmenleri
Ama kestanelikte çoktan yel değişti.

OĞLUM İDRİS'E UZAKTAN ŞİİR

Elmalar vardır öpmek için,
Yerleri hiç değişmeyen yıldızlar,
Kokular bilirim, yeni doğmuş ten,
Ve sesin ki denizin koylara girişi.

Ama yelken birden açılır gümbürtüyle,
Tekne ve bulut bir artık, kıyı sarnıç boş.
Olur da bir gün yağınur yağar mısın,
Rüzgârın dolar mı bir gün ben?

Geceyi bekletmekten caydım,
Damıtık suyla yıkadım uykuyu,
Kar gibi oldu seni düşlemekten,
Sabahı karıştırıyorum.

Ölüm bendeyse yaşıyorum,
Senin otun öylesi taze,
Senin atın öylesi huysuz,
Senin ayakların öylesi tanrı.

Doğduğunda gülümsemiştin,
O gün bugün gökyüzüyümdür,
Yıldız konacak şaşırın dal,
Aya bakarken susan bahçe.

Bak ne yaptım, bir cıgara yaktım,
Bu şiiri yazdım koca elinle,
Ellerin bana öyle gereklidir,
Bilinmedik sokaklara çıkardım.

ÖVÜNECEĞİMİZ BİR OLAY

Paris'te bir banka müdürü ile bir iş konusu üzerinde konuşuyorduk; benim Türk olduğumu anlayınca, adam Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik, siyasal bunalımların kendince bir açıklamasını yapmağa başladı bana; kısa kestim, onunla bu düşünceleri paylaşmadığımı söyleyerek. Yanlış mı idi söyledikleri? Doğrusu, yanlış olduğu yerler de vardı, haklı olduğu yerler de. Ben ülkemin, toplumumun eleştirilmesine kızmam, uygar adamımdır, her toplumun yerilecek yerleri vardır çünkü. Sözelgelişi İngilizleri de, Fransızları da yüzlerine karşı eleştirebilirsiniz, duygusallığa kaptırmazlar kendilerini. Bizim Genç Osmanlılar, Paris'e geldiklerinde Jaures'i görmeye gitmişler, adam onlara padişahla aralarının neden açık olduğunu sorunca, "Padişah Batı uygarlığının kokuştugu kanısında" diye yanıt vermişler. Bunun üzerine o tanınmış düşünür ve siyaset adamı, "Ben de sizin padişah gibi düşünüyorum" demiş. Benim yukarda sözünü ettiğim banka müdüründe gördüğüm başka bir şeydi; Türkiye'nin adı geçince bunalımlardan sözlemeye, hatta ders verir gibi konuşmağa alıştırmıştı kendini. Bu davranışın yaygın olduğunu sanıyorum. Anladığıma göre, Türkiye herkesin ağzında eleştiri konusu: Ekonomik ve siyasal bunalımlar içinde bir ülke imgesi bütün kafaları sarmış durumda. Bu bakımdan saym Ecevit'in Strasburg'ta verdiği söylevin iyi etkileri olacağını sanıyorum. Saym Ecevit, devletimizin demokratik ve layık olduğunu söylemekle çok yerinde bir iş yaptı.

Bir tanıdığım da ev arıyormuş burada, bulmuş istediği gibi bir ev, tam evsahibi ile anlaşırken, adam bizimkinin Türk olduğunu öğrenince vazgeçmiş evini ona kiralamaktan, elindeki anahtarla işaret ederek, "Borç takip tüyüyorlar Türkler" demiş. Gerçeği

aranırsa, borç alma, borç takma, geleneklerimiz arasında yer etmiştir diyeceğim neredeyse. Yalnız eski bir âdetimiz, gāvura' borç takmamağı buyurur. Dinsel bir buyruktur bu. Gāvura takılan borcun öteki dünyada cezası varmış. Anlaşılan bu dinsel buyruğu unutmuşuz. Batılılara bunu söylemekte yarar vardır.

Buradaki Türklerden, daha gelir gelmez, Fransızları nasıl yediklerini dinlemeye başladım: Fransızlar paralarının hesabını santimine dek tutuyorlarmış... Ya ne yapacaklardı? Bizden borç mu isteyeceklerdi? Borç alıp vermek bizim insanlık anlayışımızın temel direğidir. Buradaki eski bir dostum, "Bu yüzden de hükümetlerimiz borç isteme alışkanlığı içinde oldu hep" dedi, "Zengin devletler borç vermezse kızıyoruz." Gerçekten de, para vermedikleri için suçluyoruz Batılıları. Onlarsa, el açtığımız için, ders verir gibi konuşuyorlar bizimle. Osmanlıya benzedik dönüp dolaşıp. Osmanlı hayranlarının kulakları çınlasın!..

Kırk iki yıl olmuş, savaştan çok önce Bruxelles'e gitmiştim, çok iyi anımsıyorum, Türk olduğum için saygı görmüştüm her yerde. Türk olduğumu öğrenen herkes yeni Türkiye'yi övmeye başladılar bana. Oysa biz yine yoksulduk o yıllarda, hatta şimdikinden daha yoksulduk; sanayimiz yoktu, tarımımız ilkel bir durumda idi, okur yazarımız çok azdı, yurt içinde bir yerden bir yere gitmek şimdiki gibi kolay değildi. Ama ilerleme için gerekli gücü kendinde yaratmış bir ülke izlenimi bırakıyorduk dünyada. O zaman açıkça yoksulduk, ama sonra her mahallede bir milyoner palavrasının güdücüleri elinde, karşılıksız çek yazarı hovardalara döndük. Yergileri üzerimize çekmenin başlıca nedeni burada aranmalı bence. Her mahallede bir milyonerimiz varsa neye zengin devletlerden para istiyoruz?..

Bereket yüzümüzü ağartan müzisyenlerimiz, ressamlarımız, romancılarımız var burada. Şunu her zaman söyledim, yineleyeceğim, yakın tarihimizdeki bir takım kötü olaylar yüzünden dünyada eleştirileri üzerimize çektikçe, Almanların Yahudilere, Fransızların Cezayirlilere yaptıklarını söyleyerek temize çıkma yolunu tutarız çoğu zaman: unutuyoruz ki, bir Alman, bir Fransız bizimle bu konuda birlik olabilir, ama onlar yetiştirdikleri bilim ve sanat adamlarını sayarak, bu yoldan dünya kültürüne nasıl katkıda bulunduklarını sözlerine ekledikleri zaman bizim ağzımız açılmaz olur. Türk'ün itibarını kurtaracak olan para değildir, bilim ve sanattır, o alanlarda büyük adamlar yetiştirmektir.

Ne talihli imişim. Paris'e geldiğim üçüncü günü Prof. Mümtaz Soysal için UNESCO'da yapılacak toplantıya çağırıldım. Unutamayacağın günlerden birini yaşadım orada. Büyük toplantı salonuna girdiğimizde başkanlık divanının oturduğu orta yere baktım. UNESCO Başkanı Amadu Mahtar M-Bow (Ahmet Muhtar, Senegalli) sağ yanına Prof. Mümtaz Soysal'ı oturtmuştu, sol yanında ünlü ozan Valery'nin oğlu olduğunu öğrendiğim biri vardı.

Ahmet Muhtar Bey M-Bow, güzel bir açış konuşması yaparak (Fransızca konuşuyordu, fakat konuşması beş dile çevriliyordu) UNESCO'nun insan hakları eğitimine verdiği önem ve insan haklarının dünyanın her yerinde yaşama geçirilmesi için harcadığı çabaları üstüne bilgi verdi. Bununun yeni örneği, UNESCO'nun bu konuda koyduğu ödül. Bu ödül ilk kez bugün verilecekti ve M. Sigeri (Japon) başkanlığındaki seçiciler kurulu, aday gösterilen otuz sekiz kişi içinde UNESCO insan hakları ödülünü Prof. Mümtaz Soysal'a vermediği kararlaştırmıştı. Ondan başka, seçiciler kurulu, biri Amerikalı bir profesör (Thormas Buergenthal), öbürü ünlü bir Fransız hukukçusu (Lonis Edmond Peptiti) olmak üzere iki kişiyi de mansiyonla ödüllendiriyordu. Başkan önce Mümtaz Soysal'a ödülünü verdi. Herkes ayağa kalkmış alkışlıyordu, salon alkıştan sarsılıyordu sanki. Belki de kalbimdi bana sarsılma duygusunu veren, sevinçten gümbür gümbür atan kalbim. Ödül iki bin dolar ile bir altın plâka idi.

İki mansiyon da sunulduktan sonra, Başkan Ahmet Muhtar M-Bow, sözü bizim övünç konumuz Prof. Mümtaz Soysal'a verdi. Tele kameraları karşısında akıcı bir Fransızca ile konuşan Soysal, gerçekten çok beğendiğim sözler söyledi: bugün Türkiye dediğimiz Küçük Asya'nın geçmişinden, geleneklerinden, ünlü kişilerinden açarak savaşların, istilaların, çatışmaların, hatta kimi zaman kıyımların, fakat bunların yanında bir arada barış içinde yaşamının yüzyıllarca süren uyumlu anlaşmaların toprağı diye adlandırdı onu. "İkiyüzlülüğü, vefasızlığı benimsemeyen bir topraktır bu" dedi, "yarattığı hoşgörünün temel ilkelerine hayınlık eden bütün politik kuruluşları cezalandırır." Ve sözlerini Türk halkının insan haklarını savunma eylemi ile birleşmekteki dileği ile bağladı Soysal. Konuşma uzun alkışlarla karşılandı. Prof. Soysal'ı burada bir daha kutlarken, bana verdiği övünç için, o kanatlı duygu için teşekkür ediyorum kendisine...

Az sonra, yine UNESCO salonlarından birinde Soysal şerefine verilen bir kokteyl partiye katıldım. Özellikle kara Afrika temsilcilerinin bu ödül dolayısıyla sevinç içinde bulunduklarını gördüm. Uganda temsilcisinin tanımı ile "Türklerin günü" idi bugün.

25 Mayıs 1979

DIŞARDA TÜRKİYE

Osmanlı'nın geçen yüzyıl Avrupasında "Hasta adam" diye tanındığını anlatan eski kitapları gözönüne getirirsek, o dönemi yeniden yaşadığımız yanılgısına kapılabiliriz; şu ayrımla ki, Jön Türkler, II. Abdülhamit'ten kurtulunursa memleketin aydınlığa çıkacağı inancında idiler. Biz ise bugünü hazırlayan yakın geçmişin ağırlığı altında ezilmekteyiz. Öylesine ki, İttihatçıların kimi uygulamalarından, bugün, diyelim Paris'teki bir Türk öğrenci sorumlu tutulabiliyor. Dahası, altmış yıl önceki bir Osmanlı hükümetinin eylemi, isteniyor ki, bugünkü hükümetimizce yerilsin, o tutum yüzünden özür dilensin! . Oysa bir devrim geçmiştir aradan: Anadolu hareketi, Osmanlı İmparatorluğunun silinmesi sonucunu doğurmuştur. Kısacası, burada genellikle Türkiye yeriliyor.

Sözcüleri, Le Monde'da, Fransa'nın Kıbrıs konusunda dört yıldır uyuduğu ya da uyutulduğu, Kıbrıs'ın kuzey kesimindeki Rumlardan hiçbir haber alınmadığı, Türklerin o bölgeye Kızılhaç temsilcilerini bile sokmadıkları, kayıp Rumlar konusunun boyuna hasıraltı edildiği, çeşitli partilerden (aralarında Sosyalist Parti de var) dört milletvekilinin imzası ile yayınlanan bildiri kılığında bir yazı ile ortaya atıldı. Tam toplumlararası konuşmaların Kıbrıs'ta yeniden başlayacağı sırada, böyle bir çıkış yapmanın ne anlam taşıdığı üzerinde durulabilir: ama Kıbrıs çıkarmasından sonra geçen süre içinde oradaki Rumların, kendi bölgelerinde ekonomik durumlarını düzelttiklerini, buna karşı Türklerin oturduğu bölgede hiç bir canlılık bulunmadığını anlatan sözler "Türk aleyhtarlığı" gerekçesi ile geçiştirilemez.

Başka bir örnek de, Herald Tribune'da çıkan bir yazının Türkler

üzerinde bıraktığı kötü etkiye kendini gösteriyor: Türkiye’de Kürtlere varlığının tanınmadığı, dağlık bölgelerdeki Kürtlere “Dağlık Bölge Türkleri” denildiği, bu etnik kümenin çok yoksul bir durumda bulunduğu, bu yüzden de sola itildiği belirtiliyordu bu yazıda. “Türkleri sevmeyenlerin işidir” deyip geçemeyiz. Hatta başka ülkelerde azınlıklara yapılmış olan kötülüklerin, girilmiş soykırımı olaylarının dile getirilmesi de yararlı bir davranış olarak gösterilemez; çünkü “Bende eleştirdiğin işi sen de yaptın.” davranışı, suçun itirafından başka anlama gelmez. Böyle bir sorun karşısında açık seçik bir tutumumuz olması gerekir. Paris’te “Kürtlerin Tarihi” konusunda iki yeni kitap basıldığını duydum, görmek olanağını bulamadım daha. Bizim bilim adamlarımızdan kurulacak bir yazı kurulunun bu konuda bir kitap hazırlaması çok yerinde olur sanıyorum. Tarihsel gerçekleri dedikodu biçiminden kurtarmak gerekiyor. Ne olacağı, nasıl olduğunu öğrendikten sonra anlaşılır. Burada kısaca değineceğim en önemli sorun ise, Türkiye’deki yönetimin ilerici bir yönetim nitemini taşımasında düğümlenir. Çağdaşlık nitemini hak etmiş bir ülkede, her sorun çağdaş bir çözüme ulaştırılabilir. Şimdilik ayrıntılara girmeyeyim.

Bizse boyuna susmayı yeğliyoruz; ya da yukarıdaki örneklerde belirtilen girişimler karşısında duyduğumuz üzüntüleri, o gibi girişimlerde bulunanlara özel olarak iletmekle, bir daha böyle bir işe kalkışmayacakları umuduna kapılıyoruz. Oysa onlar bu kez, ezilenlerin koruyucusu oldukları savma sarılıyorlar. “Bu olaylarda yabancıların parmağı var” tesellisi hiçbir sorunu çözecek güçte değildir. II. Abdülhamit, bu gibi durumlarda , para ile tuttuğu Avrupalı yazarlara kendini savundururdu. Bunlar boşuna çabalar sayılmalı. Sorulacak olan şudur: Osmanlı İmparatorluğunun dağılma süreci karşısında gerçekçi bir davranış takman Mustafa Kemal’in , çağdaş bir anlayış ile kurduğu ilk Türk devleti, sadece ekonomik açıdan değil, siyasal açıdan da bunalımlı bir duruma nasıl gelmiştir? Nereden gelmiştir?

Sorunları çözmenin başlıca yolu, onların nedenlerini arayıp bulmaktır, biliyoruz; ama bunun yanında, eleştirileri nasıl karşılamak gerektiğini de öğrenmeliyiz. Paris’e geleli kısa bir süre oldu; bu süre içinde edindiğim izlenime göre, Türkiye’yi eleştirme havası, yalnızca gazetelerin, büyük toplantılardaki kimi çevrelerin eleştirileri sınırlı kalmıyor; orta halli bir Fransızın evine gitseniz, yemekte bu konu açılıyor. Bana öyle geldi ki, Türkiye’nin sorunları, dertleri Fransızın ağzına sakız olmuş. Genel olarak Avrupalı, bizim bireysel ilişkiler içinde kimi kişilere taktığımız adla “ukala” bir tiptir; yüzyıllardır sürdüğü rahat yaşamdan, bilimlerdeki sanatlardaki başarılarının doğurduğu kendini beğenmişlikten gelir bu. O bakımdan Avrupalının eleştirisini, yergisini pek de abartmamalı bence, ulusal haysiyet konusu yapmamalı. Elden geldiğince

yanıtlamaga çalışmalı soruları, yanıtlamalar varsa bıkmadan düzeltmeli... Bize düşen budur sanırım.

Şu da var: Fransızlar olsun, İngilizler olsun, topraklarındaki ayrı etnik kümeler bakımından oldukça zor durumdadırlar. Sözceliği burada, başkaldırımı Brötanyalıları, geçende radyo, TV direklerini yıktılar, Brötanya günlerce radyosuz, televizyonsuz kaldı. Fransız olmayı istemeyen bu insanlar duyduğuma göre, Brötancaöğrenmeye başlamışlar.

Bana sorarsanız, sözceliği Fransızlar, Türkiye'yi eleştirirken hakaret niyeti taşıyor değiller. Bunu nereden anladığımı merak eden olur diye yazayım: Onları acımasızca eleştirirseniz, onların toplumsal, siyasal durumları ile alay ederseniz kızıyorlar, olağan karşılıyorlar bunu. Bireyciliğin yurdu olan bu ülkede kimse kendini devletle özdeşleştirmiyor çünkü.

Burada dikkati çeken şeylerden biri, sokaklarda sık sık karşılaşılan "yasak" (interdit, defense) levhalarıdır. Şurada otomobil park etmek yasak, şuraya duyuru asmak, şuraya döviz yazmak yasak (ama bir otobüs durağında koskoca bir Dev Genç afişi ile karşılaşınca bu tür yasakların ne entipüften şeyler olduğunu anladım) oradan dönmek yasak, şu saatten önce çöpleri çöp kutusuna koymak yasak... Yeni tanıdığım bir Fransız hanıma bu levhaları göstererek, "Sizin bir demokrasiniz var ama halka yasak (interdit au public)" dedim. Kadın kahkaha ile güldü. "Vay! Siz bizim demokrasimize hakaret mi ediyorsunuz?" diye alınganlık göstermedi. Biz de, herkesin ağzında dolaşan sorunlarımız yüzünden dünyaya küsmeye kalkmamalıyız; anlayışlı davranmalı dertlerimizden bir an önce nasıl kurtulabileceğimizi düşünmeliyiz. Hani bizde "Dertsiz insan olmaz" diye bir söz vardır ya, onun gibi dertsiz toplum da olmaz. Dertlerin ortaya dökülmesi, bir toplum için sağlıklı bir durum sayılmalı. İstanbul'da herkes kendi çocuğuna okul bulurken, Anadolu yüzyıllarca okulsuz idi. Köylü buna başkaldırmadığı için de, toplum uyumlu bir yaşam içinde sanılıyordu. Bugün büyük kentlerimizde "O yok, bu yok!" yakınmaları yayıldığı için, kendimizi bunalımlara gömülmüş durumda biliyoruz; oysa yoksul bir halkız biz, unutmayalım, yokluklar içinde geçecektir yaşamımız daha bir süre, yoksulluklar içinde geçmelidir. Bugünkü durumdur gerçek durumumuz demek istiyorum. Sosyalist ülkelere gidip gelenlerimiz, "sefalet" öykülerini yıllarca dillerinden düşürmediler, biliyorsunuz: İnsanlar neşesizmişler, yüzleri sarı imiş, kadınları zorla çalıştırıyorlarmış oralarda... Biz bugün işte o "sefalet" içindeki ülkelere diyelim elektrik alıyoruz. Yokluk bizim yazgımız mıdır? Hayır, fakat rahat günlere, sıkıntılı günlerden geçilerek varılır.

Burada bir arkadaşımın evinde "Yol Ayrımı" adlı romanı gördüm de, şöyle karıştırdım geçende. Romancı, Osmanlı İmparatorluğunun parçalanmasına karşı durması gerekirken, buna yardım ettiği eleştirisi ile Mustafa Kemal'i yeri yeri o kitabında. Osmanlı

İmparatorluğunun sınırlarını, bütünleşmesine olanak bulunmayan birbirinden uzak bölgelerini, yönetimdeki güçlükleri, ekonomik, teknolojik geriliklerimizi düşündüm de, Cumhuriyet'le ne büyük bir yükten kurtulmuş olduğumuzu anladım.

1 Haziran 1979

ORDA BİR KÖY VAR

Aradan aylar geçti ama beni düşündürür gider o konuşma; bir hastanenin hekimler odasında üç kişi idik, hekimlerden biri, rahmetli ozan Ahmet Kutsi Tecer'in,

Orda bir köy var uzakta
O köy bizim köyümüzdür
Gitmesek de görmesek de
O köy bizim köyümüzdür

diye başlayan şiirini sadece yermekle kalmamış, alaya da almıştı; "Hele gençlerimiz nasıl nasıl kızıyorlar bilseniz!" demişti. O şiirin, ilk bakışta insanı durduran, gülümseten demeyeyim ama yadırgatan bir yanı vardır gerçekten: Bilmediğimiz, gitmediğimiz bir köy nasıl bizim köyümüz olabilir! Dahası, gitmesek de, görmesek de ne çıkar anlamını taşır gibi o dizeler, köyle aramızda kendiliğinden bir bağ varmış anlamını. Gerçi Kutsi Tecer buncasını söylemiyor, ama okuyan çıkarıyor bu anlamları şiirden, çıkarınca da gülüyor, ya da kızıyor ozanın saflığına, "Bu ne biçim köy sevgisi, köylü anlayışı!" diye soruyor.

Nereden nereye geçeceğim, bir hafta önce iki eski arkadaşım la Ahmet Hamdi Tanpınar'ı andık burada; onun şiirinden, romanlarından söz ettik, konuşmamızın sonunda da onun kişiliğindeki authenticité üzerinde durduk; içtenlik, doğruluk mu diyeyim, gerçeklik mi, bilmiyorum. O konuşurken Ahmet Hamdi Tanpınar diye biri olduğuna, gerçekten olduğuna inanırdınız, söylediklerini beğenseniz de, beğenmeseniz de. Birçok doğru söz ü bir araya getiren öyle kişiler vardır ki, onların söyledikleri sahici gelmez bize, gerçekten düşünmemişlerdir de ondan, yama gibi görünür sözleri, bu yüzden de etkilemez bizi. Ne diyecektim... İşte Ahmet Hamdi

Tanpınar bir gün bana, "İstesek de, istemesek de Müslümanız biz" demişti. Neden demişti, hangi sözden, konudan gelmiştik oraya, şimdi bulamıyorum, ama o söz üzerinde uzun uzun düşünmüşümdür.

Biz dinimizi, ulusumuzu, yurdumuzu kendimiz seçmemişizdir, onlar verilmiştir bize, onların içine doğmuşuzdur. Nitekim dinsizliği seçenlerimiz de, dinin kimi buyruklarına, en azından kimi törenlerine katılıyorlar. Ölümünü dinin eline bırakıyoruz en başta. Gerçi arada bir, "Öldüğümde cenaze namazı istemem" diyenlerimiz çıkmıyor değil, ama kimse dinlemiyor onları, bal gibi kılıyorlar adamın cenaze namazını. Neden derseniz, dinsizler için bir mezarlık yok yurdumuzda, kurulmamış daha. Ayrıca çoğumuz dinsel cenaze törenini ölüme karşı bir saygı gereği gibi almaya yatkındır. Ölüyü, kimse görmeden, duymadan gömemiyoruz, toplanılsın, bir araya gelinsin, ölü topluca düşünülün istiyoruz. İnsanoğlunun yok olmaya karşı direnişi, başkaldırışıdır bu. Ölümü anlamıyoruz hâlâ, razı olamıyoruz ona.

Sanırım, Ahmet Kutsi Tecer'in dizeleri ile. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın bu sözü arasında kuracağım ilişki kendiliğinden ortaya çıktı. Din gibi, köyümüz de bize verilmiştir. İnansak da inanmasak da, gitsek de gitmesek de. Ben dünyaya geldiğimde, Türk ulusu yoktu daha ortada tam anlamı ile, yeni yeni oluşuyordu. Türkçülük akımının yürütücüleri istiyorlardı Türk ulusu adı altında bir topluluğun kurulmasını. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu içinde bir arada yaşamış olan halkların birtakımı kendi uluslarını kurmuşlar ya da kurma yoluna girmişlerdi. Uluslaşma sürecinde en geri kalmış topluluk Türk topluluğu idi. Gerçekte bu sürecin dünyadaki geçmişi de pek öyle uzun bir tarihi kapsamıyordu. Uluslaşma, bir dizi ekonomik, toplumsal koşulun bir araya gelmesi ile ortaya çıkan bir olgu idi. Bu olguyu düşünürler, aydınlar ayırdediyorlardı herkesten önce, bu yüzden de uluslaşmanın düşünden doğduğu sanılıyordu. Ama topluca bilincine varıldıkça, topluluklar uluslara dönüşüyorlardı. Demek ki, bu dönüşünden önce, orada, uzakta bekleyip duruyorlardı topluluklar.

Bunun gibi, yurt kavramı da önce aydınlarımızın, ozanlarımızın, düşünürlerimizin kafasında belirlenmiştir. Namık Kemal'den önce "vatan" sözcüğü "oturulan yer - ev" anlamına geliyordu. Gerçi bizim bir yurdumuz vardı, orada duruyordu, bizim bilinçlenmemizi bekliyordu, bir sevgili gibi. O vardı, fakat biz aşık olmamıştık daha, aşık olmadığımız geçmiş zaman içinde onun adı sevgili değildir. İmdi "ulus" ve "yurt" birer gerçeklik gibi mi, yoksa birer kavram gibi mi ele alınmalı? İşte sorun budur.

Burada Perulu yaşlıca bir gazeteci ile tanıştım, eski bir komünistti, başından geçen acı olayları anlattı uzun uzun. Ama o olayların geçtiği günlerde Peru daha sanayileşmeye adım bile atmamıştı, demek ki bir işçi sınıfı oluşmamıştı daha orada. Görüyor

musunuz, işçi sınıfı ortada yokken bile bir ülkede komünistler yetişebiliyor. Ne öğretici bir örnektir! Ya sınıf, kendi bilincine varan aydını bekler, ya da aydın o bilince gelecek sınıfı. Çünkü dünyanın herhangi bir yerinde sanayi hızlandı, işçi sınıfı yetişti, bu sınıf toplumsal durumunun bilincine vardı değil mi, bu bilinç dünyanın öteki bölgeleri için de geçerlidir artık. Ama gelişmemiş ülkenin ozanı diyecektir ki: Çahşanlar var ya orda - Onlar işçi sınıfıdır...

Ünlü Fransız ozan Lamartine:

Mais la nature est là, qui t'invite et qui t'aime diyor bir şiirinde: "Doğa şurada, çağırır seni, sever." Bu romantik ozan, insanı doğaya yaklaştırmak, onunla kardeş etmek istiyor. "Bak, şuracıkta" diyor. Demek insanlık o güne değin doğayı bilmiyor, tanımıyordu. Şimdi bize olağan görünen bu söz, gününde yeni, devrimci bir sözdü. Çünkü "doğa"nın unutulması üzerinden yüzlerce yıl geçmişti. Belki "nature" sözcüğü bile sadece "yaratılış" anlamına geliyordu. On sekizinci yüzyıldan sonra aldı, içinde yaşadığımız dünya anlamını o sözcük. Bize gelince, "tabiat" sözcüğüne bu yeni kavramın yükletilmesi tarihi kırk elli yılı geçmez. Toprak, su, hava, ağaç, kuş... burnumuzun dibinde yüzyıllardır beklemiş bizde "doğa" kavramının uyanmasını. Ondan önce "tabiat", insanın huyu suyu anlamına geliyordu.

Ahmet Kutsi Tecer'in "köy"ü gibi tıpkı. Yüzyıllarca o "köy" orada durdu; ama aydınlarımızda, düşünürlerimizde, sanatçılarımızda hadi daha kapsamlı bir sözcük bulalım, "kentlilerimizde", hakları yenen kırsal bölge emekçilerinin saygıdeğer topluluğu anlamında bir "köy" kavramı yoktu. Şimdi Tecer'in şiirine gülenler ya da sinirlenenler bir de babalarına sorsunlar durumu, bakalım köy ne demekmiş o babaların gençliğinde. Köye, köylüye bağlı bir ülke var mıymış?

Şunu da eklemeden geçemeyeceğim; bilindiği gibi, sanayileşmiş ülkelerde "köy" kavramı, "geri kalmış kırsal bölge" anlamını çoktan yitirmiştir. İsviçre'deki yolculuklarda bir kentten bir kente geçiliyor, yanınızdaki uyarmazsa köyü göremiyorsunuz. Fransa'da köy, modern bir çiftliktir. Courier dergisinin eski Yazışleri Müdürü dostum René Caloz, emekliye ayrılınca güneyde bir köye taşındı. Köyü kurtarmak için değil ha, keyfine bakmak için. Bizim İstanbul Belediye Başkanından dinlemiştim. Viyana Belediye Başkanı ile kentlerdeki nüfus sorunu üzerinde konuşurken adam "Evet, büyük derdimiz bizim de" demiş. "Halk kentten köylere göç ediyor." Sosyalist ülkelerde ise Kolhoz ve Sovhoz'a "kırsal fabrika" adı verilebilir. Bu gidişle yarınki ozan "Orda bir köy vardı uzakta - O köy bizim köyümüzdü" diye ağlayacak.

Köylerimizi görmek için acele edelim, geçip gidiyor çünkü.

Konu açılmışken değinmeden geçemeyeceğim; kırsal bölgelerin yok oluşu süreci, yarın insanlığın en büyük üzüntülerinden birini

oluşturacak gibidir. Yüzünü öteki dünyaya çeviren ortaçağ “doğa”yı nasıl unuttu ise, belki yüzyılımızın yeni makine ve yeni enerjisi yüzünden insanlık ondan bir daha uzaklaşacak ve bunun acısını çekecektir. Gidişi, akışı denetleyemiyoruz gibi geliyor bana, ya da ileriye ilişkin tasarılar boş veriyoruz.

15 Haziran 1979

PARİS'TE YABANCILAR

Eifel kulesine hiçbir Parisli çıkmazmış. Meğer bizim Ali Ulvi, "Paris'e varır varmaz çoluğumu çocuğumu alıp Eifel'e çıktığıma şimdi çok pişmanım" demedi bana yıllar önce! Ünü dünyayı tutmuş bu kuleyi küçümsemek Parislinin kendini beğenmişliğidir elbet. Yabancılar içindir bu kule. "Paris, en iyi Eifel'den görülen Paris'tir" sözüyle Parisli, "Şu kuleyi görmemek için ona çıkmaktan başka çare yok" demek istiyor. Ancak bugün Paris'te Parisliyi bulmak oldukça zordur. Dediklerine göre, Paris'in yarı halkı yabancı imiş; zenciler başta olmak üzere, Cezayirliler, Tunuslular, İtalyanlar, Çinliler, Vietnamlılar. Ermeniler, sonra Türkler Paris'in yerli halkı durumuna gelmişler. Bir otobüse, metroya binseniz, yolcunun aşağı yukarı yarısının zenci olduğunu görürsünüz. Osmanlı ailesinden Fevziye hanımla konuşurken, "Bu kadar zenciye Kara Afrika'dan başka bir yerde rastlanmaz her halde" diyecek oldum da beni: "Bir de Newyork'ugörün!" diye yanıtladı, "Beyazdan çok zenci vardır orada."

Madem zencilerden açtık, onlarla sürdürelim konuyu. Bir gözlemimi söyleyeyim: Burada zencilerin birbirlerine hiç bakmamaları beni çok şaşırttı. Düşünün, kalkmışlar, uzak bir anakaradan buralara dek gelmişler, sokaklarda karşılaşıncı birbirine "Neredensin?" diye sormaları gerekmez mi? Sormasa bile bunu aklından geçirmez mi? "Yahu, amcam olmasın bu !" demez mi? Oysa hiç oralı olmuyorlar. Sorunu çözmek için, biz beyazların da birbirimize merakla bakmadığımızı düşündüm. Ama rahat ettirici bir düşünce değil bu. Diyelim Zaire sokaklarında bir beyazla karşılaşısam, duraksamaz mıyım? Uganda'da bir otobüste, yanımdaki beyaza nereli olduğunu sormaz mıyım? Belki de zenciler bütün dünyayı kendilerinin sayıyorlar.

Konumuzun çözümünü başka yerde aramalıyız; biz bütün zencilerin birbirlerine benzediklerini sanıyoruz. Oysa beyazlar arasındaki durum gibidir onların arasındaki durum. Kaç çeşit beyaz insan varsa, onca zenci çeşidi var belki de. Zamanla anlıyorsunuz ayrıntı ayrımlarını. Kara soydan olanlar, kapkaradan sütlü kahveye doğru sayısız ararenkler gösterirler. Bir dudağı yerde, bir dudağı gökte olanlar başka, topukları beyaz, gözlerinin içi benekli, saçları düze yakın olanlar başka.

Saçtan açılmışken söyleyeyim, kimi zenci kızlarının saç örgüleri (saç tuvaletleri) beni gerçekten çok düşündürdü. Zenci saçının ne denli sık ve kıvrıkcık olduğunu bilirsiniz. Bu saça düzen vermenin oldukça güç olduğunu söyleyebiliriz. Ama bakın zenci kızları ne yapıyorlar: Saçlarını yirmi dört tutama ayırıyor ya da ayırtıyorlar önce, arkasından bu tutamları ikiye ikiye örüyorlar, elde on iki örgü kalıyor. Bunları iyice gererek birbirinden ayırıyor ve kaldırıyorlar. Öyleki, alından tepeye, enseden yukarıya doğru, zenci kızın başı, dağlarda ağaçlama için hazırlanmış terasları andırıyor. Bunu hangi usta berber becerir, şaşarım!

Şunu eklemeli ki, zenciler gururlu insanlardır, bundan ötürü beyazlarda bir aşağılık duygusu bile uyandırdıkları oluyor. Bunu bir otobüsteki beyaz kızın, karşısında oturan zenci kıza hayranlıkla baktığını görünce anladım. Zenci kız çok güzeldi, bir zenci şiirinde yazılmış olduğu gibi, yarı açık göğüsleri gölgeli idi... Sonra da çok zarıftı bu kız, elinde tuttuğu güzel ciltli Fransızca kitabın üzerinden sol elini öylesine sarkıtmıştı ki, benim diyen sinema artisti beceremez. Bu elin uzun parmakları pembe dizlere doğru uzanıyordu.

Ünlü ozan Blaise Cendrars, zenci kadınına nasıl över: "Saçlarının her tutamı eş uzunluktaki birer küçük örgüdür. Boyanmış, parlatılmış, yağla oğulmuş/parlak inci zincirleriyle ya da renkli ipek tellerle tutturulmuş birer küçük süs taşları başlarının üstünde abanozdan ya da bakırdan/ Kaç aylık bir çalışmayı gösterir bu saç biçimi ve bütün yaşayışları bunu ama hep bunu yapmakla geçer/ altın dizileriyle delinmişti kulak memeleri... (Said Maden çevirisi.)

Biliyorum, bütün bu yazdıklarım gene de zencileri yadırgadığımı zı göstermekten başka bir şeye yaramaz. En iyisi bütün bu gözlemleri bir yana bırakmaktır.

Bir zamanlar Cocteau şu güzel şiiri yazmıştı:

Le negre, dont brillent les dents.

Est noir dehors, rose dedans.

Moi je suis noir dedans et rose,

Dehors...

(Dişleri parlayan zencinin dışı kara, içi pembe. Benim ise içim kara, dışım pembe...)

Ziya Gökalp, Türk dili konusunda yazarken "kara" ile "siyah" "ak" ile "beyaz" sözcükleri arasındaki ayırım üzerinde durur. Amacı

“kara”nın “siyah”ı, “ak”ın “beyaz”ı karşılaşmadığını tanıtlamaktır. Haksız da sayılmazdı doğrusu. Ama zamanın ne yapacağı önceden kestirilemez ki... Üstelik dil kuralları, doğa yasalarına benzemez elbet. Bakın, bugün “Siyah Afrika” değil de “Kara Afrika” diyoruz artık. Bundan hiç de hakaret anlamı çıkarılamaz.

Uzak Doğu’dan gelmiş olanlar, hep gülümsedikleri izlenimini uyandırıyorlar. Gerçekten gülümsüyorlar mı, yoksa yüzleri doğuştan mı öyle? Çıkaramadım. Şunu söyleyebilirim ki, tümünde Batı uygarlığını yadırgar bir bakış buldum sanki. Belki de bu gözlemim, eski Doğu uygarlığına karşı duyduğum korku karışık saygıdandır. Hiç bir zaman gereğince anlayamamışımdır Uzak Doğu’yu. Eski Çin kültürü çok etkindir, fakat yaşamın dışındadır sanki.

Çin, yemeği ile şaşırtmış Batı’yı. Yemek deyip de geçmeyin, uygarlığın başlıca göstergelerinden biridir yemek. İyi yemek, düşünülmüş, uğraşılmış yemek, en başta yerleşikliği, tarımı, bahçeciliği, bol vakti, dil beğenisini, sofraya kurmayı, birlikte yemeği gerektirir. Uygarlığın koşulları değil midir bunlar! (Ahmet Vefik Paşa, Bursa’da vali iken, yerleştirmek istediği göçebe boyların evlerden kaçtıklarını görünce bastonunu alıp kovalamıştı onları.) Bizim mutfağımızın çeşitlilik kazanması, sanırım, İmparatorluktan sonradır. Ama padişahlar tek başlarına yerlerdi. Topluca yemeği, demek ki sofrayı, Abdülaziz’le başlatabileceğimizi sanıyorum. Kadın ise sofraya Cumhuriyet’ten sonra oturdu.

Bir Hintli’nin evine akşam yemeğine çağrılı idik, eşi Parisli idi evsahibinin, sürekli burada yaşıyorlardı. Yer sofrasında oturduk, tadına doyamadığım bir Hint yemeği yedik ki, çeşitli baharatla (kimyon tohumunu söylemeden geçemeyeceğim) pişmiş tavşandı bu. Yağsız pirincin üzerine bu bol salçalı etten konuyordu. Yemek sırasında teypten Hint müziği dinledik. Bu müzik Batı müziği idi, Londra flarmoni orkestrası çalmış, demek ki armonize edilmiş, Batı çalgılarına göre orkestrasyonu yapılmış bir Hint melodisi idi. Arada yalnızca bir Hint enstrümanı ses veriyordu. Fakat bu parçayı izleyen müzik, sadece melodiden, baygın uzayan bir melodiden başka bir şey değildi. İki arasında ayrımı anlamakta güçlük çekmediğimi söyleyeyim. Çünkü bu serüveni biz de yaşadık. Ev sahibimiz, ikinci parçanın klasik müzikleri olduğunu söyledi. Burada “klasik” sözcüğünü ne anlamda kullandı, anlayamadım. Öğrendim ki, notası yokmuş bu müziğin. Evinde Fransız eşi ile ülkesinin eski kültürünü yaşayan bu sarıklı Hintli, dışarda tam bir Avrupalı idi, İngilizce ve Fransızca konuşuyordu. Söylediğine göre, İngilizce olmasaymış Hindistan’da insanlar birbirlerini anlayamazlarmış, o kadar çok dil varmış çünkü.

Bizde Batı müziği - Doğu müziği tartışmasının, tek seslilik - çok seslilik sınırında tutulması, konuyu darlaştırmaktadır. Batı

müziğinde armoni ile melodi, biri dikey, öbürü yatay olarak tamamlar birbirini; insan aklı bunları birarada algılama yeteneğindedir. Doğu müziği, melodi ile sürüp gider; Batı müziğinde ise contrepont ile zenginleştirilmiş iki karşıt niteliğin uyumu yaratır birliği. Bundan da bir toplumun karakteri ortaya çıkarılabilir; çok sesli toplum, tek sesli toplum ayrımına değinmek istiyorum. Platon tek sesli müzikten yana idi, çok sesli müzikte toplumun ahlakça gerileyeceği dokuncasını görürdü. Anlaşılan Bizans kilisesinin işine geldi bu görüş. Bizim alaturka, Bizans kaynaklıdır.

Bizimse Türkiye'deki yaşamımızla, Avrupa'daki yaşamımız arasında hiçbir ayırım yok. Kendimi yabancı bir kültür içinde bulmadığım gibi, ulusal kültürümden uzaklaşmış da saymıyorum. Yere bağdaş kurma gereksemesini duymuyorum. Doğrusu, çağdaş, uygarlığa yabancı bir ulusal kültürümüz olmaması beni yadırgatmıyor. Ulusal kültürler, çağdaş uygarlık içinde birer renktirler.

Başka bir evde, kucagında küçük bir çocukla, ufak, çok ufak bir kız gördüm, meğer anne imiş o ufacık kız, kendini göstererek, "Kamboç, Kamboç" dedi. Kocasını Kamboçya'da savaşta kaybolmuş. Ama bu zavallı anne umutsuz değildi, "Gelecek bir gün..." diye düşünüyormuş, bekliyormuş kocasını. Çocuksa, gülüyordu boyuna. Kamboçya nerede, Paris neresi!

Avrupa parlamentosu için seçim savaşımına giren Paris, bilmeden, belki istemeden, dünya halklarının başlıca konak yerlerinden biri olmuş. Yalnızca Paris mi, bugün Fransa'nın her yerinde yabancı işçiler var, bunların aileleri, okuma çağında çocukları var. Nerde okuyor bu çocuklar, ne öğreniyorlar? Başka bir yazımda bu çok önemli konuya değineceğim..

22 Haziran 1979

İKİ SERGİ, BİR YAPI

Duyardım Salon de Mai'yi yıllardır, ünü bizim ülkeye dek gelmişti bu sanat sergisinin; Abidin Dino, "Hadi gidelim" deyince düştüm yola. Çok şeyler bekliyordum bu sergiden, iyi resimler, yenilik getiren resimler, birçok sanat sorununu çözmeye yönelik resimler... Ama hiç de bulamadım aradığımı. Öylesine berbat bir sergi ile karşılaştım ki, çarçabuk gezip çıktım, belki bir kaç güzel resmi de kaçırdım bu yüzden. Gerçi iyice, temiz çalışılmış, atılgan yonutlar görmedim değil, ama bunlar durdurmuyordu kişiyi o kötüden kötü resimler arasında. Kim demiş Paris dünyanın sanat merkezidir diye! Gerçi ben ressam, yonutçu değilim, ama bunca yıl sanat üzerine yazdım, Batı resmini, Batı sanatını tanıtmak, sevdirmek için çalıştım, eski Mısır'dan başlayan bir sanatın evrimi gözönünde tutulsun istedim; dahası bu sanatı sömürücü sayanlara karşı durdum. "Batı taklitçiliği" sözünün anlamını açıklığa kavuşturmak için çabaladım. Yine de o anlayıştayım, değişen bir şey yok bende. Salon de Mai sergisindeki izlenimlerim de gösteriyor ki, gözü kapalı bir Batı hayranı değilim, hatta Batı hayranı değilim, çünkü Batılıyım, olsa olsa eleştiririm Batı'yı. Hele Batı sanatı adına oynanan oyunları hiç yutmam.

Son yıllarda toplumumuzda incelenmeğe değer bir eğilim çıktı ortaya; kimi sorunlarda solcu gençlerle sağcılar birleştiler. Solcu gençlerin, nerden estiğini, nerden kaynaklandığını şimdilik bir yana bırakacağımız bir ulusalcılık dalgası içinde "bizden - bizden değil" sözü ile anlatmak istediklerini. sağcılar yüzyıllardır "mukaddesatımız" sözü ile belirtiyorlardı. Burada tanıştığım aydın bir yurttaşımız, üniversitelerimizde öğretim üyeliği yapmış bir genç, bana Latin abecemizi yermeye, eski abeceyi övmeye başladığı zaman,

ona Osmanlı yazısı ile neyi, hangi konuyu okumak, incelemek isteyip de abece değişikliği nedeniyle bundan yoksun kaldığını sordum. Çünkü eski belgeler üzerinde çalışmak isteyen biri için, Osmanlı yazısını öğrenmek hiç de güç bir iş değildi. Sonra eski yazılı kitaplığın bir çok kitabı yeni abeceye çevrilmişti, daha da çevrilebilirdi. Gerçekte o yazı, bizim dilimizin ses yapısını karşılamıyordu... Uzatmayalım, bu sorum üzerine, "Düşünüp bulalım" diye yanıtladı beni o aydın gencimiz. Anlatmak istedim ki, bugün bir Türk gencinin Türk kültürü üstüne öğrenmek istediği konuların tümü yeni yazımızda vardır da, eski yazımızda yoktur. Osmanlı yazısıyla karagözü, ortaoyununu, Türk müziğini, minyatürünü, daha ileri gidelim, Türk tarihini okuyamazsınız; bizde bütün bu konular, çoğun Cumhuriyet'ten sonra yetişmiş Latin abeceli genç bilginlerce ele alınmıştır...

Konuyu saptırmayalım "bizden" olmanın koşulu, çağdaş kültür üstüne bağımsız düşünebilmektir; "yerel"e kapanmak değil. Gerçekte hiç bir ulus tek başına ele alınamaz, öyle bir kültür de yoktur. Dede Korkut'da Homeros'un Odysseia'sım bulmak bunu tanıtlar. O ortak konuları kimse kimseden almamıştı. Sanat ve kültür insanlığın ortak yanları üzerine kurulur. Bir topluma bireylerin renk katması gibidir ulusların insanlığa katkısı.

Diyeceğim, burası Paris diye düşünerek aldanmadım Salon de Mai'deki sergiye. Salon diyorum ama, çadırda idi bu sergi. Duyduğuma göre, Montparnasse'daki geleneksel yerinden başka bir yer önermişler ressamalara, yonutçulara Paris'in başka bir yerinde, gerçekte onların eski yerleri yıkılmış gitmiş. Fakat sanatçılar direnmişler ille Montparnasse diye. Sonunda büyük bir çadır kurmuşlar oraya. Bir sanat geleneğini koruma çabasının güzel bir örneği.

Montparnasse'i çok eskiden, oniki yıl kadar önce şöyle bir görmüştüm. Bu kez orayı ağır ağır dolaşarak tanıdım. Orhan Veli'nin en büyük özlemlerinden biri idi Paris'i görmek; gidip görmüşçesine konuşmayı severdi bu kent üstüne, onun ünlü kahvelerini, ünlü sokaklarını bilir gibi anlatırdı. Hangi ozan hangi ressam hangi kahvede oturmuş, nerdeyse tutkusu idi bunları bilmek onun. Kim bilir, Orhan Veli'nin oturduğu yediği içtiği yerleri de ilerde merak edenler çıkacak mı? İşte o gün Abidin Dino bana Coupole'ü, Selecte'i, Dome'u gösterirken bunları düşünüyordum. Coupol'da oturup Orhan Veli'yi anarak birer bira içtik. Abidin Dino da beğenmemişti sergiyi. Bilir misiniz, sergide en beğenilecek resim, bir Türk ressamının resmi idi, Komet'in.

Sonra bir pazar günü Concorde parklarından birindeki bir açık hava sergisini gördüm. Bir modern yonut sergisi idi bu. Diyebilirim ki, sergilenmiş bütün yapıtları sevdim. Hele bir masa yonutu vardı, üzerinde paslanmış demirden tabaklar, çanaklar, çatalar, bıçaklar

ve arkada demirden eski bir koltuk, koltuk değil taht. Her şey dökülüyor, yok oluyor, çöküyor gibiydi. Nedense bana Don Kişot'u ansıttı bu yonut.

Geçen yazımda Paris'teki yabancıları anlatmıştım; anlıyorum ki burası bir Fransız kenti değil, bir dünya kenti. Burada bütün kültürleri izlemek olanağını buluyorsunuz. Bilmem. Yukarı Volta başkonsolosluğunun önünden geçerken (bizim konsolosluğun karşısında) kapıya dikilmiş taş yontma üç insan yonutundan, Yukarı Volta sanatı üstüne bir bilgi edinebiliyorsunuz. Bu yonutlar tek yönlü yalnız size bakan yönleri işlenmiş. Her yanından bakılabilen, başka deyişle, dönen yonut, sanıyorum, eski Girit sanatının buluşudur. Mısır taklidi idi bu sanat.

Geldiğimden beri herkesten adını duyduğum Pompidou sanat merkezini gidip görmek olanağını bulabildim sonunda. Dikkat ederseniz "herkesin övdüğü" demedim. Kimi dostlarım bu yapıyı eleştiriyorlardı çünkü. Benim kanım şu ki, bütün Paris'te gerçekten yeni bir yapı varsa o da budur. Size biraz anlatmaya çalışayım: Fernand Leger'nin resimlerini bilirsiniz, kübizm akımının öncülerinden olan bu büyük ressam (gerçekten büyük, onun resmi uzaktan bile tanınır) makine çağında yaşadığımız gerçeğini bütün öteki ressamlardan çok daha iyi özümlemiş bir sanatçı idi; öyle ki, onun insan figürleri bile makinelere benzer, kollar bacaklar, makineleri andırır. İşte Pompidou sanat merkezi yapısı, F. Leger'nin resminin mimarlığa uygulanması olarak tanımlanabilir. Yapıya dışardan baktığınızda, bir yapının içinde bulunması gereken her şeyin, merdivenlerin, asansörlerin dışarı çıkarılmış olduğunu görüyorsunuz. Bu merdivenler, asansörler, koridorlar cam borular içinde yapının dört bir yüzeyine yerleştirilmiş, böylece istenmiş ki, iç mekân tam bir rahatlığa kavuşsun. Bir arkadaşım, bunu, insanın iç organlarının dışarıya çıkarılması biçiminde yorumladı. Ona göre yapının içinde, istenilen rahatlık, sadelik elde edilememiştir. Ben o kanıda değilim; içerde biraz şaşırdım, ama rahatsız olmadım. İster bir fabrikaya, ister gemiye benzetin (çünkü bu yapının orasmda burasında gemilerde gördüğümüz havalandırma borularına benzer, uçlar dönük, geniş, kalın borular var) Pompidou sanat merkezi Paris'in en orijinal yapısı sayılabilir.

Bunun üzerinde duruşumun başka bir nedeni daha var: Bugün kentlerin çoğu, çağın mimarlığına (belki çağın değil de yozlaşmış çağın) tümünden kapılmış gitmiş yapılarla ağzına dek dolmuş durumdadır; bunların yanında, şükür ki eski tarihin damgasını taşımayı sürdüren başarılı kentler de var elbet. Paris bu ikinciler arasında sayılmalı. Gerçi burada da çağın mimarlığı büyük gökdelenler biçiminde kendini gözümüze gözümüze sokmaktadır, fakat Paris eski yapılarını korumakta oldukça başarıya ermiştir.

**Koruyamadığı yerde karşısına halk dikiliyor. Ne diyecektim...
Bütün büyük kentler, gelecek dünyanın yapı biçimlerini sergilemeye
başlamalıdır. Gelecek dünya pek uzagımızda değil.**

29 Haziran 1979

Tarbes Belediyesinin çağrılısı olarak 16 Haziran Cuma günü akşamı Paris'ten güney Fransa'ya yollandık trenle. Yolculuğumuzun büyük bölümü karanlıkta geçeceği için, sabahtan başlayarak görebileceğim bölge güney Fransa olacaktı; ama dönüşümüzde gündüz treniyle geçecektik bütün Fransa'yı. Tarbes, Pirene dağlarının eteklerinde, İspanya sınırına yakın bir kentti; bizim oradan çağrı almamızın nedeni de, Tarbes Belediyesinin, Nazım Hikmet anısına adanmış bir bayram düzenlemiş olması idi. Dünyaca ünlü ozanımızın çeşitli yapıtlarından esinlenilerek düzenlenmiş bir oyun gösterilecek, bir resim sergisi ile bir karikatür sergisi açılacaktı. Haberi gazetelerimizde çıkmıştır sanırım, ben olayı okurlarıma ayrıntıları ile anlatmak istiyorum.

Yola çıktığımızda beni en çok düşündüren, oynanacak oyunun dramatik yapısı, başka bir deyişle, çeşitli şiirlerden bir bütüne varılıp varılamayacağı, bu şiirlerin sahne sözüne uyarlanması işinin nasıl başarılacağı gibi konulardı. Yeri gelince izlenimlerimi anlatacağım. Açılacak resim sergisinin başarılı olacağını kestirebiliyorum, çünkü dostum Abidin Dino'dan öğrendiğime göre, oldukça iyi resimler derlenmişti Paris'teki Türk ressamlarından (iki de Fikret Muallâ vardı). Karikatür sergisi ise, genç karikatürcümüz Selçuk Demirel'in birbirinden güzel yapıtlarını kapsıyordu. Çağrılılar arasında, ondan başka, birkaç ressamımız vardı; bunlardan biri, eski dostum Tiraje Dikmen'di, Tiraje Abidin, eşi Güzin, ben bir kompartımana düştük.

Ertesi gün öğleden önce Tarbes'a vardık; bizi istasyonda tiyatrocular karşıladılar. Tiyatrolarının adı "Compagnie des Treteaux (Salaş Kumpanyası)" idi. Böylece o andan giriverdik bu

güney kasabasının sanat havasına. Uzakta Pireneler kar içinde idi ve Tarbes soğuktu, ama karşılayıcılarımız arasındaki hanımların çıplaklıkları bizi şaşırtıyordu, incecik yazlık giysiler giymişlerdi. Doğru otelimize gittik, bize garip gelse de, bu küçük kasabanın temiz otelinde musluklardan sıcak su akıyordu. Fransa'nın suyu ve bereketli toprağı üzerinde durmak isterim ilerde. Çarçabuk hazırlanıp, resim sergisinin açılacağı Belediye sarayına yollandık. Büyük alanda Danton'un bir yonutu yükseliyordu, bu yonutta Danton, elini uzatmış, ünlü sözünü söylüyordu sanki: "De l'audace, de l'audace. toujours de l'audace!" Unutmadan ekleyeyim, Danton Tarbesliymiş. Ondan başka ünlü ozan Lautrecamont, Mareşal Fosch, Doğu romantizminin öncüsü sayılan, Türklerin iyi bildiğı Theophile Gautler de oralı. Jules Laforgue gençliğini Tarbes'da geçirmiş.

Belediye sarayının büyük balkonuna "Hommage a Nazım Hikmet" yazısı asılmıştı. Biz salona girdiğimizde, daha resim sergisine çağrılılar gelmemişti, resimleri uzun uzun görmek olanağını buldum. Açılış günlerinde pek az nasib olur. Bir yanda büyük bir sofra hazırlanmıştı, orta yerinde Türk bayrağı duruyordu, şampanya şişeleri açılma törenini bekliyordu. Sonra Belediye Başkanı ile çağrılılar salona girdiler. Başkan açış söylevini kâğıttan okudu; Nazım Hikmet'in ilerici kişiliğini belirtti, yaşamından söz etti, bu törenin anlamı üzerinde durdu. Ondan sonra Abidin Dino da çok güzel bir konuşma ile açılışa gerekli bir katkıda bulundu. Serginin gezilmesi epey sürdü.

Bir masaya, Nazım Hikmet'in Fransızcadaki kitapları dizilmişti. Bu kitaplar arasında en yenisi, Münevver Andaç'ın çevirdiğı, Abidin Dino'nun resimlediğı, "Allem Kallem" masalı idi. Bu kitap Tarbes'da basılmıştı.

Nazım Hikmet haftasının açılması işte böyle oldu. Sergi ilgi gördü, uzun uzun gezildi. Sonra konuklar şampanya ile ağırlandı. Merakla beklediğimiz oyunun oyuncularını da orada oldukları için onlardan bilgi alıyorduk düzenledikleri gösteri üstüne. Compagnie des Treteaux'nun yöneticisi Cathala, daha oradaki konuşmaları ile bende büyük umut uyandırdı, haklı imişim. Bu genç yöneticinin adı bir kaç yıl içinde büyük bir üne kavuşacaktır sanıyorum.

İşçi sınıfından gelme Belediye Başkanı bizi çalışma odasına götürüp orada ayrıca ağırladı, Tarbes Belediyesinin çalışmalarını anlattı. Kendisine veda edip ayrıldığımızda vakit öğleyi geçmekte idi.

Öğle yemeğimizi, "Compagnie des Treteaux"nın çağrılısı olarak bir lokantanın özel bölümünde yedik. Elbette bütün konuşmalar Nazım Hikmet ve Tarbes tiyatrosu üzerine geçti. Cathala, oyuncularını başka alanlarda da yaratıcı olmaya yüreklendiriyordu. Söz gelişi, Nazım Hikmet oyununda Nazım Hikmet rolünü oynayan genç oyuncu - sofrada karşımda idi - ozandı, eşi-sofrada yanımda idi-

oyun yazmaya - çocuklar için - hazırlanıyordu. Oysa bizim rahmetli Muhsin Ertuğrul, oyuncuların diyelim şiir yazmalarını hoş karşılamazdı. Gerçekten de bizde şiir, öykü yazan oyuncuların tiyatroya boş verdiklerini görmüşümdür. Demek görüşler değişiyor.

Çadırda, oyun bittikten sonra başka bir yönetmenle daha tanıştık. Trusses idi adı. O da ozandı, şiir kitabını imzalayıp verdi bana, bir hafta önce başlayan, Yannis Ritsos'la ilgili bir oyunu sahneye koymuştu. Oyunun adı "Yaşlı Kadınlar ve Deniz" idi. Demek şiirlerden oyunlar çıkarmak, bu tiyatrodan denenen bir yöntemdi. Yazık ki, yorgunluğum, Yannis Ritsos'un şiirlerini gidip seyretmeme olanak vermedi. Akşam yemeğini bir İngiliz Pub'ında erken erken yiyip erken erken yatmaya gittik. Nazım Hikmet oyunu ertesi akşamdı.

"Compagnie des Treteaux", oyunlarını büyük bir çadırda oynuyordu. Bu çadır düzeni, tiyatronun bölgede dolaşmasın olanak sağlıyordu. Çok güzel, büyük arabaları vardı kumpanyanın, çadırı, eşyayı, dekoru ve oyuncular'oradan oraya rahatlık içinde taşıyordu. Bizim gittiğimiz akşam çadır tiyatrosu, Tarbes'in belki en güzel yeri olan büyük parkta kurulmuştu. Bu bir İngiliz parkı idi ve bir yerinde Türkiye'den getirilip yetiştirilmiş uzun çamlar vardı. Ben bu güzel çamın kardeşlerini Yedi Göller'de görmüştüm. Güney Fransa'da karşımıza çıkması çok şaşırtıcı bir etki yaptı.

Dekor, demir parmaklıklardan yapılmış üç bölmeyi gösteriyordu; ayrıca bunun önündeki alan da, çeşitli amaçlarla boyuna kullanıldı. Öyle ki, hiç ara verilmeden, oyun bir önde, bir arkada, soluksuz sürdü gitti. Açık söyleyeyim, şiirden oyun yapısına bunca başa yla geçilebileceğini pek de kestirebilmiş değildim. Bu yüzden oyunun başa sına hayran oldum.

Nazım Hikmet'in tek tek şiirlerinden olduğu gibi, "Memleketimden İnsan Manzarala", "Kurtuluş Savaşı Destanı" gibi uzun şiirlerinden de yararlanılmıştı. Ozanın mektupları, Bursa hapishanesindeki düşler, açlık grevi de yer yer, tam bir başarı ile kullanılmıştı. Zaman zaman müziğin de eşlik ettiği oyunda, yakın çağ Türk tarihi gözler önüne serildi. Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışı, Mustafa Kemal'in Anadolu'da örgütlenmesi, Amerikan mandacılığı, sonra Yunanlıların Anadolu'ya çıkışları, yenilişleri, Nazım Hikmet'in yaşamı ile ilişki çerçevesi içinde sergilendi. Nazım Hikmet'i oynayan genç oyuncunun şiir okuyuşu çok güzeldi; hele doktoru ile konuşur gibi söylediği "Angino Pectoris" şiirinde başarısı alkış aldı. Cathala, oyuncu olarak da karıştı temsile ve akordeon eşliğinde dramatik şarkılar söylemesi çok beğenildi. Nazım Hikmet'in ölümü sahnesi çok dokunaklı idi. Diyebilirim ki, bitiş, oyunu en yüksek düzeye çıkardı.

İşte bir ozan, o gün dünyanın bir ucunda, ülkemizi böyle tanıttı, Türk'ü böyle yaşattı. Bir devletin milyonlar harcayarak başarama-

yacağı bir işti bu. Alkışlar sürüp giderker. Güzin Dino kulağıma, "Nazım sağ olup da görmeliydi, ölüme kıızıyorum" deyince, "Sanatçı her insan gibi ölümlüdür, ölümsüz olan sanattır" diye yanıtladım onu.

6 Temmuz 1979

FRANKUS'UN ÇOCUKLARI

Bizde ilk kez Ziya Gökalp'in ortaya attığı uygarlık - kültür ikiliği (ona göre kültür ulusal, uygarlık evrenseldi; bu bakımdan bizim Kültür Bakanlığının, çıkardığı dergiye "Ulusal Kültür" adını takması, Gökalp'la çatışır, çünkü kültür zaten ulusaldır) Batıda yüzyıllardır bir "karşıtlık" olarak ele alınmıştır. Ama bunu Ziya Gökalp'in tanımı ile karıştırmamalıyız; uygarlık ve kültür kavramlarını yaratan Batılı uluslar, bu kavramlara kendi gereksemeleri ve ülküleri yönünde değerler kazandırmışlardır. Hatta bu karşıtlık, Alman - Fransız karşıtlığı olarak da görülebilir. Guillaume de Humboldt "Uygarlığın vardığı sonuç, kavimleri daha insansal yapmaktır. Toplumsal koşulların bu gelişmesine kültür, bilimi ve sanatı ekler" demişti. Alman humanizmasına göre, uygarlığın da üstünde idi kültür. Nietzsche, "Uygarlık, sürü adamının ülküsüdür" diyordu. "Büyük Kültür dönemleri, Dionisos'un özgür, atılgan ruhunu taşır."

Fransızlara gelince, onlar uygarlığı bayrak edinmişlerdir hep; öyle ki, Fransa'nın savaş felsefesi, ulusallık ve uygarlık ülkülerini birleştirmiştir. Fransa için savaşan Napolyon, ağzından "uygarlık" ülküsünü düşürmez. Ulusalcılık ve uygarlıklık mutlu bir bileşimdir gerçekte (Atatürk'ün anlayışı da bu idi) ve etkilerini Fransa'da bugün de sürdürmektedir. Örneklere geçmeden önce şunu da ekleyeceğim; Fransa, evrensel olan ile ulusal olanı hep birleştirme yoluna gitmiştir tarihinde: Din uğruna mı savaşıyor, bu savaş Fransa içindir de, Fransa'nın ulusallığına insansal bir amaç katmak içindir.

Türk tarihine dönüşler yapmaktan kendimi alamıyorum. Biz de Müslümanlıkta gerçi toplumumuza insansal bir amaç bulmuşuz,

ama Fransızlar Hristiyanlığı ulusallaştırdıkları halde, biz İslamiyeti ulusallaştıramamışız. Bu yüzden olacak, Türkler sonunda Tanrı için savaşmaktan vazgeçtiler.

Biz bugünkü Fransa'dan vereceğimiz örneklerle dönelim... Avrupa Parlamentosu seçimleri dolayısıyla Paris sokaklarına asılan parti afişleri bu bakımdan çok öğreticiydi. Bu afişlerdeki ortak görüş "Avrupa Birliği - Fransa İçin" biçiminde özetlenebilir. Sosyalist Partisi'yle Komünist Partisi bile, afişlerine "Sosyalist Avrupa", "İşçi Sınıfının Avrupası" deyimlerini katmakla birlikte "Fransa için" koşulunu ileri sürmeğe hiç savaşmadılar. Uluslararası olanla ulusal olanın kaynaştırılmasındaki yetenek Fransa'nın tarihsel kalıtımıdır. Bu konuyu biraz daha kurcalamakta bir ereğim var.

Uygarlık, doğaya egemen olmakla başlar. Bunun ilk girişimlerine antik kültürde rastlıyoruz. İnsanoğluna ateşi armağan eden Prometheus, ev yapmak, gemicilik, tıp, hesap, yazı... gibi sanatları, teknikleri bilmekte idi. Doğayı yenmek, kenti (civitas) kurmakla başlıyordu. Civilisation (uygarlık) böyle doğdu. Bu antik kültür anlayışı Fransa'ya Romalılardan kalmadır. Ama yukarıda dediğim gibi, Fransa'da dünya, insanlık düşüncesi, ulusal düşünüş ile iyice kaynaşmıştı. Öyle ki, az sonra anlatmaya çalışacağım gibi, bu anlayış Fransızlara öylesine bir gurur vermiştir ki, onlar uygarlığın sanki kurucusu oldukları, ya da bu alanda hiçbir eski topluma borçlu olmadıkları duygusuna kapılmışlardır. Çok hızlı bir anlatımla geçtiğim bu oluşumdan, kimi sonuçlara varmak istiyorum.

"Fransa Üstüne Deneme" adlı kitabımda Ernest Robert Curtius'un söylediği gibi, Fransa'da Rönesans, VIII. Charles'in İtalya seferi ile (1494) başlar. Bu olayın en önemli yanı, evrensel bir görüşün nasıl ulusallaştırıldığıdır. Rönesans ile karşılaşır karşılaşmaz Fransa, İtalyan sanat ve kültürüne daha yüksek bir kültürle karşılamak tutkusuna kapılmıştır. Böylece Roma kültür ve uygarlığının yadsınmasına dek gitmiştir. VIII. Charles'in İtalya seferi, II. Mehmet'in İstanbul'u alışı (1453) ile ölçüştürülürse, Rönesans ile karşılaşan Fransızların Rönesans etkisi karşısındaki davranışlarıyla, Türklerin Bizans Kültürü karşısındaki tutumları arasında ne gibi ayırımlar bulunduğu, ilginç bir inceleme konusu olabilir. Bana sorarsanız, yeni uygarlık karşısında Osmanlı, kesin tutumunu almakta sallantılı kalmıştır. Fatih ile II. Beyazıt arasındaki ayırım, gerçekte bu sallantının sonucu idi. Fakat Fransa'nın kendini bulması, kendi uygarlığını yaratması, ya da dünya uygarlığını kendisinin yarattığı duygusuna kapılması olayı, burada bitmiyor. Biraz daha sürdürelim konuyu.

Fransa ulusal gururunu kurma uğrunda, yalnızca İtalya'yı yenmek ve geçmek ile yetinmedi, Roma'nın kalıtını yadsıdığı gibi, o zamana değin bilinen kısa Avrupa tarihinde de kendi açısından bir yoruma uğratmak gereğini duydu. Latin sanatını küçümsemek

yetmiyordu, onu doğuran eski Yunan'ı da yadsmak ve böylece onların sürgünü olduğu anlayışından kurtulmak gerekiyordu. Galyalıların şerefini kurtarmak sorunu idi bu. Fransa eskiden beri ileri bir kültür içinde yaşamakta idi. Böylece Fransızlar, Yunan Latin etkisini süpürmek için bir Galya söylencesi yarattılar. Kendilerini Hektor'dan gelmiş saydılar. (Ronsard'ın Franciade destanı. Francus - Astyanax).

Biraz bu söylencenin öyküsüne girelim: İsa'dan önce yaklaşık dokuzuncu yüzyılda Argoslular (bugünkü Yunanistan'da oturan kavimler) Anadolu'daki Troya'ya saldırmışlardı. On yıl kuşatmadan sonra kenti yakıp yıktılar. Troya Kralının oğlu kahraman Hektor bu savaşta öldü. Bütün erkeklerin öldürüldüğü bu savaştan yalnızca Eneas ile Hektor'un oğlu Francus kurtulmuştu. Eneas İtalya'ya gitti bu yüzden Romalılar onu kendi ataları bildiler. Fransızlara gelince, onlar da Hektor'un oğlu Francus'u, Çapet hanedanının atası ve Paris kentinin kurucusu saydılar.

Bizim bugün eski Anadolu uygarlığı için yapmak istediğimiz de bu değil mi? Montaigne'in II. Mehmet için anlattığı öykü bu bakımdan çok ilginçtir. II. Mehmet İstanbul'u kuşattığı zaman, Bizans'a yardım etmemesi, kendinden yana olması için Papa'ya yazdığı mektupta, "İkimiz de Troyalıyız" diyordu. Yitik Troya, aynı yüzyılda hem Türk'ün, hem Fransız'ın gururuna kaynaklık ediyordu. Masal deyip de geçmeyin, tarihi yapan masallardır; tarih ise bir yorumdur sadece. Onun yaşayan, canlı yanı, yorumlardan doğar.

Durup dururken açmadım bu konuyu; bugünkü Fransız yöneticilerinin, özellikle son zamanlarda, sık sık ortaya attıkları eski Yunan hayranlığı olayına gelmek istiyorum. Gerçi bu olay kültürel değil, siyasaldır; fakat bir kültür havasına büründürülmüştür. Oysa bu yazıda kısaca değindiğim bir tarihsel dönemin öyküsü bugünkü Fransız yöneticilerinin Yunanistan konusundaki sözümona kültürel tutumlarını doğrulamaya hiç de elverişli değildir. Ama unutulmaması ki, o eski tarihsel dönemin üzerinden yüzyıllar geçtikten sonra Batı Avrupa'da ortaya çıkan Romantizm akımı eski Yunan Latin uygarlığına yeni yorumlar ve buna dayanarak yeni duygular, yeni düşünceler getirmiştir. Bilindiği gibi, İsa'dan önce beşinci yüzyıl Atina'sı, Avrupa'da bir ara tansık (mucize) sayılmıştır.

Oysa arkeolojinin yeni buluşları, tarihin elde ettiği yeni kaynaklar, bu "tansık" anlayışını çoktan çökertmiştir. Anadolu uygarlıklarının yeni tarihi, uygarlık anlayışımızı kökünden değiştirmiştir. Bu konu üzerinde özellikle bizim bıkmadan durmamız gerekir.

Ama Batı Avrupa'daki Yunan hayranlığı (ki biraz da Türk aleyhtarlığı sayılabilir), kültür, uygarlık tartışmaları ile değiştirilebilecek gibi değildir. Çünkü, yukarıda söylediğim gibi, siyasaldır.

Bizim siyasetimizde ise, tarihsel kültürün gücü, sanıldığından daha yararlı olabilir. Szgelişı, yeniden kurulması gereken Türk - Yunan dostluğu konusunda, Anadolu ve Ege kültürlerinin yeni yorumu, sağlam bir temel görevini üstlenebilir ve en önemlisi, eski kültür ve uygarlıkların bugün birtakım siyasal amaçlarla sömürülmesini önler.

Bu yazıyı yazmamın başıca ereği işte bu idi. Kimi Fransız yöneticilerinin siyasal dostluk ya da düşmanlıklara tarihin derinliklerinden tanıtılar getirmeye kalkmaları karşıısında, biz hem o tanıtıların yanlışlarını düzeltmeli hem de bu ünlü yöneticilere tarihten bu türlü yararlanmalara kalkmanın gerçekciliğe uymayacağını ansıtmalıyız.

13 Temmuz 1979

Kendimizi tanıtamadığımız konusu üzerinde, özellikle son yıllarda çok duruyoruz. Burada "tanıtma"dan anladığımız, yabancıları kendimize hayran bırakmaktır. Bana kalırsa, ilk ereğimiz bu duygudan kurtulmak olmalı. Biz kendimizi tanıtmaya kalkmadan önce, "kendimizi tanımaya" bakmalıyız. Oysa bu istek nerdeyse hiç yoktur bizde. Ulusların karakterleri olduğuna inanırım, bizim ulusal karakterimiz üzerinde hiç bir incelemeye girilmemiştir. Ulus olmakta gecikmemizdendir bu. Başka uluslarda tarih bilimi ve roman, büyük rol oynamıştır bu konuda. Tarihimizin hangi toplumsal ve insansal inanış çevresinde oluştuğunu bilmeden, kendimizi tanımak olanaksızdır.

Fransa tarihinden söz açtığım geçen yazımda, onunla Osmanlı tarihi arasında kimi karşılaştırmalara girişirken Osmanlı'nın, devlet olarak çıkarını "İslamiyet için savaş" ülküsü ile birleştirdiğini yazmıştım. Fransa bu amaçla, önce "Hristiyanlığı", sonra "uygarlık"ı kullanmıştı. Atatürk, tam bir ulusal savaş olan "Ulusal Kurtuluş Savaşı"nı, "Mazlum milletlerin kurtuluşu" ülküsüne bağladı. Bunları ansitmaktaki niyetim bir uygarlık yaratabilmek için ulusal olanla evrensel olan arasında sürekli bir koşutluk kurma zorunluluğuna değinmektir. Bu olmadan bir "ulus" kendini tanıyamaz. Çehov, oyunlarında, öykülerinde ikide bir, "Rus ulusunun ilerdebutündünyayı kendine baktıracığını" söyler durur. Demek yine "uygarlık" konusuna döneceğiz ve "kültür" kavramına değineceğiz. Bunu, Fransa tarihindeki örnekleri ile biraz daha sürdürelim.

Fransızlar kadar kendi üzerinde düşünmüş başka bir ulus göstermek belki de olanaksızdır. Ortaçağda Fransa'nın kutsal

görevi, “Tanrı uğruna” savaşıyordu; bu görevi Franklara Tanrı vermişti. Fakat Fransa, her evrensel görevi ulusallaştırmayı bilmiş, böyle böyle kendini tanımaya başlamıştır. Geçen yazımda da anlattığım gibi, İtalya’da Rönesansla karşılaşan Fransa, kendine daha eski bir geçmiş bulmakta hiç gecikmemiş. Troyalı olduğu savına sarılmıştır. Fransa, kültürde hep en önde olma tutkusuna sarılmıştı. XIV. Louis dönemi, on altıncı yüzyılın bütün isteklerini gerçekleştiriyordu. “Uygarlık”ın sahibi ve savunucusu kendisidir. Özgürlük, eşitlik, adalet adlarıyla anılan üç ülke, yalnızca Fransa’nın değil, Büyük Fransız Devrimi aracılığıyla bütün insanların tutkusu olmuştur. Büyük Fransız Devrimi, gerçi Napolyon’dan sonra niteliğinden çok şey yitirdi (ama Fransa’nın büyüklüğü bütün Avrupa’ya yayılmıştı. Napolyon her gittiği yere uygarlık götürdüğünü söylüyordu), hele 1830 Temmuzunda koca devrim, burjuva sınıfının elinde bir devlet egemenliğine dönüşüverdi.

Bilindiği gibi, burjuvazinin siyasal temsilcisi, Fransa’da Guizot oldu. Guizot, gerçi burjuva liberalliğinin kuramcısıdır, ama iş bununla bitmez, “uygarlık” kavramını da temellendirir o. Ona göre, uygarlık toplumsal bir ilerlemedir, özü ise “özgürlük”tür onun. Doğu’da özgürlük bulunmadığı için uygarlık yalnızca Batı’nın malı sayılmıştır. Hatta Batı’nın da değil, sadece Fransa’nın. İşte Fransızların kendilerini bunca beğenmelerinin nedenlerinden biri budur. Öyle ki, bir Fransız’a, Fransızlardan nefret ettiğinizi söylerseniz, kendi yarattığı özgürlükten yararlandığınızı düşünerek bundan hoşlanabilir de. “Paris Kudüs Yolculuğu” adlı kitabın yazarı Chateaubriand, bu yolculuğu sırasında İstanbul’da ancak bir gün kalabildiğini söylerken, buna neden olarak “Padişah’tan başka herkesin köle olduğu bir ülkede yaşayamayacağını” ileri sürüyordu. Bana kalırsa, o toplumda padişah da köle idi; “devletin yüksek çıkarları” gerektirdi mi, o da alaşağı edilebilirdi. “Devlet” konusuna biraz aşağıda gene geleceğiz sanıyorum. Fransa’da “devlet” ne demekti, Doğu’da ne demekti?

Önce şunu söyleyeyim ki, başta Fransa olmak üzere bütün Avrupa’nın Atatürk’e hayran kalması, onun, ulusal kurtuluşa “Bütün mazlum milletlerin kurtuluşu” gibi bir insansal amaç eklemesi (biz o amaçtan Amerika’ya yaranmak uğruna vazgeçtik, bu yüzden de uygarlık sıfatından uzak düştük) ve “ilerleme” kavramını tarihimizde ilk olarak ortaya atmasıdır. Bu kavram dinamik bir toplumun ilk koşuludur. Doğu felsefesi ise, “ilerleme”yi anlamaz. “Madeniyet” sözcüğü Arapça bir kökten Türkiye’de ortaya atıldığı zaman, eski kafalıları kızdırmıştı. Atatürk’ün Büyük Millet Meclisi’nde, “Madeniyet dediğiniz nedir Paşam?” diye soran bir hocayı, “Adam olmak demektir hocam, adam olmak” sözü ile yanıtlaması, kendisini uygarlığın yurdu sayan Fransa’da elbette anlaşılır bir şeydi. O zaman Fransa’da hiç bir Cumhurbaşkanı kalkıp

da bize inat, eski Yunan uygarlığından söz açmazdı. Sanki Troya kardeşliği kurulmuştu aramızda.

Bizde, yazık ki, burjuva sınıfı, hiç bir insanlıkçı ülküyü anlayamadan doğdu ve ütilitarist bir bayağılık içine gömülü kaldı. Fransız burjuvazisi ise, ilerici döneminde, yeni uygarlıklar yaratmak ardında düşler kuruyordu. Felsefi düşüncelerden ekonomik ülkelere geçiş, bu yeni düşlerin en önemlilerinden biridir. (Bizse toplumda ekonominin yerini hiç bir zaman anlayamadık; komünistlikten o kadar çok korkmamızın nedeni ekonomiye karşı duyduğumuz ürkmedir) Fransa'da yeni ekonomik ülke, bir din gibi doğuyordu. Saint-Simonizm denilen dinden söz etmek istiyorum. Saint Simon'un giysi devrimi, bankacılık, demiryolları tasarıları ile o zaman Fransa coşkuya kapılmıştı. Oysa bizde, son yıllarda "Atatürk ne yapmış? Şapka giydirmiş, giysi devrimi yapmış, bankalar filan açmış, demiryolları filan..." biçiminde olaylar sürüp gitmektedir.

Biz kendimiz üzerine düşünmeyi, geçmişimizi ve geleceğimizi bir arada ele almayı sevmeyen, istemeyen, beceremeyen (Çünkü tarih düşüncesine hiç bir zaman inanmadık) insan olduğumuz için, bir türlü bir "kültür" e varamıyoruz; çünkü kültürün bir süreç olduğunu anlayamıyoruz, onu her zaman bir yerlerden borç olarak alabileceğimiz eğilimine kapılıyoruz. Daha doğrusu, bizde başı tutan kavramlar arasında "kültür"ün yeri yoktur, oldum olası "devlet" tir bizi birleştiren, "ulus" buna, "Devlet" e karşı yabancılaşma - bilimsel anlamı ile kullanıyorum bu sözcüğü dünyanın hiç bir yerinde bizimki kadar ağır olmamıştır. "Devlet" bizim anlamını bulamadığımız, ama karşısında korku ile eğildiğimiz garip bir güçtür. Onun nasıl ortaya çıktığını düşünmek bile istemeyiz. O sadece vardır. Tanrı'nın başımıza oturttuğu bir şeydir. Bizde özgürlüğün tam anlamıyla kurulamamasının nedenlerinden biridir bu.

Oysa Fransa'da "devlet" e kimse inanmaz. Herkes ona karşı bir güvensizlik içindedir. Fransa'da bir Fransız halkı vardır, işte hepsi bu. Atatürk'ün dil ve tarih konuları üzerine onca düşmesi, bizde ulus bilincini yaratmak içindi. Çünkü bu olmadan "devlet" in korkunçluğunu silmeye olanak yoktu. Bu toplumu, Chateaubriand'ın bir gün bile kalmak istemediği bir toplum olmaktan çıkarmak, "ulus" ile "özgürlük"ün bir aradalığını kurmak gerekiyordu.

Bir gün Yedi Sekiz Hasan Paşa, sarayın penceresinden bahçedeki Türk nöbetçiye "Ulan eşek Türk!" diye bağırıyormuş da, oradan geçmekte olan II. Abdülhamit bunu duymuş, gülümseyerek "Paşa, biz de biraz Türk sayılırız" demiş. Biz "biraz Türk"ten "Türk" e geçerken elbette övünmeyi abarttık, hatta dünyaya üstün bir Türk kültürünün bulunduğu düşünüyü bile kurduk. Fransa'da ise böyle bir "kültür" anlayışını bulmak olanaksızdır. Burada kültür, dünyaya yaygın bir değerdir, insansal bir öz taşıır. Bizse, kendi

kültürümüzü arayalım derken, uygarlığı unutayız. İnsansal ülküler yaratmak düşüncesinden gittikçe uzaklaşıyoruz.

Avrupa uygarlığının kurucusudur roman, Avrupalı uluslar kendilerini romanla tanımış, kültürlerinin sezgisine ve insansal değerlere romanla varmışlardır. Biz "Kendimizi tanıtamıyoruz" derken neyi amaçlıyoruz? Biliyorum. "Her şey bitti de roman okumamız mı dert oldu şimdi!" diye düşünenler çıkacaktır. Aklıma gelen bir öyküyü anlatayım:

Harem ağası hastalanmış, başı ağrıyormuş, doktor çağırtmış, söylemiş derdini. Doktor ona lavman yapılmasını önerince, harem ağası ince sesi ile bağırmaya başlamış: "Ben sana başım ağrıyor diyorum, sen bana aşağıdan ilaç veriyorsun!" Doktor da ona, "Bakın ağa hazretleri, sizin aşağıınızdan öteyi beriyi almışlar, yukarda sesiniz kısılmış" demiş.

Ekonomik bunalıma neden çare bulamıyoruz?

20 Temmuz 1979

Türk tarihini 1071 ile başlatmaktan yana olan Yahya Kemal Beyatlı, "Yeni bir yurt, yeni bir ulus yaratır" demişti. Birden anladığımızı sanıyoruz, ama düşündükçe karmaşıklaşan bir söz bu. "Yeni yurt" sadece yeni bir toprağı mı kapsıyor, yoksa yeni bir yaşayış biçimi de var mı onun içinde? Kuşkusuz "toprak" yaşayış biçimini etkileyen en büyük öğedir. Tarihinin bilinen en eski dönemlerinde Anadolu halkı, bir toprak - bereket tanrıçası olan "Kibele"ye tapmıştır. Ne şaşılacak bir benzerliktir ki, Francois Mauriac, "Fransa'da Kibele'nin İsa'dan çok ümmeti vardır" diye yazmıştı. Toprakseverlik Fransa'nın eski bir köylü dini idi. Bizim Yunus Emre, toprağı seslenerek "Bana rahmet senden yağar" der. Aşık Veysel'in "Benim sadık yârim kara topraktır" dizesini de unutmayalım. 1071'den başlayarak Anadolu'ya giren Türkleri, toprağın bereketi mi daha çok etkiledi, yoksa orada buldukları uygarlıklar mı? Konu, bir çok bakımdan önemlidir. Biz sadece toprak - insan ilişkisi üzerinde duralım.

Fransa'yı gezip gördükçe, onunla bizim yurdumuz arasında, bizim uygarlığımızla onun uygarlığı arasında karşılaştırmalar yapmaktan kendimi alamıyorum. Bilmem, bu karşılaştırmalar okuru sıkmakta mıdır? Çünkü Güney Fransa'daki Tarbes'a yaptığım yolculuğı ilişkin yazımdan beri sürdürüyorum bu yöntemi. Gerçekte o uzun yolculuktan bana bunu esinleyen. Fransa toprağıının bereketi, yeşilliğı karşısında şaşırmıştım. Onu Anadolu bozkırı ile ölçüştürmeğe kalkmak olanaksızdı, bunu biliyordum, ama insanın toprağı bağılılığı konusu, iki ülke arasında düşündürücü benzerlikler doğurmuştu. Derler ki, Fransızlar yolculuğı, başka ülkelere gitmeğı, dünyayı dolaşmayı sevmezlermiş. Oysa Almanların

tutkusu hep güneye, Akdeniz'e inmek olmuştur. Bunun en büyük temsilcisi Goethe'dir. İngilizler dünyayı dolaşmak hastalığına tutulmuşlardır. Gerçekten de dünyayı görmeye çıkan büyük gezginler içinde hiç bir Fransız yoktur. Yalnızca bir kişi. La Barbinais Le Gentil adlı biri, 1714'de gemi ile Fransa'dan açılmış; ama o adam da vergi kaçakçısı imiş, istemeye istemeye çıkmış denize, gemisinin adı "La Boudeuse" (Küskün). Anlaşılan, yurdundan ayrılmak zorunu onu küstürmüş.

Bizim gezginlerimiz de parmakla gösterilecek denli az değil midir? Bu yüzden olacak, Evliya Çelebi bizde gülümseme uyandırır; "Adam evini barkını bırakmış, dünyayı dolaşmaya çıkmış!" diye acıyarak düşünürüz. Gerçekte Evliya Çelebi de yaptığı işin garip karşılanacağını bildiğinden, düşünde gördüğü Muhammed Peygambere, "Şefaati ya Resul-üllâh!" diyeceği yerde, yanlışlıkla "Seyahati ya Resul-üllâh" dediğini anlatır, böylece Peygamberin buyruğuyla gezdiğine inandırmak ister okuru. Anadolu halkının işsizlikten Avrupa gurbetine çıkması, bu açıdan bakılırsa, onun doğasma aykırı bir iştir. Nitekim bu aykırılığın acısı, para kazandığı Avrupa ülkelerinde, yüzünden okunur onun. Fransa'da yüz bin kadar Türk işçisi var, ülkenin orasına burasına dağılmış durumda. Kim bilir, bu toprağın bereketini, iş olanaklarını gördükçe ne şaşarlar diye düşünmekten kendimi alamıyorum. Bizim başlıca sorunumuz olan "döviz" sorunundan burada kimsenin haberi yok. İsteyen istediğince parayı cebine sokup, dışarı çıkar. Gel de şaşma! Bizim ekonomi bilgimiz, onlarınkinden üstün.

Endüstri devrimini çoktan başarmış olan Fransa'da bugün Avrupa'nın siyasal bakımdan en güçlü işçi sınıflarından biri var. Bu sınıf, ülkenin siyasal, toplumsal karakterini çizmekte başlıca etkenlerden biridir. Sözceliği, binlerce komünist belediye başkanı ile karşılaşmak bizi şaşırtır, ama Fransa için olağandır bu. Ancak Fransa'da "köylülük" her zaman ana karakterlerden biri olarak kalmıştır. De Gaulle, bu yüzden, yeni Fransa'yı bir türlü anlayamamıştı. Onun için Fransa bir köylü ülkesi idi çünkü, hep öyle kalmalı idi. Benzeri bir sorunla biz de karşı karşıyayız bugün: Sanayileşme süreci içinde Türkiye'nin köylü karakteri gitgide değişiyor; onun yerini, kente yerleşmiş işçi ya da yarı işçi, gizli işsiz, lumpen niteliğinde bir köylü alıyor ki, bunun sadece siyasal etkilerini değil, toplumsal etkilerini de derinden duymaktayız. Konunun can alacak yanı ise, hem köylülüğün zayıflaması, hem de sanayileşmenin bir türlü gerçekleştirilememesinde kendini gösteriyor. Böylece kolay kolay tanımlanamıyacak yeni bir sınıf doğuyor ülkemizde. Asya tipi üretim biçiminden söz eden Marx'ı nerede bulup da, bu yeni durumun açıklamasını, olası sonuçlarını soracaksınız ondan!

Yahya Kemal Beyatlı'nın sözüne benzer bir sözü de Michelet söylemiş 1833'lerde: "Tarih her şeyden önce tümünden coğrafyadır"

demiş. Ama biz burada tarihin ne olduğunu, onun coğrafya ile ilgisi üzerinde çokça durmayıp, Fransız karakterinin kökenlerini araştırmayı sürdürüelim. Maurice Barrès, daha ileri gitmiş, "Ulus topraktır" demiş çıkmış işin içinden, Yahya Kemal'in Fransa'da uzun süre yaşadığı nasıl belli oluyor? Chanson de Roland'da Fransız toprağı, "Sen ne şirin bir topraksın" diye övülüyor. Ronsard, yurdunu anlatırken, "Başka yere gitmeye gerek yok, buğdaylar, şaraplar, ormanlar, çayırlar... hep hurada; burası ne öyle çok sıcaktır, ne de çok soğuk" demektedir. Ona göre, yuvalarını boyuna değiştirmek zorunda olanlar, balıklarla kuşlardır. Bunlara şimdi az gelişmiş ülkelerin, sanayileşmiş ülkelere koşuşan göçmenlerini de katmak gerekecek. Fransa'da çalışan yabancı işçilerin başında Kuzey Afrika insanları (Fas, Cezayir) sonra Portekizlilerle İspanyollar, İtalyanlar, onlardan sonra da Yugoslavlarla Türkler geliyor. Yunanlı işçiler parmakla gösterilecek kadar azdır.

İşte şaşırtıcı bir sonuç! Toprağına bağlı, endüstri devrimini başarmış Fransa, yabancı işçilerin günden güne çoğalması ile, Birleşik Amerika gibi, karma bir ülke olma yolundadır. O, bunu ister miydi? Hiç sanmıyorum. Bir zamanlar, geri kalmış ülkeleri sömürgeleştiren batılı ülkeler, şimdi o sömürge halklarının istilasından alınıyor. Bunun umulmadık sonuçları olacaktır. Göreceğiz.

Fransa'nın bereketli toprağı yalnızca yabancıyı değil, Fransızı da kendine hayran bırakmıştır. Bu yüzden olacak, Fransız, yurdunu dünyanın merkezi sayma masasına kapılmıştır. Onun yurdu uyumlu bir altıgendir, (ben bizim dikdörtgeni daha daha biçimli bulurum) kutupla ekvatora eşit uzaklıktadır. Hatta "Cher" eyaletinde, "Bruere" çevresinde Romalılardan kalma bir sınır taşı varmış ki, üzerinde "Fransa'nın coğrafi merkezi" yazılı imiş. Fakat Fransa'daki toprak bağlılığı, toprağın güzelliğine, bereketine duyulan sevgi ile bir anlamdadır.

Yazık ki, biz ülkemizi bir "güzellik" olarak çocuklarımıza sevdirmeyi hiç düşünmemişizdir. Kahramanlık öyküleri bizde yurt yazını. Dahası, ülkemizin en güzel yerini "sürgün yeri" yaparak ilgisizliğe boğmuşuzdur. Cevat Şakir, sürgün edildiği yeri sevip tanıtmıyorsa, bugün en kalabalık turistik merkezlerden biri olan Bodrum'a gitmeyi kimse aklından geçirmezdi. Bizde "güzel yurt" yazını pek üstünkörü geçmiştir, çocuklarımıza "güzel yurdumuz" tanıtılacağına, "orta Asya" söylencelerine önem verilmiştir. Fransa'da, Ronsard'dan başlayan "güzel yurt" şiirinin yazınımızdaki karşılığını bulmakta güçlük çekeceğiz. Divan şiiri, Acem mazmununda ustalaşmayı iş edinmişti, Tanzimat ozanlarından hiç biri "yurt" u bilmez. Onlar için yalnızca İstanbul vardı diyeceğim ama, o bile doğru çıkmayacak diye korkarım. Refik Halit'in "Memleket Hikâyeleri", sevilen değil "acınan" Anadolu yazınına yol açmıştı bir ara.

Ama Karacaoglan gerçek bir toprak sevdalısydı; öyleki, sevgilülerini, toprakla, toprağın güzel ürünleri ile birarada ele almış hep. "Lâle, sũmbũl açılsın da gidelim..."

3 Ağustos 1979

İŞÇİ ÇOCUKLARININ EĞİTİMİ

Sanayileşmiş ülkelerle az gelişmiş (ya da gelişmekte olan) ülkeler arasındaki ilişkiler, günümüzde çok yönlü ve oldukça karmaşık bir durum almıştır. Az gelişmiş ülkelere kapitalist ülkelere işgücü akımı, önceden kestirilememiş birtakım olguları ortaya çıkarmaktadır. Bunlardan biri, yabancı işçilerin çocuklarının öğretim - eğitim sorunu. Kapitalist ülkelere birine çalışmak üzere ailesi ile birlikte gelen yabancı uyruklu işçi, çocuklarını hangi okula yollayacak? Kuşkusuz bu sorunun çok sade bir yanıtı var, o da bu çocukların, bulundukları ülkedeki okullara gideceklerini olağan sayan yanıtıdır. Sözgelisi, Fransa'daki Türk işçisinin çocuğu Fransız okuluna gidecektir. Oysa durum sanıldığınca basit değildir, birtakım pürüzleri de birlikte getirmektedir. Konuyu Fransa'daki Türk işçilerinin çocukları açısından ele alıp şöyle bir gözden geçirelim.

Bugün Fransa'da yaklaşık yüzbin Türk işçisi olduğu söyleniyor. Elimizde güvenilir sayılamalar (istatistikler) bulunmadığı için bu konuda kesin konuşmak olanaksız. Gerçekte konunun özü kesinlemelere pek elverişli değil; Fransa'daki ya da Almanya'daki Türk işçi sayısı sürekli bir değişim içinde bulunuyor. Hele bu işçi kitlesi, aileyi de kapsayarak ele alınırsa, yalnızca yeni gelen ya da yurda dönen işçi durumundan ötürü değil, yeni doğan çocuklar açısından da sayılar sürekli değişmektedir. Fransız Eğitim Bakanlığının saptadığı sayıya bakılırsa, 77-78 ders yılında Fransa'da eğitim - öğretim dönemine girmiş, 19.766 Türk çocuğu bulunduğu anlaşılıyor. (Ama okula gönderilmemiş çocukların sayısını bilmiyoruz.) Bu çocuklar Fransız okullarında hem Fransız, hem Türk diliyle eğitilmektedir. Nasıl?

Yepyeni bir konudur bu, ilgili devletlerin dikkatine yeni

çarpmıştır daha. Burada "ilgili devletler" derken sadece işçilerin geldikleri ülkeleri değil işveren ülkeleri de söylemek istiyorum. Bizim gibi, Cezayir Tunus, Fas, Portekiz, İspanyol, İtalyan, Yugoslav devletleri de, Fransa'daki işçilerin çocuklarının öğretim ve eğitimi ile ilgilenmektedirler elbet. Konunun ilginç yanı, Fransa devletinin soruna önemle eğilmek gereğini, hatta zorununu duymuş olmasıdır. İlk bakışta, yabancı işçilerin çocuklarının öğretimi, eğitimi ile ilgilenmeği Fransa devletinin benimsemeyebileceği akla gelebilir; oysa Fransız Eğitim Bakanlığı (bu Bakanlık adının başındaki "ulusal" sözcüğünü kaldırdı artık) konuyu ciddiyle sarılmıştır, buna zorunludur (yaptığı lütuf değildir), çünkü bu çocukların ana-babaları bu ülkede değer yaratmaktadırlar. Bugün Fransa'da yabancı işçilerin öğretim-eğitim çağına girmiş çocuklarının sayısı 600.000 kadardır. 184.000 öğrencisi ile Cezayir başta geliyor.

Konu, ilgili devletler ile Fransa (ve elbet öteki işveren devletler) arasında yapılan karşılıklı konuşmalar sonucunda belli bir düzene sokulmuştur. Yabancı işçinin çocuğu, Fransız okulunda Fransız eğitim yöntemlerine göre ders görecek ama ana dilini, ulusal kültürünü unutmaması için de, kendi ülkesinden gönderilen öğretmenlerin eğitimine bağlı tutulacaktır. Fransız Eğitim Bakanlığı, bu yabancı öğretmenler için, okulların tatil bulunduğu günlerde (çarşamba, cumartesi) ders saatleri ayırmıştır. Ama Fransız okulunda yaşları, sınıfları değişik Türk çocuklarının bulunduğu gözönüne alınırsa, bu ders saatleri hiç de doyurucu olmamaktadır.

Türkiye'den bu amaçla gönderilmiş olan öğretmenler, Fransa'nın dört bir yanına dağılmış durumdadırlar. Sayıları yetersizdir. Kuşkusuz bunların yerlerinin saptanmasında Türk işçilerinin yoğun bulundukları yerler gözönünde tutulmaktadır. Yoğunluğun istenilen oranda olmadığı yerlerdeki Türk işçilerinin çocukları ise sadece Fransızca öğretim görüyor ya da öğretimden yoksun bulunuyor demektir.

Türkçe öğretmeni olmayan Fransız okullarında Fransızca öğretim gören Türk çocuklarından birtakımının Türkçe'yi unuttuğu söyleniyor. Öyleki, bu çocuklarla ana babaları arasındaki ilişki ciddi bir nitelik almıştır. Ana baba Fransızca bilmiyor çocuklar Türkçe'yi unutmuş... Anlaşma, nerdeyse ortadan kalkmaktadır. Kimi yerde ise ana baba, Fransızca öğretim gören çocuklarına evde yardım edemediği için, bu çocuklar sınıflarındaki öteki öğrencilerden geri kalmaktadırlar. Öyle ki, bu yüzden, kimi çocuğun geri zekâlılar için kurulmuş sınıflara verildiği bile görülmektedir. Diyelim onaltı yaşındaki bir yabancı öğrencinin düzeyi, oniki yaşındaki bir Fransız öğrencinin düzeyi ise Fransız eğitimi bunların bir sınıfta okumasını doğru bulmamakta, onaltı yaşındaki yabancı öğrenciyi, kendisi gibi geri kalmış öğrencilerle bir sınıfa koymaktadır.

Konunun başka yanları da var ki, bunlardan biri, yabancı işçilerin çocuklarının meslek eğitiminde karşılaştıkları garip bir durumdur. Meslek seçme belli bir mesleğe yöneltme sırasında öğretmenler, yabancı işçilerin çocuklarını genellikle basit iş kollarına itelemektedirler. Sözügelşi, dışçı olmak isteyip de duvarcılığa yöneltlen bundan ötürü de başkaldıran öğrencilerin bulunduğu söyleniyor.

Demek ki yabancı işçilerin çocuklarının okutulması sorunu ilgili devletler arasındaki anlaşmalarla belli bir düzene sokulmuş ama uygulamada kimi güçlükler doğmuştur. Şunu biliyoruz ki, Fransız çocuklarıyla bu yabancı öğrenciler arasında bir kaynaşma olduğu rahatlıkla söylenemez. OECD örgütünün yabancı işçi çocuklarının eğitimi ile ilgili raporlarında bu çocuklar için "ikinci kuşak" deyiminin kullanılması çok dikkati çekicidir. Demek "birinci kuşak" bu çocukların ana babalarıdır. Bir bilimsel sav olarak değil, ama bir kuşku olarak öne sürülebilir ki, yabancı işçi alan bu kapitalist ülkelerdeki genel eğilim ikinci kuşağı zamanla birinci kuşağın yerine geçirmektir, bunun için hazırlamaktır. Kimi çevrelerden edindiğim bir izlenime göre ise, sanayide ileri gitmiş ülkeler, gerçekte bu yabancılardan kurtulmak istiyorlar. Fakat ekonomik durumlarının niteliği bunu önlemektedir. Fransız uyruğuna girmiş yabancılar ise başka bir konudur.

Bununla bitmiyor, işçi ailelerinin bütün çocuklarını okula gönderdikleri çok kuşku götürür. Çok çocuk yapmakla ün kazanmış olan Türk işçi ailesi, evdeki küçük çocukların bakımını büyük kıza bırakmaktadır. Bu sorun yurdumuz için de söz konusudur. Nitekim ana babanın çocukların eğitimine yardımcı olamaması yalnızca yabancı ülkelerde bulunan işçi ailelerinin çaresizlikten doğmuş tutumları gibi gösterilemez, ulusal niteliktedir.

İşte bizi sadece yurda döviz sağladıkları için ilgilendiren yabancı ülkelerdeki Türk işçilerinin bir de çocuklarına ilişkin öğretim, eğitim sorunları var ki bu yazıda kısaca değindik bu soruna, ilerde gene geleceğiz. Ancak şunları da eklemekten geçemeyeceğim: Bu çocukların eğitiminde karşılaşılan sorunlardan birtakımı, olduğu gibi ülkemizden yansımış sorunlardır.

Toplumumuzda yılların yanlış uygulamaları sonucu doğmuş olan bozuk ekonomik düzen, işsiz sayısını artırmış, böylece işsiz yığınlarını zengin kapitalist ülkelerdeki iş yerlerine atmıştır, üzerinde durulacak olay gerçekte budur. Biz bütün iyi niyetimizle, bunların çocuklarına eğitim öğretim sağlamayı amaçlıyor, bu çocukların yitirilmemesi için çaba harcıyoruz, iyi de ediyoruz; ama bütün bu çabalar, gerçekte bir bozuk düzenin doğurduğu sonuçlara yönelik olduğu için uygulamadaki kimi tutarsızlıkları, hatta başarısızlıkları olağan saymalıyız. Yurdun içinde eğitim sorununu çözümlmek için çekilen güçlükleri bilen bilir. Avrupa'daki işçi

çocuklarının eğitimi sorunu ise normal bir gelişmenin sonucu değildir.

Sonra... “birinci kuşak” bütün yanları ile bilinmedikçe “ikinci kuşak” için izlenmesi gerekli eğitim siyaseti saptanabilir mi?

10 Ağustos 1979

Unutamayacağın o akşamı. Biraz hasta idim, ama Suna Kan'ı dinleyeceğimi bilmek canlandırmıştı beni. 3 Ağustos 1979 Hotel de Ville metrosundan çıktığımda, Paris'in doyum olmayan güzel akşam saatlerinden biri dineliyordu bin yılın anısını saklayan semtte. Az sonra yaratılacak sanat olayının sezgisine varmışçasına her şeyi derin bir sessizlik sarmıştı. St. Merri Kilisesine sapan o daracık St. Martin sokağına girdiğimde, konsere bilet almak için birikmiş halkın uzun kuyruğunu gördüm. Konser bu kilisede verilecekti. St. Merri ya da Medericus, tutsakların kurtuluşu için işte bu kilisenin bulunduğu yerde dua ederdi bin üç yüzyıl önce. Kilisenin yapımına 1520'de başlandı, aşağı yukarı yüzyıl sonra açıldığını biliyoruz. Paris'in en eski çanı bu kilisededir.1331'den,yeri burası olan bir Ortaçağ şapelinden kalma. Paris'in belki en görkemli orgu da St. Merri'dedir. 17. yüzyıldan kalma bu orgda, bir zamanlar Camille Saint-Saens çalmış. Duvar resimleri, vitrayları ile de ünlü bir tapmak.

Orta yer Ankara Oda Orkestrası için düzenlenmişti. Kilise az bir zaman içinde öylesine doldu ki, gelenin sayısı iskemle sayısını aştığı için, çoğu dinleyici ayakta idi. Heyecanımın ne denli büyük olduğunu söylemeye gerek yok. İşte sanatçılar göründü sütunların arasından, birerle kolda ortaya geldiler, yerlerini aldılar, önde yönetmenleri Gürer Aykal, halkın alkışlarına eğilerek uzun uzun teşekkür ettiler. Sonra Aykal, sanatçılarına göz gezdirdi ve Vivaldi'ye başlama işaretini verdi. "Dört Mevsim" konçertosunu dinliyoruz. Çok sevilmiş bir yapıttır Vivaldi'nin bu konçertosu. Onu her dinleyişimde yepyeni izlenimler alırım. Ama bu akşamki duygulanışım onların hiç birine benzemiyor. Yoksa gurbette

olduğumdan ve bir Türk orkestrasını dinlediğimden midir bu?

Sanata, özellikle müziğe, duygulanmayı katmaktan hiç bir zaman hoşlanmamışımdır. Nasıl olur, diyeceksiniz. Müzikte yapıyı ararım hep. Bir kez yazmıştım sanırım. Mozart'ın bir keman konçertosunu dinlerken ağlamıştım eskiden bir gün; ama duygulanmamdan değildi bu, o konçertonun yapısındaki kusursuzluk hayran bırakmıştı beni, gözyaşlarım sanki usumun durmasındandı.

Sanat eğitiminde hiçbir gücün müzik denli başarılı olabileceğini sanmam; çünkü müzik sadece sessel imgelere dayanır, kavramsal göstergelere dönüşmez, kendi yapısından başka hiçbir anlamın yardımını gerektirmez. Onu anlamak demek, bu işitimi imgelerinin (bunlar zihinsel tasarımlardır, duyumsaldırlar) kurduğu yapıya varmak demektir. Ya da ondan uzak kalacaksınız, işte hepsi bu. Akılla kurulmuş olan bu yapı gerçi tümünden öz bir coşkuya dönüşür ve böyle olması ile bize doğanın ve yaşamın gizemsel yanını duyurur yalnızca, deneyimlerimizi ya da anılarımızı anımsama olanağını tanımaz, hiçbir simgeye yer vermez. Öz olanı, dosdoğru anlamaktan başka çaremiz yoktur.

St. Merri kilisesindeki o olağanüstü konseri dinlerken bunları düşündüğümü sanmayın, hiçbir şey düşünmüyordum, müziğin kendisiyle başbaşa idim sadece, ki bunun ne olduğunu anlatmak olanaksızdır. Onun için de ben, müzik üstüne yazmaktan hep uzak tutmuşumdur kendimi, müzik dışına taşmaktan korktuğum için. Gene de bir müzik yazısı gibi okumayın bu yazıyı. Ankara Oda Orkestrası sanatçılarına, dünyanın az bulunur bir yönetmeni olduğuna inandığım Gürer Aykal'a ve eşsiz Suna Kan'a hayranlığımı anlatmak istiyorum.

Ankara Oda Orkestrasının burada dinlediğim bütün uygulayıcılarını ayrı ayrı kutlamakla başlayayım: Onlardaki sanat saygısını, olağanüstü düzeydeki uyum anlayışını, sanat sevgisini ne denli övsem azdır. Ya olmayacak mıydı bunlar, diye sormak geçecek belki aklınızdan; ne yapayım ki, öteki sanat dallarında olduğu gibi, müzikte de memur anlayışlı kişiler vardır, görülmüştür, diyeceğim. Ankara Oda Orkestrasının sanatçıları, bir topluluk içinde birer birey olmanın yüceliğini tanıtladılar.

Yönetmen Gürer Aykal'ın değerini bu gün herkes biliyor, bütün müzik dünyası biliyor; ben sözlerimle onun değerini daha da tanıtacak değilim; ancak şuncasını söyleyeyim, birkaç büyük yönetmenin konserinde bulunmuşumdur, disklerde dinlediklerimi de katayım. Gürer Aykal gibi, orkestrası ile bir olmuş, yorumunu değnek gücü ile değil, sevdirecek benimsetmiş, sanki dinliyormuş gibi çaldıran dinleyen, hem kafasının içinden hem yönettiği orkestradan dinleyen, bu ikisi arasında bir birlik kurmak için olağanüstü bir gerginlik (iki uçlu bir bilinç olayı anlamında) içinde çabasını sürdüren bir başka yönetmen göstermek pek kolay olmasa gerektir. Onu büyük bir geleceğin beklediğine inanıyorum.

Gelelim Suna'ya... Evet, o akşam biraz hasta idim, ateşim vardı, ama Suna gelmiş, Suna Kan çalacak... O daracık St. Martin Sokağına saptığımda nasıl bir mutluluğa ereceğimi bilmiyorum değildim. Ama Vivaldi'de olsun, Adnan Saygun'da, Jean Sebastian Bach'ta olsun dinlediğim Suna Kan, benim için mutluluktan öte bir şeydi. Öyle olması gerekirdi, çünkü yazının başında söylediğim gibi, müziğin verdiğini başka duygularla eşlendirmemek gerekir. Öyle ise, size Suna Kan'ın müziğini ben de müzik gibi katıksız bir dille anlatmayı deneyeyim. Olmaz a, deneyeyim. Ama önce dil engeldir buna. Ben de çevresinde dolaşırım anlatmak istediklerimin.

Beni yıllardır uğraştıran bir sorun: Müzikte yorumdan bağımsız bir yapıt var mıdır? J. P. Sartre, senfonide en önde gelen Beethoven'ın bile gerçek senfoniye varamadığını söylerken ne demek istiyordu? Yoksa bir senfoni "ideası" mı vardı? Bakın buradan nereye gelmek istiyorum: Bugün Beethoven dirilse de, yapıtlarının çeşitli yorumlarını dinlese, onların içinden birinin, yalnızca birinin asıl kendi yapıtı olduğunu söyleyebilir mi? Ünlü orkestra şefi Karayan, "Söyleyemez" demiş Doktor Gazi Yaşargil'e. Demek yorumcu, yaratıcıdır. Hele bu, Suna Kan ise, artık "icra"dan söz edilemez.

Ben o gece Suna Kan'ı dinlerken, Suna Kan'ı dinledim. Vivaldi'nin de, Adnan Saygun'un da Jean Sebastian Bach'ın da yerinde o vardı. Bir aracı gibi değil demek istiyorum. St. Merri kilisesinde o akşam bir tansık oldu sanki. Kimse çıkmak istemedi dışarı konserden sonra, tutsak gibi idik, esrik gibi idik. Özellikle Bach'ın la mineur keman konçertosunda Suna Kan şaşılacak bir yaratma gücünde idi. O olağanüstü güzellikteki konçertoyu ondan bir daha dinlemek isterdim. Orada Bach'ın müziği onun tek somutlaşma olanağı sayacağımız çalgılardan sanki kurtuluyor, boşlukta, tümünden soyutlanmış seslerle, yepyeni bir dünya değil, yepyeni bir gökyüzü kuruyordu: ve Suna Kan bu gökyüzünde rahat, mutlu, ermiş, uçuyordu. Sonra büyük bir uyumla sanki kayar gibi, bizi yere indirdi. Ama yükseklerde başımız dönmüştü.

Bir kültürümüz olması için, onda bütün insanları toplayıcı bir niteliğin bulunması gereklidir. Sadece bizim olan, bizim de değildir. Ziya Gökalp'ın yanlış "Kültür" tanımından, düşünmesini pek sevmeyen, hazırları ile geçinip giden insanlar olduğumuz için, çok zarar gördük. Kültürü sadece "ulusal" saydıkça içimize kapanıyor, yabancı olarak bellediğimiz uygarlıktan ise boyuna uzaklaşıyoruz. Ankara Oda Orkestrası, hem kültürümüzün, hem uygarlığımızın temsilcisi idi. Gerçekte kültür - uygarlık ayırımı yapay bir ayırımdır. Bundan ötürü de , Batı'da "kültür"e, "uygarlık"a verilen anlamlar çok değişiktir ve hiçbirisi bizimkini tutmaz. Diyelim Almanlar kültürün ulusal değil, evrensel olduğuna inanırlar. Onlarca, toplumların insancillaşması demek olan uygarlığa, kültür sanat

bilimi katar. Fransız kültürü ise yabancı bir kültürden, Lâtin kültüründen doğmuş, sonra kişiliğini bulmuştur. Bizim kültürden ne anladığımız konusuna, Avrupa'daki işçi çocukları sorunu dolayısıyla önümüzdeki hafta değineceğim.

17 Ağustos 1979

İŞÇİLERİN ÇOCUKLARI

Avrupa'da çalışan işçilerimizin çocukları ulusal kültürlerini yitirecekler korkusu, yurt dışına işçi gidişinin hızlanmasından çok sonra duyulmuş nedense. Fransa'ya gelmeden önce de biliyordum konuyu, ama burada yakından öğrenmek fırsatım buldum. Gerçekten bir sorunsalla karşı karşıya olduğumu anladım. Ama sorunsallar kendiliğinden ımı çıkar ortaya, yoksa onları biz mi yaratırız. Önümüzdeki olaya bakarsak, görüyoruz ki, yurt dışına işçi gidişinin hızlandığı 1960 sonlarında (hani tam küçük Amerika olurken nedense !) işçi çocuklarının öğretimi - eğitimi konusu ortaya atılmış değil daha. Oysa gelişmiş kapitalist ülkelere, bizim gibi işçi yollayan sözgelisi Yugoslavlar, bu işi bizden çok daha önce ele alıyorlar. Sırası geldiğinde değineceğim buna. Biz kendi durumumuzu şöyle bir gözden geçirelim önce, olayın tarihçesine bakalım.

12 Mart sonrasında Milli Eğitim Bakanlığında kurulan bir komisyon, OECD uzmanları ile birlikte, yurt dışındaki işçilerimizin çocuklarının öğretim - eğitim sorununu ele alıyor. Konunun ilginç olan yanı şudur ki, böyle bir sorunun varlığından bizi ilk haberli kılan Almanya'dır; başka bir deyişle, uyarı dışardan geliyor. Almanlar nerdeyse zorluyorlar bizi Almanya'daki çocuklarımızın eğitimi ile ilgilenmeye. Onların arkasından öteki işveren ülkeler de benzeri önerilerde bulunmağa başlıyorlar. Oysa o zaman bizim Milli Eğitim Bakanlığı'nın bu konuda hiç bir hazırlığı yoktur. Nasıl olsun ki, Batı Avrupa'ya yolladığımız işçilerin sayısını bile doğru olarak bilmiyoruz. Bu işçilerin çocukları üzerine hiçbir sayılama (istatistik) söz konusu değildir. Bunu bugün de kesin olarak bilmiyoruz. OECD'de de, Avrupa Konseyi'nde de gerekliliği yok. Ben, bir önceki yazımda verdiğim sayıları Fransız Eğitim Bakanlığı'ndan almıştım.

İlk iş olarak, işçi çocuklarımızın yabancı ülkeler okullarındaki durumlarını incelemek üzere bir kurul gönderiliyor Avrupa'ya. Bu kurul uzun bir süre gezip incelemelerde bulunuyor. Bunun sonunda, planlama - araştırma eşgüdüm dairesinin toplantılarında konu uzun uzun tartışılıyor ve Türk öğretmen göndermek görüşü ortaya çıkıyor. O zaman gazetelere yansımadağı için, bu görüş, kamuoyunda tartışılmamıştır. Başka bir yolu bulunamaz mıydı? Biz ülkede öğretmen sıkıntısı çekerken, Avrupa'da sayıları milyonları bulan çocuklarımıza nasıl öğretmen yetiştirecektik? Gönderdik, ne elde edecektik? Şimdilik bir yana bırakalım bu soruları.

MC dönemi, konuyu genişletip bir genel müdürlük kuruyor ve çok sayıda öğretmen yollamaya başlıyor Avrupa'ya. Bu davranışın altındaki politik amacı, bilmem, söylemeye gerek var mı? Türk çocuklarının ulusal kültürlerini yitirmemeleri görüşü bir amaç gibi ortaya konarak, gerçekte belli sağcı partilerin antidemokratik propagandalarına bir alan hazırlanmış oluyor. Gerçekte ulusal kültürün ne olduğu bilinmiyordu ve elbet bu ne olduğu bilinmeyenin yitirilip yitirilemeyeceğı üstüne de hiçbir inandırıcı kanıt yoktu. Bunu böylece belirttikten sonra çocuklarımızın durumuna gelelim.

İşçilerimizin çalıştığı yabancı ülkeler hükümetleri ile hükümetimiz arasında bağlanan anlaşmalar, Türk çocuklarının, bulundukları yerlerdeki ilkokullara girmelerine olanak sağlamaktadır. İlk bakışta sevindirici bir olaydır bu; çocuklarımız bu gelişmiş ülkeler okullarında yabancı dille öğretim görecekler, demek ki o ülkelerin eğitim olanaklarından yararlanacaklardır. Ama ortaya kimi güçlükler çıkıyor ve kimi sorunlar çıkarılıyor. Ortaya çıkan güçlük, Türk çocuğunun, diyelim Fransa'da, Fransız çocukları ile bir sınıfta okurken, dil bakımından karşılaştığı güçlüktür. Çünkü Fransızca onun anadili değildir. Öğretmenin verdiği ev ödevlerinde Türk çocuğı annesinden, babasından yardım görmemektedir. (Sanki bizim memlekette görüyor da...) Söylendiğine göre, bundan ötürü Türk çocukları çoğun sınıfta kalmaktadırlar. Yaşı sınıfına göre büyümüş yabancı çocuklar için ise Fransa Eğitim Bakanlığı, başka sınıflar açma yolunu tutmuştur. Bu sınıflara geri zekâlı çocuklar sınıfı gözü ile bakılmaktadır. Oysa bu çocuklar geri zekâlı değildirler. Ben, sınıflarında sivrilmiş Türk çocuklarının bulunduğunu da duydum.

Ortaya çıkarılan sorun ise, Türk çocuklarının yabancı ülkelerde ulusal kültürlerini yitirecekleri görüşünde beliriyor. Gerçekte böyle bir "yitirme" söz konusu mudur? Hiç sanmıyorum. Yabancı dil öğrenen çocuğun, anadilini unutmaması hiç de kaçınılmaz değildir. Yoksa bu çocukların yabancı dil öğrenmelerini istemiyor muyduk? Ana babalarla konuşmadan kendi kendimize yargılar vermeye kalkmayalım. Yabancı ülkelerdeki işçilerimizin yüzde yirmi beşinin geri dönmek istemediğini duydum. Kaç çocuğun anası babası ile

anlaşamaz duruma geldiği üstüne ise hiçbir ciddi bilgi yoktur.

Gelelim ulusal kültürün yitirilmesine... Ulusal kültürümüzün ne olduğunu bilmiyoruz ki, neyin yittiği üzerinde anlaşalım! Şunu da soralım kendimize: Ulusal kültürümüz var mı, yoksa oluşma sürecinde mi? Aydınlarımız arasında çözülmemiş bir sorunda hangi cesaretle uygulamalara kalkıyoruz!

Uygulamaya bakalım bir de... İşçilerimizin yoğunca bulunduğu yerlerdeki Fransız okullarına giden Türk çocuklarına Türkçe ve kültür dersleri vermek üzere Türkiye'den öğretmenler yolluyoruz. Bu öğretmenlere, Fransız okulları, ancak okulun tatil bulunduğu çarşamba cumartesi günleri ders saati ayrılabilmektedir. Demek Fransız çocuklarının oynadığı, eğlendiği bu günlerde Türk çocukları okuldadırlar. Ulusal kültürlerini yitirecekleri korkusu ile onlara Türk tarihi, coğrafyası okutulmaktadır. Unutmayalım ki bunlar ilk okul çocuklarıdır ve yaşdaşları olan Fransız çocuklarına göre daha büyük bir yükün altına girmektedirler böylece. İki çeşit ders görmenin, Türk çocuklarını yordduğu, bu yüzden de onların geri kaldıkları söyleniyor. Doğru mudur, şimdilik bir şey söyleyemem. Benim sezgime bakarsanız, duyulan korku, Türk kültürünün yitirileceği korkusundan çok, uygarlığa karşı duyulan korkudur. Daha açığı, Türk çocuklarının gavur âdetlerini öğreneceklerinden korkuyorlar sanıyorum. Düşünün, o çocukların analarına, babalarına yurdumuzda iş bulamamışız, bırakmışız onları yad illere gitsinler, ama çocuklarının ardı sıra gözcülük hevesine kapılmışız. Çocuklarımızın ulusal kültürü bunca önemli idi ise, neden analarına babalarına iş bulamadık yurdumuzda?..

Geçen yazımda Ziya Gökalp'in kafalarımızı nasıl şaşırttığından söz etmiştim. Gerçekten de, kültürün ulusal, uygarlığın evrensel olduğu görüşü, bizimkinden başka hiç bir toplumda yoktur. Biz bu sorunu çözmeden, Avrupa'daki çocuklarımıza nasıl yararlı olabiliriz?..

Ne olduğunu bilmediğimiz "kültür"ü şimdilik bir yana bırakırsak, korkmayalım, yıllar önce Türkiye'den dışarılara göç etmiş Anadolu Rumların, Ermenilerin bile unutmadıkları Türkçe'yi Türk çocuğu hiç unutmaz. Başka örnek gerekli ise, anadili okulları olmadığı halde, Romanyalı Tatarların Tatarcayı, Gagavuzların Gagavuzcayı unutmadıklarını söyleyeyim...

Ne demek istiyorum? Avrupa'daki Türk işçilerinin çocukları ile hiç ilgilenmeyelim mi? Öyle bir şey dediğim yok. Ama hangi tutumun yararlı olacağını bulmadan önce şunu söyleyeyim ki, geçmişten yüklenilen durumların, sorunların düşünme özgürlüğünü kısıtladıkları bilinen bir şeydir. Önce bunun baskısından kurtulmak gerekir. Bana öyle geliyor ki, Avrupa'daki işçilerimizin bu konuda ne düşündüklerini bilmek ilk ereğimiz olmalıdır. Dahası, bu soruna en iyi çareyi belki de onlar önereceklerdir. Yeni, devrimci Türk

eğitimcileri, onlarla işbirliği yaparak, geçmişteki yanlış uygulamaları düzeltebilir ve Avrupa'daki işçilerimizin çocuklarının yardımına en iyi biçimde yetişebilirler. Gene geleceğiz bu konuya...

24 Ağustos 1979

Ünü bizde de yaygın olan Meksikalı ozan ve denemeci Octavio Paz geçende Paris'e gelmiş; duysaydım arayıp bulmak, tanışmak isterdim onunla. "Nice" kitap festivalinin altın kartal ödülünü kazanmış da onu almak için gelmiş Fransa'ya, çok sevdiği Fransa'ya. Çünkü Octavio Paz, gençliğinin çoğu yıllarını burada geçirmiş, gerçeküstücülerle yakınlık kurmuş. A. Breton'un dostu. Paris sanat çevrelerinin tanıdığı bir ozan, bir yazar. Andre Laude'un onunla yaptığı bir konuşmayı okudum geçende: Altmış beş yaşında imiş Octavio Paz, Montparnasse kahvelerinden birinde oturmuş, eski günlerini anarken, André Laude ona sorular yöneltiyor, diyor ki sözgeşi:

"Yıllar oldu siz Meksika'ya döneli, bu dönüş düşüncelerinizde bir değişikliğe neden oldu mu?"

Octavio Paz, ülkesini hem değişmiş, hem değişmemiş bulduğunu, orada eski ile yeninin birbirine karışmış durumda olduğunu, on dokuzuncu yüzyıldan, bağımsızlıktan başlayarak birçok Lâtin Amerika ülkesinin modernleşme akımına kapıldığını anlatıyor. "Biz devrimci idik, pozitivist idik, sonra Marksist - leninist olduk. Dönüş, anakaramızda bir yabancılaşma yaşandığına ilişkin düşüncemi doğruladı. Ben salt erkinlik yanlısıyım. Sanımca petrol bize bir çözüm getirmiyor, bir süre için ileriye atıyor sorunlarımızı. Meksika devletinde bir çürüme var. Ben demokratik eleştiriden başka çıkar yol göremiyorum." Tarih ile politika ilişkisi konusunda ise, ünlü ozan, hem yurttaş, hem de ozan olduğunu belirttikten sonra. Benjamin Péret'nin bir sözünü anımsatarak, ozanın özgür kalması gerektiğini söylüyor. "Gerçeküstücüler bu konuda herkesten daha bilinçli idiler" diyor..

André Laude'un, "şiiir sizin yaratıcılık yaşamınızda hep en önde mi gelir?" sorusuna ise Octavio Paz şu ilginç yanıtı veriyor: "Şiir elbette odaktadır, ama hergün şiir yazılmaz, iyi şiir yazılmaz. Victor Hugo'yu saymazsak. Ozanlar, düzyazı ile beslenmelidirler. Ben denemeler, eleştiriler yazarım, çeviri yaparım. Ama şiir hep odaktadır. Burada André Breton ile yaptığımız son gezintiyi anımsıyorum şimdi, bana Apollinaire'in Gitane'ını okudu idi. Harika idi. Şiir hep en başta gelir. Bir toplumun durumunu anlamak istiyorsanız, ekonomistleri bırakın ozanlarla yazarlarla konuşun derim.."

André Breton'dan açılmışken, söz elbette gerçeküstücülüğe geliyor. Bu konuda Octavio Paz'm söylediği önemli söz şu: "Gerçeküstücülük bir kışkırtma idi. Bu akımın etikasma hep bağlı kalmışımdır. Ama ecriture automatique'in olanaklarından çok küşümlüyüm. Bilirsiniz Breton'un da kuşkuları vardı bu konuda" diyor. Bana sorsanız, ecriture automatique hiçbir zaman sahici görünmedi bana, onda hep bir içtensizlik buldum; ama André Breton'un da kuşkulu olduğunu bilmiyordum bu konuda.

Şiirleri dışında, denemelerini, eleştirilerini de okumuşumdur Octavio Paz'ın; André Laude ile konuşmasında ozanın ne geniş bir ilgi alanı olduğunu bir kez daha gördüm. Ölüm mü? Ölüm insanoglunun baş sorunudur. Neanderthal'den bu yana onun üç sorunu olagelmıştır. Seks, çalışma, ölüm. Oysa hayvanların ölüm karşısındaki tutumu şaşırtıcıdır; sezerler ölümün geldiğini, eyvallah derler. İnsan delidir, ölüme başkaldırıyor. Büyük uygarlıklar, yaşamla ölümün anlaşmaya vardığı uygarlıklardır.

"Yazma uğraşı sizce nasıl düzenlenir?" Ama Octavio Paz profesyonel bir yazar değildir ki, bunu gereğince anlatabilsin. Gerçekte bir profesyonel okur olduğunu söylüyor. Yalnızca gerektiği zaman, isteğin ateşi yandığı zaman yazar. Çeşitlidir çalışmam, diyor, bakarsınız bir deneme, derken bir eleştiri. Ama yürümeye, gezmeye bayılıyor. Peki, bir umut adamı mı o? Dünyanın bir tür sonu yaşadığı kanısındayım. Ama bir yok olma değildir bu. Alttan alan yeni bir şeyler hazırlanıyor. Buna gerçekten inanıyorum."

Gene bir Latin Amerikalı ozanla, Pablo Neruda ile sürdüreceğim yazımı. Pablo Neruda'nın "Kopuk Gül ve Başka Şiirler" adı altında yeni bir kitabım yayımladı Gallimard. Ozanın eşi Mathilde toplamış şiirleri. İspanyolcadan Claude Couffon Fransızcaya çevirmiş. Hubert Juin Le Monde Des Livres'de yazdığı "Pablo Neruda'nın Tutsusu (vasiyeti)" adlı yazısında Nobel ödülünü kazanmış olan Şilili ozan üstüne övgüler dile getirmiş. Yalnızca ozanı değil, çevirmeni de övüyor; bu kitap, diyor. Neruda'nın bütün lirizmini ortaya koyuyor. Ona göre, Neruda'nın lirizmi, geçmiş sevdası ile gelecek umudunun uyuşumundan doğmaktadır. Neruda, şiirlerinde sık sık "dönüp gelmek"den, "yeniden ortaya çıkmaktan" söz eder.

Toplunun değişimine, dönüşümüne karşı değildir bu. Ozanlık yalvaçlıktır, ama olacağı bilme anlamında değil, olması istenilenin dile getirilmesi anlamında. Neruda'daki boyut genişliği buradan gelmektedir. "Onun şiiri içten olanla epik olanın karışımından doğar.."

Sağcı Contrepoint dergisinin son sayısında ise, "Neruda Mitosu" adlı yazı, ozanı ağır biçimde eleştirmektedir. Uruguaylı ozan ve denemeci, Fransa'da sürgün yaşamı sürdüren Ricardo Passyro, Pablo Neruda'nın "engagé" bir ozan olmasını ele alarak, bütün yaşamı boyunca Kremlin'in kulu kölesi olduğunu yazıyor onun; Juan Ramon Jimenez'in Pablo Neruda'ya karşı olan yazısını da kullanıyor.

Sanat, yazın alanında görülen bu sağ sol çatışmasının sağ kanatta yeni yeni oluşan düşünsel bir akımdan güç aldığı rahatlıkla söylenebilir. Hıfzı Topuz, bir ay önce, Milliyet Gazetesinin 23 Temmuz tarihli sayısında çıkan "Yeni Fransız saçının eski mitosları" adlı ilginç yazısında bu yeni sağcı akıma değinmiş ve çok yerinde tanımlamalarla durumu ortaya koymuştu. Okurlarıma bulup okumalarını salık veririm o yazıyı. "Fransız solunun kendi içindeki bölünmeler, çekişmeler ve çelişkiler bunalımlara saplanan bazı gençlik çevrelerinde sağcıların daha etkili olmalarına yol açıyor" diyordu Topuz yazısında. Şimdi Fransa'da sola çatan sağcılar, şaşılacak şeydir, çok eski bir karalamayı, Sovyet şakşakcılığı suçlamasını kullanıyorlar. Bunun yeni bir örneği daha var, karikatürcü Wolinski'nin uğradığı saldırı.

Wolinski, Humanite'nin karikatürcüsü, Charlie Ebdo ve Harakiri dergilerinin kurucusu kırk yaşlarında çok yetenekli bir sanatçı. Yanılmıyorsam, bizim karikatürcülerimiz çok severler onu. Wolinski geçende Sovyetler Birliği'ne gitmiş, dönüşünde Charlie - Ebdo'da bir röportaj yayımlıyor Sovyetler Birliği üstüne. İşte kavganın çıkmasına neden olan bu röportaj. Karşı yandakiler Sovyetler Birliğini cennet gibi gösterdi diyerek yerdiler Wolinski'yi. O da bunlara verdiği yanıtta "Ben Sovyetler Birliği'nin cennet olduğunu hiç de söylemedim" dedi. "Oradan iyi söz ettiğim için ise kınanamam. Kötü söz etseydim kınanmalı idim. Sovyetler Birliğini yermeye hiç bir heves duymadım içimde. Humanite'de çalıştığım, demek komünist olduğum için kızdılar bana. Sovyetler Birliği'ni cehennem olarak tanıtmadığım için kızdılar."

Humanite - Dimanche'da ise Françoise Colpin, bu konuyu açarak "Wolinski, Sovyetler Birliği'ne gitti, döndü, anlattı. Cennetten söz etmedi, ama cehennem de demedi" diye yazıyor.

Anladığıma göre, nerdeyse dünyanın her yanında, kişinin kimliği, Sovyetler Birliği'ne karşı olduğu davranışla ölçülüyor hâlâ. Sağcıların, bu yöntemi uygulayarak neyi amaçladıklarını anlamak kolay değildir. Sovyetler Birliği'ni yermeyeni korkutmak mı yoksa sosyalizmi, komünizmi böyle yaparak önlemek mi istiyorlar? İkisi de

olanaksız görünüyor bana. Fransız sağı'nın güdüklüğünden başka bir şey değildir bu. Yok yabancı bir ülkeyi övmek... özünde suç olarak gösterilmek isteniyorsa Fransa sağı unutmamalı ki, 1789 devriminden sonra her yerde ve coşku ile övülmüştür Fransa...

31 Ağustos 1979

GALYA'DAN FRANSA'YA

İstanbul'dan bana haber yollayan bir okurum, elime bir fırsat geçmişken yalnızca Fransa'dan söz etmemi istiyormuş; oysa Fransa Paris.. bunları bilmeyen mi var! Ben ancak bizim ülkemizle kimi karşılaştırmalar yaparak bir şeyler bulmaya çalışıyorum. Söz gelişi, ekin (kültür) konusu bunlardan biri idi. Bu yazımda da o konuyu dil ve tarih açısından ele alacağım.

Bir ekini oluşturan ögelerin başında "dil"in geldiği bilinir; bundan ekinin ulusallığını çıkarmak isteyenler, elbette ulusal dil üzerinde durmaktadırlar. Bugünlerde Fransa tarihi ile, Ferdinand de Saussure'ün o çok sevdiğim kitabım, "Genel Dil Bilgisi Dersleri"ni birarada okurken, ilginç bir olay ve ilginç bir yorumla karşılaştım.

Önce "ilginç" diye nitelendirdiğim olay üzerinde durayım. İsa'dan önce 51 - 58 yıllarında, bilindiği gibi, Caesar bütün Galya'yı egemenliği altına alır. Caesar'm bu yengisi hiç bir karşıkoma ile karşılaşmamış değildir. Vercingétorix, Romalılarla dövüşmüş, fakat Alesia'da kuşatılarak tutsak alınmış ve Roma'da öldürülmüştü. İşte yerli Galya halkının tarihten silinmesinin başlangıcı bu olaydır. Gerçi Fransa Vercingétorix'i unutmadı, hattâ III. Napolyon, Alesia'da onun adına büyük bir anıt diktirdi. Fakat tarihçilerin dediklerine, Fransa'yı tanıyanların inancına göre, "Keşke Vercingétorix kazansaydı da, Romalılar Galya'dan çekip gitselerdi" diye düşünen bir Fransız'ı bulmak olanaksızdır bugün...

Nerden nereye geçeceğim, bizim Şeyh Bedreddin gerçi Vercingétorix'e benzetilemez; Şeyh Bedreddin, yabancı bir devlete değil, insan eşitliği uğruna (çünkü Müslüman olmayanları da çevresinde toplamıştı) Osmanlı'ya başkaldırmıştı, ama Nâzım Hikmet'ten başka kimse, onun yenilgisi konusunda içten bir

yazıklanma duymamıştır. Osmanlı hep yeğlenmiştir. Öylesine ki, bizim solun bir ucu, son yıllarda Şeyh Bedreddin'in adını nerdeyse "hain"e bile çıkarmak istedi. Demek Osmanlı ekini ve uygarlığı hep üstün bulundu. Bari Şeyh Bedreddin'in bir yonutunu diksek!

Gene Fransa tarihine dönelim. Galya, Caesar'ın yengisinden sonra tümünden Romalılaştı; bilmiyorum ama, Anadolu bir yana bırakılırsa (o da kimi ayrıntılar gözönünde tutularak) böylesi bir olayın bir benzerini daha bulmak pek kolay olmasa gerektir. Galya, uygarlığa Roma ile kavuştu, barbarlar da böylece kurtulmuş oldu yoksa Germenleşecekti. Bainville, "Fransa, tarihinin beşyüz yılını, Roma ile paylaştı" diyor. Önemli olan şu ki, bu olaydan sonra Galya, kelt dilini toptan bırakıyor. Bugün Fransızcada o diyelektten ancak birkaç sözcük kaldığı bilinmektedir. Keltçe'nin bırakılıp Latinceye geçilmesi, böylece Fransızcanın yaratılması, beni burada Latince ile ilgilenmeye iteledi. Fransızcanın Latince'den çıkma olduğunu bilmiyorum değildim, ama küçük ölçüdeki karşılaştırmalarım beni şaşırtmağa yetti.

Sabahattin Eyüboğlu, hiç unutmam, kültürlerin uygarlıkların sürüp gitmesinde dil ögesinin rolünü büyütmemek yanlısı idi. Onun bu görüşünü her zaman anlayışla karşılamışumdur; Anadolu'yu, onun geçmişini, gelişimini, türlü soyların oraya gelişini toptan ele aldığında, değişen dilin yanında süren bir birliğin, bir uyumun varlığını vurgulamak istiyordu. Peki, Fransa'da durum ne gösterdi?

Galya, dilinden başka dinini de "aruitisme"i de bırakmıştı, ama "Gallo Romain" deyiminin hiç bir zaman değerinden bir şey yitirmediği anlaşıyor. "Galya kafası", bugünkü Fransız'ın da karakterini gösterir biraz: Otoriteye saygısızlık, yenilik isteği vb. gibi. Hatta Romalıların gelmesinden önceki Galya uygarlığının, Atina'dan da, Roma'dan da daha ileri olduğunu söyleyenler çıktı.

Konu, buncası ile bile, uzun uzun düşündürecek birtakım sorunları içeriyor, ama biz onu şimdilik bu kadarla bırakıp "dil sorunu"na geçelim, yazımın başında değindiğim "dil-ekin" ilişkisine gelem. Belki Sabahattin Eyüboğlu'nun görüşüne değgin kimi değerlendirmelere de böylece olanak bulabileceğiz. Gerçekte konumuz iki değil, birdir.

Ferdinand de Saussure'ün "Genel Dil Bilim Dersleri"nden "Ekin Birliği" bölümünün büyük bir parçasını yazma aktaracağım, Prof. Berke Vardar'ın çevirisinden.

"Öyle ise dilin tek başına tanıklığı bize ne öğretir? Irk birliği tek başına dil ortaklığının ancak ikincil ve hiç de zorunluluk taşımayan bir etkeni olabilir. Ama çok daha önemli bir birlik vardır ve temel nitelikli tek birlik de budur: Toplumsal bağın oluşturduğu birlik. Ekin birliği diyeceğiz buna. Değişik ırklar arasında bile ve hiçbir siyasal bağ bulunmadan da kurulabilen çok sayıda din, uygarlık, ortak savunma... ilişkisine dayanan birlik anlamını verelim bu söze. Toplumsal bağ, dil ortaklığı yaratmaya yönelir ve belki ortak dile

birtakım özellikler de kazandırır. Tersine, ekin birliğini yaratan da belli bir ölçüde dil ortaklığıdır. Genellikle ekin birliği dil ortaklığını açıklamaya yeter. Örneğin Ortaçağ başlarında, çok değişik kökenli toplulukları siyasal bağ olmadan da birbirine bağlayan bir Romaekin birliği kurulmuştur. Ekin birliği konusunda da her şeyden önce dile başvurmak gerekir.”

Bu sözlerde gözden kaçırılmaması gereken şudur ki, büyük bilgin, “Dil toplumsal bağ yaratır” demiyor, “Toplumsal bağ, dil ortaklığını yaratmaya yönelir” diyor. Bu görüş açısından hem Fransa’yı, hem de bizim Anadolu’yu düşünebiliriz. Dil ortaklığında ırk birliği ancak ikincil ve hiç de zorunlu olmayan bir etkidir, diyor Ferdinand de Saussure. Ya alan, ya alınan...

Fransa’ya Romalılarından sonra Franklar da geldiler. Demek Fransa’yı iki yabancı ırk ele geçirdi. Ama büyük bir ayırım vardır bu iki ele geçirme arasında. Romalılar büyük bir ekin uygarlık taşıyorlardı; Franklar ise Gallo - Roman kültürünün yerine konacak hiçbir şey getirmiyorlardı. Onlar, Galya’da buldukları kültürü benimsemek zorunda idiler. İki durumda da, üstün uygarlığın egemen olduğu sonucuna varıyoruz. Gene ya alan, ya alman. Hangi istilacı, aldığı ülkeden etkilenmemiştir! Tarihi bu açıdan belki bir daha yazmak gerekir.

Galya, Roma, Fransa, Franklar, Şeyh Bedreddin, Osmanlı, Sabahattin Eyüboğlu... Düşüncem işte bunlar arasında dolaşıp duruyordu bugünlerde. Derim ki, toplumumuzun sorunlarının (ekininin) kökenlerine gitmeden, geleceğimize çözümleri bulmakta güçlük çekeriz. Günü gününe yaşayan insanlar olduğumuzun sıkıntısını duyduğum için bugün bu konuyu açtım.

Yukarıda yeri gelmişti, unuttum yazmayı; Macarcanın, Fincenin, Türk Dilleri ailesinin “Fino Ugriyen” yolundan olduğunu öğrenenlerimiz, duyuyorum ki, Macarlara olsun, Finlandiyalılara olsun “Siz Türksünüz!” diyorlarmış. En azından ayıp oluyor böyle konuşmak. Burada işlenen yanlışın anlamı, bu yazımdan çıkarılabilir-se ne mutlu bana! Unutmayalım ki, Farsça, Hint Avrupa dil ailelerindendir ve bugün konuşulan Avrupa dilleri ile büyük yakınlıklar gösterir. Şimdi bir İranlı kalkıp da bir Fransıza, “Siz İranlısınız!” dese ne gülünç olur, bir düşünelim!

Biz “dil”i, hep “ırk” sanmışızdır; bir türlü de düzeltemiyoruz bu sanımızdaki yanlış.

7 Eylül 1979

Yazımın başlığındaki iki sözcükten işe başlayalım: “Şemsiye” bilindiği gibi “şems”den (güneş) gelir, “güneşlik” demektir, sonundaki “iyye” Arapça dişil ekidir. Oysa biz tere karşı ayağa geçirilen şeye “terlik” diye Türkçe bir ad bulmuşuzdur. Arapçası “arakıyye” dir ki, Arap onu ayağına değil, başına giyer. Rakı da “arak”dan gelir, terlemiş, damlamış, damıtık demektir. “Şems”in eski semitik dillerdeki karşılığı “Şamaş”tı, tanrı idi şamaş, büyük tanrı.

Yağmuru az bir ülkede yaşadığımızdan mıdır nedir, şemsiye dediğimiz şeye yağmurla da ilgili olduğunu gösteren bir ad koymaya gerek duymamışız. Oysa Fransızcada “parapluie”, yağmur için kullanılan şeyin adıdır, bunun güneşe karşı açılanına (plajlarda, açık hava kahvelerinde) “parasol” dendiği bilinir. Bizde eskiden, özellikle Kadıköy’de çok kullanılan bir uzun araba vardı, “parasol” den bozma olarak “paraşol” derlerdi ona. Şimdi o arabalardan ancak üç beş tane kaldı; ilkokul çocuklarını topluca okula götürüp getirmek için kullanılıyor. Kadıköy’ün şimdiki gibi kalabalık olmadığı eski yıllarda yolcu taşıtı sadece onlardı. Çocukluğumda ne severdim o arabaları!

Yazımın başlığındaki ikinci sözcük olan “clochard”ın Türkçedeki karşılığı ise “berduş”tur; “omuzda” anlamına gelir berduş, tek başına bir şey anlatmaz. Ancak eskiden kullanılan deyim “hane berduş” idi, “evi omuzunda” demekti. Başka bir deyimle “nerede akşam, orada sabah” anlamına gelirdi. Yeri yurdu olmayan, işsiz güçsüzler için kullanılırdı. Bu kişilerden bizde genellikle uzak durulur, korkulur, “ne idiği belirsiz” deyimini de kullanılırdı, onlar için. Polis böyle birini görse, hiçbir olay, şikâyet olmadan da sorguya çeker onu; adam parkta otursa, park bekçisi gelir yerinden

kaldırır; bir yerde uyuyacak olsa dürterler “Hadi işinel!” derler, işi varmış gibi. Hatta bu gibilerin toptan öldürülmesini isteyenler bile çıkar sık sık, “Yok edeceksin efendim!” diye konuşurlar. Kısacası, bizdeki “berduş” bir türlü rahat yüzü görmez; dinlenmek, uyumak, dalga geçmek, türkü söylemek onun hakkı değildir. Toplumun hor gördüğü kişilerdir bunlar. Para dilense, para yerine ögüt verilir onlara, “Utar mıyor musun aylak aylak dolaşmaya, çalışsana!” denir. Oysa bizde gerçek aylaklar, yoksulların arasından değil, varlıklıların arasından çıkar.

Yıllar önce bir akşamüstü, Köprü’de bir berduş çıkmıştı karşıma, para istemişti benden geçmiş gün, eline birkaç kuruş sıkıştırdım ama bununla yetinmeyerek “Sen şimdi gider, bu para ile içersin” dedim, yukardan. Oysa o akşam ben de içmeye gidiyordum. Demek ona yakıştıramamışım içki içmeyi. Adam nerdeyse kızarak “Elbette içeceğim” demesin mi?.. İçtenliğine saygı gösterip, verdiğim parayı biraz daha artırarak “Yetmez o kadarı içmene, bunu da al” dedim. İyi etmişim!

Gelelim Paris’in ünlü “clochard”larına... Ama önce gene de sözlükbilim üzerinde duralım biraz. “Cloche” Fransızcada “çan” demektir ya, “etre de la cloche” deyimi yersiz yurtsuz olmak, sokaklarda yatmak, “faire la cloche” ise “serserilik etmek” anlamım almıştır. Paris’te çok sık görülen tiplerdendir clochard: Diyebilirim ki Paris’in bir parçası, rengi hatta tadıdır. Bunları kaldırımlarda sızmış olarak, günün gecenin her saatinde görmemiz olasıdır. Yanlarında içki şişeleri hiç eksik olmaz... Seine nehrinin sakin tenha, gölgeli kıyılarında topluca bulundukları da söyleniyor. Ben geceleri, ağaçların diplerindeki yuvarlak ızgaralara (bu ızgaralar ağaç yağmur suyunu alsın, dip kapanmasın diye yapılmıştır) başlarını koyup uyuyakalanları sık sık görüyorum ve baş yastığı olarak neden bu demir ızgaraları yeğlediklerini bir türlü anlayamıyorum.

Clochar’ların en sık görüldükleri yerler metro istasyonlarıdır. Buraları yaz yağmurlarından kış soğuklarından korunaklı yerler olduğu için clochard’ların hoşuna gidiyor anlaşılan.. Konumuzun bence en önemli yanı, burada clochard’lardan tiksiniilmemesi, çekinilmemesi, korkulmamasıdır.. Onları polise şikâyet etmek ise kimsenin aklından geçmez, çünkü bu kentte yaşamak onun da hakkıdır. Gerçekte clochard kimseyi rahatsız etmez, metro istasyonunda bir sıraya oturmuş söylev çekmektedir, yahut türkü söylemektedir.. Söylevlerinde de, türkülerinde de çok başarılı olanları gördüm.. Kadınlara karşı davranışları naziktir.. Gerçekte burada kadın, rahatsız edileceğinden hiç korku duymaz.

Clochard size bakarak bir söylev veriyorsa ister dinler, ister dinlemezsiniz, darılmaz.. Gerçi Fransa gibi zengin bir ülkede, Paris gibi büyük bir kentte, bu yersiz yurtsuzlara nasıl olup da bir sığınak

bulunmadığı sorusu insanın aklını zaman zaman yorar. Ama bunun yanıtını bulmak kolay değildir sanırım... Clochard, burjuva toplumunun zorunlu bir bölümü, bir parçasıdır. İngiltere’de sanayi devriminin başlamasına yakın yıllardı, tarımın yerini hayvancılık alınca, işsiz kalan köylüler, kentlere doluşmaya başlamıştı da, o zaman bu “serserilerin” idamına ferman çıkarılmıştı. Diyeceğim epey ilerleme olmuştur bu bakımdan clochard’lara yaşama hakkı tanınarak...

Bir gece, geç vakit, bir metro istasyonunda aktarma trenini bekliyorduk.. Bir köşede üç beş zenci, küçük bir orkestra kurmuş, daha çok temponun egemen olduğu, gürültülü, biteviye, aman vermez, çıldırtıcı bir müzik tutturmışlardı. Çevrelerinde kalabalık da toplanmıştı. Onlardan üç beş sıra aşağıda, tam bizim karşımıza düşen yerde bir clochard, elini oturduğu sıraya düzenli düzensiz vurarak bu zenci müziğine tempo tutmakta idi. Tam ta ta tam.. Tam ta ta tam... Tempoyu iyi tutturamadığını anladığından mı, yoksa yalnız başına canı sıkıldığından mı, birden derlenip toparlanmaya başladı. Ayağa kalktı, iç fanilasını,yün yelegini pantolonunun içine iyice soktu, başındaki fötr şapkaya iyi bir biçim verdi, içki şişesini yan cebine yerleştirdi, sonra şemsiyesini, evet şemsiyesini açtı (şemsiyesi vardı bu clochard’ın), yerin altında açtı şemsiyesini, sağlam, kararlı, sert adımlarla zenci orkestrasına doğru yürümeye başladı.

İşte o zaman, Paris’in altındaki yüzlerce metro istasyonunun birinde, gece yarısı, kendiliğinden öyle bir neşe, öyle bir yaşama sevinci gür diye taşıverdi ki, hepimiz etkisi altında kaldık onun. Zenciler bir an müziği durdurdular, çevrelerinde toplanmış olanlarla birlikte bu şemsiyeli clochard’ı alkışlamaya başladılar... İstasyonun iki yakasındakiler de bu alkışa katılmakta gecikmedi.. Yağmurun ve güneşin bulunmadığı bu yerde, şemsiye ve şemsiyenin altında clochard, anlamsız yaşamın ölümsüz bir yonutu gibi, alkışlar arasında dimdik duruyordu.. Bana, “Günümüzden binlerce yıl ötesine ne bıraksak?” diye sorulsa, yer altında şemsiye açmış, bu yersiz yurtsuz adamın vakur yonutunu salık verirdim.

Bir o yandan, bir bu yandan iki tren geldi sonra, evlerine gitmek üzere bekleyenleri alıp hızla uzaklaştı o istasyondan... Acaba şemsiyeli clochard’da katıldığı ve katkıda bulunduğu neşeden, sevinçten ne kalmıştır dersiniz!..

14 Eylül 1979

Hausmann, kim bilir en güzel bir kent olan eski Paris'i nerdeyse kökünden yıkıp değiştirirken (anılarında "isyan mahalleleri, barikatlar artık ortadan kalkıyor" diyor; gerçekten de yeni Paris halk ayaklanmalarına karşı planlanmıştı). Baudelaire,

Le vieux Paris n'est plus; la forme d'une ville

Change plus vite, hélas, que le coeur d'un mortel

şiiirini yazıyordu. Günümüzde ise hiçbir Fransız ozanı kalkıp da, "Ah.. eski haller yıkıldı" gibisinden bir şiir döşenmedi. Demek Paris'i candan seven bir ozan kalmadı. Fakat hallerin ortadan kaldırılması gene de büyük tartışmalar koparmamış değildir. Paris Belediyesi 12. Yüzyıldan kalma hal yapılarını, Orly Havaalanı yakınında bir yere (Rungis'e) götürmeye kalkınca, başkentin sevdalıları elbette ayaklanacaklardı; çünkü halleri çevreleyen lokantalarda sabaha karşı soğan çorbası ile şarap içmenin tadı da böylece tarihe karışıyordu belki. Ne yaparsınız ki, büyük kentin gitgide kalabalıklaşması, trafik sıkışıklığının artması, bu mahallenin ortadan kalkmasını gerekli kılıyordu.

Bunu anlamak İstanbullular için hiç de zor değildir Haliç'e yaslanmış meyve-sebze halinin Çekmece'ye götürülmesini bir türlü gerçekleştiremedik biz üstelik bu hal, Paris'teki gibi tarihsel bir değer, bir anı da taşıyor. Belki yararlanacak bir yanı vardır diye düşünerek Paris hallerinin yerinde şimdi nasıl bir yapının kurulduğunu anlatmak istiyorum. Ama buna girişmeden önce, bu bölgenin tarihinden açayım kısaca.

Paris'in hal mahallesi, başlangıçta, bir çarşı olmaktan çok, bir panayır yeri idi; Paris'te ne yapıyorsa, dışardan gelme olanlar da içinde, burada satılırdı. Hatta bu panayır tutsun diye, kentteki

dükkânlar haftada bir - iki gün zorunlu olarak kapanırmış. Fakat Paris'te oturanların sayısı 300.000'i bulunca, bu mahalle sadece besin pazarına dönüştü; öyle ki Napolyon'un buyruğu ile dericilerle şarapçılar nehrin öbür yakasına göçtüler.

Bu yerin önemini arttıran başlıca etkenlerden biri de, Paris'in en güzel kiliselerinden birinin, St. Eustache Kilisesinin burada bulunmasıdır. Gotik biçiminde (üslubunda) yapılmış, Rönesans süslemeli bu kilisede konserler düzenleniyor. Bu işe geçen yüzyılda Berlioz ve List ile başlanmıştır.

Ben Paris hallerini görmedim, duyardım ününü; büyük cadde açmaya tutkun olan Haussmann bu mahalleyi geniş bulvarlarla çevrelemiş: Rivoli, Louvre, Sebastopol... gibi. Fakat hal yapıları da bir yandan arta durmuş, son ikisinin açılış yılı 1936'dır. Zola, "Paris'in Karnı" adlı romanında işte bu mahalleyi konu edinmişti. "Naturalist" diye tanınmasından ötürü, bence, çok zarar görmüştür Zola. Oysa ozan ruhlu idi; romanlarını okuma hevesini duyuyorum yeniden. Onu bir belgeci değil, bir yaratıcı sayarım ben.

Biz gene hallere dönelim... Görüyor musunuz, zaman bir bölgeyi nasıl tarihleştiriyor ! Onu çevreleyen dar sokaklardaki lokantalar da bu üne katkıda bulunuyordu. Örneğin "Le Pied de Cochon" da sabaha karşı, sanatçılar zenginler, esnaf ve hamallar, bir arada, soğan çorbası ile şarap içerlerdi.

Hal yapıları yıkılınca Paris'in göbeğinde büyük bir çukur ortaya çıktı. Bu çukur nasıl, ne amaçla doldurulacaktı? Tartışmalar aldı yürüdü. Durumu değerlendiren Paris Beledivesi, iki mimara bir plân hazırlatıyor; bu plana göre eski hallerin yerindeki çukura modern bir yapı yerleştirilecek; burası bir yandan Paris'in en büyük çarşılarından biri olacak, öbür yandan ise bir kültür - sanat merkezi kimliği taşıyacak. yle ki, zamanla "Haller Formunu" (yeni mahallenin adı bu), bir az ötedeki "Beanbourg" ile bağlanacak. Beanbourg on ikinci yüzyıldan kalma bir addır bir köyün adı ve şimdi "George Pompidou Ulusal Sanat ve Kültür Merkezi" adlı modern yapının yükseldiği yer. (Bu merkezden bir yazımda söz etmiştim). Demek "Haller Forumu" ile "George Pompidou Ulusal Sanat ve Kültür Merkezi" arası, zamanla taşıt trafiğine kapatılarak, Parislilerin gezip eğleneceği büyük bir alan elde edilmiş olacaktır. Zola'nın romanını okuyanlar; Paris'in karnı yerinde başka bir organ bulacaklar artık.

Gel de bizim Bayezit Alanını ansıma! Bir zamanlar İstanbul Belediyesi, bu alanın biçimini değiştirmeye karar vermişti; bu amaçla açılan yarışmada da Mimar Turgut Cansever'in projesi birinci gelmişti. Bildiğime göre, bu proje, hem de birkaç kez onaylanmasına karşın, bir türlü tam olarak uygulanmamış, deyim yerindeyse, kuşa çevrilmişti. Bugün İstanbullular eski Bayezit alanını özlemle anıyorlarsa, onun yerine gerçekten bir yenisinin yapılmadığı içindir bu. Ama bakın Paris Belediyesi ne yapıyor:

Bundan yedi yıl önce, Paris'in orta yerinde açılan bu çukurun yepyeni bir anlayışla doldurulması için, bir tasarı yarışması açılıyor; yarışmaya iki genç sanatçı, Claude Vasconi ile Georges Pencreach kazanıyor. İşte konunun en önemli yanı, o günden bugüne hiçbir belediye başkanının bu tasarımı değiştirmeye kalkmamasıdır. Bizim Turgut Cansever'in başına gelenler, "Haller Forumu" mimarlarının başına gelmedi. Şunu da eklemeli ki, bugünkü Paris Belediye Başkanı Bay Chirac, yedi yıl önce hazırlanan tasarımın bir an önce gerçekleşmesi için var gücüyle çalışmasından ötürü Parislilerce övülmektedir. Ben de karışayım da, yapının bir yerini değiştireyim diye düşünmemiş Bay Chirac.

Paris'in eski karnını, bu yeni çukuru görmeye gittim. 4 Eylül'de açıldı forum. Size şunu söyleyeyim ki, çukur , yeni yapı ile ancak yer yüzeyine dek doldurulmuş. Başka türlü söylersek, yeni yapıyı yapan mimarlar, yer düzeyinden yukarı çıkmak istememişler. St. Eustache Kilisesinin egemenliğine bırakmışlar koca alanı; yerin altını işlemişler, kat kat aşağı inmişler, bütün modern teknikleri kullanarak. Paris Match'da çıkan konuşmasında Claude Vasconi, kendisine sorulan, "Bu Forum, yarınki kentin, gitgide toprak altına giren kentin bir öntasarımı mıdır?" sorusunu, "Umarım ki hayır" diye yanıtlıyor. Düşündürücü bir söz.

"Haller Forumu", çukura, beton çemberler içine alınmış, büyük cam borulardan kurulu bir dikdörtgen olarak döşenmiş. Orta yer taraçadır. Bu yeni yapıda, en modern mağazaların yanı sıra, sergi salonları, kitapevleri, diskotekler, kahveler, lokantalar var. Özetlersek, Paris'in bu en yeni mahallesi, Anadolu'da bulunmuş, günümüzden dokuz bin yıl öncesinin yeraltı kentini anıtlıyor. Ancak bunun güneşi bol ve havası taze. Dokuz bin yıl önceki insanlar, güneş ve hava durumunu nasıl çözümlemişlerdi, bilmiyorum. Ancak şunu da söylemeden geçemeyeceğim; Kapadokya'daki yeraltı mağaralarının dördüncü katına kadar inmiştim, kimler yaptı ise, havalandırma işi kusursuzdu.

21 Eylül 1979

DOLAŞMA

Burada bir iki metro istasyonu var ki, sanat yapıları ile süslenmiş. Diyelim, Varenne İstasyonunda Rodin'in "Düşünen Adam", "Balzac" yonutlarını görmek, adamı şaşırtıyor. Elbette o ünlü yapıtların kopyalarıdır bunlar. Vakit geçirmeden metrodan atladınız da, yukarı çıktınız mı, Rue de Varenne'de Rodin Müzesini bulacaksınız, eski adı ile Hotel Biron'u. Bu sarayı 1728'de, eski bir perukacı iken "Peyrene de Moras" diye soyluluk sanı alan biri yaptırmıştı. İnsan burada bütün gününü geçirebilir.

Metro Louvre İstasyonundan geçerken de, orada eski Mısır'ın kusursuz yonutlarından bir iki örnek görmek büyüler kişiyi. Ölümsüzlüğü eski Mısır denli duyan, duyuran başka bir uygarlık olmamıştır. Sırası düşmüşken yazıvereyim, onların öteki dünya anlayışlarında "cehennem" yoktu. Ölünce, kral da, köylü de "cennet"e gidecekti. (Cehennem Yahudilerin buluşudur). Mısırlıların yonutlarında hiçbir telaş izi bulunmaması belki de bundandır. İsterseniz atlayın metrodan, çıkın yukarı, bitmez tükenmez Louvre'a dalm, orada yaşayın eski uygarlıkları, ölümsüz sanat yapıtlarını görün.

Louvre kaç kez biçim değiştirdi. Philippe Auguste başlattı onun yapımını 1204 yılında; V. Charles büyüttü, yeni kuleler ekledi. Yirmi dört yaşında deli olan VI. Charles, onun yapıtlarını yıktı. 1546 da yeni Louvre yükselmeğe başladı. Ünlü romanın kahramanı "Prenses de Clèves" işte bu yeni Louvre'a gelip giderdi. Daha sonraki değişiklikleri bilmiyorum. Bana, resimlerinden gördüğüm eski Louvre, şimdikinden daha güzel geldi.

Eskiler ne yaptılarsa iyi yaptılar. Bunun gizini araştırmak gerek. Edirne'de Selimiye'ye bakakaldığım günü unutamam, Selçuklular,

dört duvarın sadeliği ile taç kapının süsünü nasıl edip de birleştirebildiler! Geçenlerde Abidin Dino ile Paris'in eski sokaklarında dolaşırken karşımıza birden çok eski bir kilise çıktı, bir Gotik kilise. Baka kaldık. "Çabuk söyle," dedim Abidin'e, "bu eski yapıyı niçin sevdik bunca?" Abidin Dino, hiç duraklamadan yanıtladı beni, "Eski değil de ondan" dedi. Kimi şiirlerimde ve yazılarımda zamanı yadsıyışım, biraz da bu anlamdadır benim. Konuyu dağıtmıyayım, zamanın geçmediğini sanat denli anlatan hiç bir şey yoktur. Belki insanlık bu büyük gizi sezdiği için sanatı yaratmıştır. Sanatın bizde uyandırdığı erinç de bundandır. Barok bu erinci sarstı, durmuş oturmuşluğun yerine oynaklığı geçirdi. Rokoko ise zamanının geçtiğinin sanki bir tanıtılmasıdır, öyle ki, bu inancın içinde önce kendi yok olur. "Modern" alanlardan nefreti en iyi anlayan Picasso idi. Eskiye onun kadar değerlendiren kim var ki! Eskinin yinelenmesinden yenilenmesinden başka bir şey değildi o. Ne demiş, "Evime hiçbir yeni eşya sokmam" demiş.

Geçende ressam Agop Arad'a yazdığım bir mektupta, Paris'teki yonutlardan açmış, Etoile'deki "Ütku Anıtı"nı yüksek kabartmalarla süsleyen ünlü yonutçu Rude'den söz etmişim. Bu sanatçının yapıtları pek beğenilmez. Geçen yüzyılın ilk yarısında yaşamıştı; Napolyon döneminin bütün devinimi ve sonradan görmeliği vardır onda. Ama Paris gibi koca bir kenti baştanbaşa Rodin ile kaplayamazsınız ya... (Sırası gelmişken yazayım, Rodin'in birkaç çıplak kadın yonutu var ki, cinsel organı ayrıntılı olarak göstermek için yapılmıştır sanki, onları görünce, ulusal ahlakımıza aykırı olduğu gerekçesi ile Karaköy Alanından kaldırılan kadın yonutunu ansıdım. Zavallının ancak göğsü, o da biraz, görünüyordu. Dayanamadık, neredeyse bir ayaklanma oldu, ama halk canibinden değil, aydınlar arasından.) Montparnasse Caddesinin sonundaki Mareşal Ney Yonutunu da Rude yapmış; altında "Moskova Prensi" diye yazılı. Anlaşılan ilk o girmişti Moskova'ya. Napolyon, Rusya Seferinden dönüşte Paris onu utku törenleriyle karşılamıştı. Oysa bir yenilgi dönüşü idi bu. Ramses'in Kadeş savaşından Mısır'a dönüşü gibi. Ama baştaki "Kazandım" dedi mi, kazanmış sayılıyor.

Belki dünyada yonutu en çok olan kent Paris'tir. Eski bir kitaptan öğrendiğime göre, Paris sokaklarında dokuzyüz kadar yonut varmış. Uğraşlarına göre şöyle sıralanıyor: İki bahçıvan, beş devrimci, beş kral (Fransız kafasındaki denge düşkünlüğüne bakın siz... beş devrimciyi dikti mi, beş de kralı unutmuyor), üç matematikçi, on iki politikacı, on üç kimyacı, otuz yedi yazar, elli ozan... (oysa Baudelaire "Fransa şiirden nefret eder" diye yazmıştı). O kitapta "Hiç bir general yok" diye yazılı. Peki Mareşal Ney'i general saymamışlar mı? Sonra Etoile'deki anıtta, başına taç giyerken gösterilen Napolyon! Ama o bir yonut değil, bir yüksek kabartma olduğu için mi?

Mareşal Ney'in yonutunun bulunduğu köşede "La Closerie des Lilos" adlı bir café restaurant var, girip bir bira içeyim dedim. Eskiden burası kentin dışında imiş. Yüzyılın başında Paris'teki bütün ünlü yazarlar, sanatçılar buraya gelirlermiş. Geçende Haldun Taner de, kahvelerden söz ettiği yazısında, buranın adını geçirmişti, ama Yahya Kemal'in bu kahveye geldiğini yazmayı unutmuştu. Masalara baktım, kiminin üzerinde küçük küçük plakalar... Ünlü müşterilerin adları. Kimler yok ki! Orhan Veli'nin olağanüstü bir başarı ile dilimize çevirdiği "Le Hareng Saur" (Çirozname) şiirinin ozanı Charles Cros, Yahya Kemal'in dostu Moréas, Roland Dorgeles, Francis Carco, André Salmon, Henri de Regher, Jean Richpin... La Closerie des Lilos'm Patronuna birtakım Fransızca ansiklopedilerde adını göstererek, büyük bir Türk ozanının da bu kahveye gelip gittiğini, Moréas'ın dostu olduğunu söyledik. Belki önümüzdeki ay, ufak bir törenle, masalardan birine "Yahya Kemal " adının yazılı olduğu bir plaka koyduracağız.. La Closerie des Lilos'ın patronu, iyi ki, "İstanbul kahvelerinden birinde adı var mı bu ozanınızın?" diye sormadı.

Orhan Veli bir zamanlar Beyoğlu'nun bir arka sokağında, Lambo'nun meyhanesinde içerdi. Orhan öldü; birkaç yıl sonra Lambo kendini astı, yeri bir süre kapalı kaldı. Bir gün oradan geçerken baktım, eski meyhanenin yerinde bir bakkal dükkânı, içeri girdim, adama, "Burası eskiden Lambo'nun meyhanesiydi, biliyor musunuz?" diye sordum. Adam "Hayır" dedi; ben tavana göstererek "Astı kendini" diye sürdürdüm sözümü. Bakkal korku ile tavana baktı, "Burada mı?" dedi. "Ya..." dedim. "Orhan Veli de burada içerdi" Bakkal "O da mı meyhaneci idi, o da mı astı kendini?" diye sorunca hiç ses vermeden dışarı çıktım. Deli sanmıştır beni belki de. Olmadığımı kim savunabilir ki ! İnsanın mayasmda delilik vardır. Yoksa kentleri yonutlarla donatır mıydı?

Shakespeare'in çok sevdiğim bir dizesini anayım, ama İngilizcesini yazacağım önce, bir şiir için gereklidir bu: "We are such stuff as dreams are made on" Demek ki, "Biz düşlerin yapıldığı hamurdanız" Bu dizedeki, "düş" sözcüğü yerine "delilik" sözcüğünü geçirsek daha yakışık alırdı. Deliliği övmeliyiz hep. Paris'teki dokuz yüz yonutun içinde delileri gösterenleri belirtmeğe çalışmak çok yararlı olurdu. Padişahların yonutlarını dikmeğe kalsak Deli İbrahim'i ıska mı geçeceğiz yani!

28 Eylül 1979

Okurlarımın gözünden kaçmamıştır sanırım. Paris'e ilişkin hangi konuyu açsam, o konunun bizim toplumumuzla, ilintisini demesem bile, koşutluğunu, benzerliğini kurmaktan kendimi alamıyorum. O yazılar, hele topluca ele alınsa görülecektir ki, Fransız uygarlığı dediğimiz bu ilginç olay, daha önceki birtakım uygarlıkların kalıtımını benimsemekten doğmuştur. Buna "hazıra konmak" da denebilir. Bütün uygarlıklar hazıra konmuşlardır; bundan başka yol yoktur yaratıcılığa, özgürlüğe varmak, insanlığa katkıda bulunmak için. Gerçi Sümer'in, Mısır'ın öncesini bilmiyorsak da, tarihsel belgelerin yokluğundandır bu. Sümer de, Mısır da, bize yazılı belgeler bıraktılar, ama zaman anlayışları bizimkinden çok başkaydı onların. Evet, bir uygarlığı, bir kültürü sürdürdüler yüzde yüz, ama süre gitmenin bilincine varmadılar. Yalnızca onlar vardı sanki. Bizim toplumumuzda geçerli olan anlayış da budur. Geleceğiz.

Fransa, elbette ne Galya'dır artık, ne Roma; ama o, toprağının tarihinden bu topraktaki karışımından çıkarmıştır kendi uygarlığını; kültürüne "düşünerek" varmıştır. Ne demektir "düşünme"? Yanıtı kolay değil. Hani Orhan Veli'nin "Epeyce yaklaşmışım, duyuyorum - Anlatamıyorum" dediği bir şiiri vardır, belki o bizim yardımımıza gelebilir bu soru karşısında. Daha düşünmeye başlamadığımız kanısındayım ben. Nerden mi biliyorum? Bu sözüme kızacaklar da ondan biliyorum. Biz "düşünme" deyince, birbirimize benzemeyi anlarız. Geleceğiz.

İngilizler de, İngiltere'nin tarihi diye, Ada'nın tarihini anlatırlar, öğretirler. Geçmişlerindeki karışımın, çeşitli kültür etkilerinden bir gıcınma duymazlar. Belki "düşünme"yi ortaya çıkaran etkenlerden biri olarak görebiliriz bu karışma gerçeğine inanmayı. Çünkü

“düşünme” de, tarih gibi, bir bileşimden oluşur. En az iki öge gereklidir düşünme için. Çok seslidir düşünme.

Bizim toplumumuz da, yukarıda adları geçen toplumlar gibi, çeşitli karışımlardan, çeşitli kültür kalıtlarından oluşmuştur; ancak bizim bir ayrımımız vardır ki, onu çağdaş bir toplumda bulmak olanaksızdır: Biz hiçbir yabancı kültür etkisinde kalmadığımızı (kalmayacağımızı), hiçbir karışımdan geçmediğimize inanmakta, nedense direniriz. Yabancı etkinin gözle görülür duruma geldiği Tanzimat sonrası dönemine bunca kızılması bundandır. (Sanki ondan önce Acem’in, Arap’ın etkisi yokmuş, olmamış gibi) Sanırsınız ki, biz başka bir dünyada yaşamaktayız. İnsanlığın ortak değerleri, (bilimler, sanatlar) bizim dışımızdadır, bizi kapsamaz. “İnsan maymundan gelmez” sözü, (gerçekte Darwin, öyle bir söz söylemiş değil, ama biz düşünmeyi sevmediğimiz için, merak edip de adamın kitabını okumadık, duyduğumuzla yetindik) ne sert bir tepki uyandırmıştı! “Bütün insanlık maymundan gelmiş olabilir, ama biz Türkler maymundan gelmedik” dediler. Bu söz, “düşünme”yi bilmediğimizin bir tanıtı olarak gösterilemez mi? Bu tür bir duyarlılığın yaşadığı bir toplumda, bilime yer bulunabilir mi? Aydınlar arasında adı geçen biri de, bir zamanlar bana, “Bütün dünya sosyalist olsa da, Türk sosyalist olmaz” demişti. Böyle düşündüğü için, onu sonraları kültür işlerinin başına geçirdiler. Düşünmemek için direniyoruz.

Bilisizlik değil konum. Bugünlerde burada bulduğumuz genç bir sanatçımıza “Bizde daha düşünme başlamadı” diyecek oldum. “Hayır, başladı” diye yanıtladı beni. Onun dediği doğru ise, düşünmeye neden yeni başladığımız üzerinde uzun uzun durmamız gerekir. Bizde “Ben böyle düşünüyorum” diyenlerin sözlerine bakın, başkalarının sözleridir onlar. Aynı sözleri yineleyip duruyoruz. İki ayrı sözü biraraya getirmekten bile korkuyoruz. Oysa düşünme, bir bileşke kurma demektir.

Bence “düşünme”, düşündüğünü söylemekten korkmamakla başlar. Ama şu söylediğim, bir “düşünme” ürünü değil, çünkü başkalarının düşüncesidir, benim en azından bunu bir başka düşünce ile birleştirmem gerekirdi; “Söylemekten korktuğunuz bir düşünceyi söylemek” ya da “Kafamdaki korkuyu silmek için düşünmek” deseydim daha mı yaklaşırdım “düşünme”ye dersiniz! Gerçekte “düşünme”, “düşünme”den başka bir şeydir, düşünceleri düzene koymaktır, düşüncede bilinçlenmek, ona kendimizi katmak demektir.

Bu da yetmez, “düşünme”yi gerçekten yaşamamız da gerekir. “Yazmak - yaşamak” ilişkisinin Oktay Akbal’ı bunca uğraştırması belki de bundandır; çünkü o, yazmayı düşünmekle eşit tutmaktadır. Oysa bizde, düşünmeden yazılır gerçekte, demek yaşamın dışında. Bir zamanlar A. Gide, “Tanrıyı yadsımak için otuz yılını harcadım”

gibilerden bir söz etmişti. Bizde bu söze gülünür; çünkü biz koyu inançtan inançsızlığa, tüm "evet"ten tüm "hayır"a, hiçbir ussal işkence çekmeden, hızla geçivermenin örnekleri içinde yaşamaya alışmışızdır. Gide, başkalarından önce kendini inandırmak istiyordu. Kendini kandırarak başkalarını etkilemeye kalkanların bulunduğu yerde "düşünme"nin başladığı kolay kolay söylenemez. Düşünmeyi göze alan, önce yalnızlığa alıştırmalıdır kendisini.

Buradaki eski bir dostuma -araya "övme" nitelendirmesini katmadan, çünkü bu çok önemlidir - Batı'da "düşünme" eyleminin nasıl başladığı konusu üzerinde durmak istediğimi, ama daha bu işin çok başında olduğumu söyleyince, o dostum bana, belki de çok haklı olarak, Doğu'da da "sezginin" büyük boyutlara ulaşmış olduğunu anıttı. O kadar doğru ki, Batı da artık Doğu'nun bu güçlü yanını tanımak tutkusuna kapılmıştır. İşte uygarlıklar birbirlerini böyle etkilerler. Ortak dünyaya böyle gidilecektir.

Ne demektir düşünme? Herkes düşünüyor değil mi? İnsan beyninin önüne geçilemez bu eylemi, hiç dünyanın belli bir bölgesine özgü bir eylem diye gösterilebilir mi? Bu bile tepki uyandırmaz mı bizim toplumumuzda?

İşte benim, "Bizde daha düşünme başlamadı" deyişim böyle bir tepki olasılığından. Çünkü "düşünme" sözcüğü ile anlatmak istediğim eylem, düşünme biçimlerinden biridir, bundan ötürü de kızgınlıkla karşılanmamalıdır. Düşünme, beynin gizil gücünü ortaya çıkaran süreçlerden biridir ki, buna "yaratıcılık" da diyebiliriz. Fransızların onca sık kullandıkları "genie" sözcüğünü bir türlü anlayamıyoruz, çünkü onu, ne demeğe geldiğini bilmediğimiz "deha" sözcüğü ile karşılamışız. "Deha" ile düşünemeyiz.

Cuma akşamı Fransız Radyosunda, solcularla sağcıların, Fransa'da biyoloji biliminin yeni verilerine dayanılarak kurulmak istenen yeni bir tür sağcılık konusundaki tartışmalarını dinlerken bunları düşünmekten kendimi alamadım. Yalnızca konuşalım, kavga etmeyelim mi demek istiyorum? Hayır, "düşünme"siz kavganın, "kavga" olmadığını söylemek istiyorum. Bizim toplumumuzun kavgaya "dışarıdan" kışkırtıldığını söyleyenlerin yanıldığını sanmıyorum; ama bunda öylesine rahatlık, hatta tembellik verici bir yorum niteliği var ki, olanı "olacak olan" saymak gibi bir tür yazgıcılığa götürüyor kafayı. "Ya... demek dışarıdanmış! Belliydi." Yazgıcılık ise "düşünme"nin karşıtıdır. Yazgıcı birtoplumda kavga da gereksizdir. Hangi tür bir toplum olduğumuzda anlaşılmaya varalım.

Elimde bir müzik plağı var, dinlettiğim bütün dostlarım şaşkınlık içinde kalıyorlar; eski Bizans müziğinin koro eşliğindeki bir dizi ürününü içermekte bu plak. Baştan söylemesem, herkes İtri'yi, Dede'yi, Maragi'yi dinlediğini sanıyor. Gerçi Maragi'nin, Fatih Mehmet'ten önce yaşadığına, Timur'la Anadolu'ya geldiğine ilişkin

bir söylenti var, ama bu söylentinin, hangi inanılır belgelere dayandığını bilmiyorum. Üstelik Maragi'yi bir zamanlar Türkiye Radyolarında okumuş olan sanatçının, okuyuş biçimi, Bizans geleneğinin sürgününden başka türlü yorumlanamazdı.

Bu örneği niçin verdim? Alaturka müziği, “milli müziğimiz” diye adlandıranlara, kaçınılmaz eski uygarlık etkilerinin varlığını anlatmak için, sadece bunun için. Ama biliyorum ki onlar buna kızacaklar. Bense Osmanlı'nın, İstanbul'u aldıktan sonra, Bizans uygarlığına, kültürüne el koymasını çok doğal görüyorum. Tarih bu demektir, kimse bunun önüne geçemez, kimse yeryüzüne gökten inmemiştir. Tersini düşünmek yaratıcılığı ortadan kaldırır. Yaratıcılık “düşünme”nin ürünü değildir de nedir?

Ben de öğrenemedim düşünmesini bakın yazımı bir türlü bir sonuca bağlayamıyorum. Neden mi? Sınırlayamıyorum düşündüğümü, nereye varıp nerede duracağımı bilemiyorum da ondan. Sınır Tanrısı “Terminus”un öğüdüne boş veriyorum. Düşünmenin, aklı geleni söylemek olmadığını elbet bir gün öğreneceğim; elbet bir gün ezbercilikten, “nakilcilikten”, yinelemekten, yerleşik olana uymaktan kurtulup “söz”ü bulacağım...

Bir avunu bu!

12 Ekim 1979

DÜŞÜNCESİZLİK KALITIMI

Abdülhamit II 'nin gününde, Türkiye'den Avrupa'ya gidilmez, "kaçılır"dı. 1908 devriminden sonra ise, Batı ülkelerine öylesi bir akım başladı ki gidenlerden pasaport bile sorulmaz oldu, sanki özgürlüğün bir tanıtı idi bu tür gidiş, içerden dışarıya da kısa karşılık dışardan da Jöntürkler İstanbul'a koşuyorlardı. O sırada Paris'ten dönen Rıza Tevfik'in bir sözü vardır ki, bütün gençlerimizi Avrupa'ya gitme ateşi ile yakıp kavurmuştur: "Herkes bir kez Avrupa yolculuğuna çıkmışlardır. Bir yurttaş orada sadece kaldırımları görse değer" demişti Rıza Tevfik.

Ben bu yazı geçirdim burada, ne diyeyim, Rıza Tevfik'i doğrulayamayacağım; pek sevmedim Paris'i, Louis XIV. de sevmezmiş, hep St. Germain -en- Laye'de, Varsailles'da oturmuş, dört kez gelmiş Paris'e bütün kiralığı boyunca. Ama o günkü Paris şimdiki Paris'e benzer miydi? Yaz mevsiminde Paris yalnız tenhalaşsa iyi, ama dükkânların çoğu kapanıyor. Yaz geçip de kentin yaşamı canlanınca, şaşkınlık içinde kaldım: Birden konserler başladı (bir Amerikalı yönetmen Fransa için özellikle Wagner'i çaldırdı; nedeni; Wagner'i Fransızlar çok severlermiş), tiyatrolar, resim sergileri açıldı. Konserlerin, oyunların, sergilerin, basılan kitapların sayısını vermeye kalksam, belki de inanılmaz.

Yazın sıcak günlerinde, vakit buldukça, parklara gittim ben de; bunlardan özellikle Luxemburg Bahçeleri beni çok oyaladı.

Henry IV'ün ölümünden sonra, Louvre'da oturmakta sıkılan Kraliçe Marie De Medicis, Toskana'da geçen gençliğini ansıtacak bir saray yaptırmaya kalktı; Mimar Salomon de Bross da ona, Floransa'daki Pitti Sarayından esinlenerek Luxembourg Sarayını yaptı. Rubens, bu sarayın duvarlarına kraliçenin yaşamının çeşitli

dönemlerini gösteren 24 büyük resim verdi. Bu resimler şimdi, Louvre'un Medicis Galerisindedir.

Fakat benim üzerinde durmak istediğim, Luxembourg Bahçeleri içindeki "Medicis Çeşmesi" diye anılan çavlanlı havuzdur. Yüksek ağaçların altında hep gölge içinde bulunan bu havuzun dibindeki set üstünde bir yonut var. Kıskaç Kiklop Poiyphemus, altta sevişen Acis ile Galatea'yı gözetlemekte. Çavlanında bir yığın güvercinin yıkanıp durduğu bu havuzlu bahçede kimler oturmamış ki! Alalım Yahya Kemal'i. 1903 Eylülünde, Paris'e ilk geldiği günlerden birinde Yahya Kemal, yanında Abdullah Cevdet, o zamanki adı "Sadreddin Maksudof" olan Kazan'lı Sadri Maksudi ile, Medicis çeşmesinin başında otururlar. (Tam Salâh Birselle göre bir konu) Abdullah Cevdet, Yahya Kemal'den, İstanbul'daki Cenap Şehabettin'in, Halit Ziya'nın başarılarını sorar, sonra da Yahya Kemal'in hiç Fransızca bilmemesine acındığını söyler.

Yahya Kemal, o genç yaşında, iki yol ağzında bulunduğunu anlamaktadır; ya babasından gelen para ile öğrenimini sürdürecektir ya da politikaya atılacaktır. O zaman politikaya atılmak demek, Paris'teki Jöntürklere katılmak demektir. Şöyle diyor: "1903'de bir Türk gencine göre siyasal yaşam neydi? Namık Kemal'in bırakmış olduğu bir gelenektir: İçerde sürgün, dışarda kaçak yaşamı. Bu gelenek gitgide Jöntürlük adını almıştır." İstanbul'da, ise Jöntürklere verilen adı kısaca "Con" idi, başı belada adam demekti, halk anlardı "Con" denince kimlerden söz edildiğini: Dışarıdaki tehlikeli kişiler.

Yahya Kemal'in Paris'teki şiir yaşantısını başka bir yazının konusu olarak ayırıp, bugün onu, yüzyılın başındaki siyasal görünümümüzün bir tanığı nitemi ile ele almak istiyorum. (Ama giriş biraz uzun olduğu için yerim azaldı). Böylece onun birkaç anısını özetleyeceğim. Önce beni çok düşündüren şu ilginç görünümün üzerinde durayım: Yahya Kemal, o zaman Paris'teki siyasa heveslisi Türk gençlerinin, sağ ya da sol ayırmadan, her türlü siyasal akıma hayran kaldıklarını söylüyor, sözgelişi, bunlar, sosyalist Jaures'i dinlerken ne denli duygulanıyorlarsa, tutucu Comte Demone'a da öyle kapılıyorlar. "Acaba biz Türklerin Avrupa'daki siyasal düşünceleri kavramağa yeteneğimiz mi yoktu?" diye soruyor Yahya Kemal. Bir gün Flere İllani (kim olduğunu bilmiyorum). Jöntürklerin başı Ahmet Rıza Bey'e "Sizin siyasal düşüncelerinizle Abdülhamid'in siyasal düşünceleri arasında hiç bir ayırım yok" demiş.

Peki, aralarındaki savaşım neden? Hiçbir düşünce ayırımına dayanmayan bu savaşım? Ama bizim siyasal yaşamımızda bu tür kavga örnekleri bulmak pek zor olmasa gerektir. Düşünceye, açık seçik, tutarlı bir düşünceye pek de gerekseme duyulmaz bir kavgaya girişmek için, çünkü amaç olan kavgadır.

Ama kuramsal temelleri uzun uzun hazırlanmadan başarıya ermiş büyük bir eylem gösterilebilir mi? Üstelik bu kuramsal temellerin hazırlanışı ile eylem arasında epey bir zaman aralığı da bulunabilir. Robespierre'in dilinden J.J. Rousseau düşmezdi; yirminci yüzyıl başındaki Rus sosyalist akımlarının kuramları sadece Avrupalı sosyalistlerden gelmiş değildir, 1917'yi hazırlayan düşünce, bütün 19. yüzyıl boyunca Rus yazınında hazırlanmıştı.

Bir düşünceyi yaratan nedenler üzerinde durmağı ise bu yazının konusu dışında sayıyorum. Burada kısaca söyleyeyim, "düşünce", el ile beyin arasında gidip gelen bir şeydir. Bir örnek vermem gerekirse, Sultan Ahmet Camisinin Mimarı Sedefkâr Mehmet Ağa'nın başından geçmiş bir olayı anlatayım. Eskiden bizde mimar, "Sedefkârlık" denilen ince marangozluktan yetişirdi; Batı'da ise taşçılıktan. Topkapı Sarayı'nda müzik okulunda öğrenim gören Mehmet, Sedefkârların bölümüne gider, onların işlerini gözlermiş, hevesli imiş mimarlığa, bir gün kendisini de aralarına almalarını isteyince, mimarlık öğretmenleri onu şöyle sınarlar: Ortaya bir odun koyup üzerine bir çentik açarlar, öğrencinin eline baltayı verirler ve ondan arka arkaya üç kez aynı çentiğe vurmasını isterler. Kafa ile kolun birlikte çalışıp çalışmadığını anlamaktı niyetleri...

Ama zaman zaman bu birlik bir işbölümü biçiminde de görünür, ayrıca çağlara göre de bir bölünme gösterir. Kimi çağ düşünmüş kimi çağ uygulamıştır. Bu bölünme zorunlu değildir.

Biz yine "düşünme"nin ardına düşerek, dönelim Jöntürlüklere... Yahya Kemal'in anılarından öğrendiğime göre, "Jöntürlüklük" deyimini ilk kez Halil Gaanem adında biri atmış ortaya. Suriyeli bir katolik bu Halil Gaanem, "Milliyetçe Türk olmadıktan başka, Maruni ve Arap bile değil, daha ziyade Fransızdı, ama Tanzimat'ın yaratmak istediği yapay Osmanlı milliyetinin temiz ve mükemmel bir örneği idi."

Jöntürlüklük akımı, hiçbir zaman yeni bir devlet, yeni bir düzen ülküsü gütmemiştir. Onun tek amacı Abdülhamit II'yi düşürmektir. Anayasa konusu ile kimse ilgilenmiyordu. Onların politika, hukuk, ulus, yurt üstüne olan düşüncelerini Yahya Kemal özetlerken şöyle diyor: "Hepimiz Osmanlıyız, Abdülhamit zulmetmese, Hristiyan uyruklarımız çok iyi yurttaş olurlar; Ermeni kıyımını yapan yalnızca Yıldız Sarayıdır, Ermeni sorunu Abdülhamit ile Ermeniler arasında bir çatışmadır."

"Osmanlı milliyeti" sözünden de anlaşılacağı üzere, Jöntürlüklerin birleştikleri tek temel düşünce, o zaman "itilaf-ı anâsır" deyimini ile anlatılan, etnik toplulukların birliği idi. Bu bakımdan "İttihat ve Terakki" ile "Adem-i Merkeziyetçiler" arasında bir ayrım yoktu. Bunların sonradan neden çatışmaya girdiklerine ilişkin açıklamaları kuramsal düzeyde anlamak olanaksızdır. Yahya Kemal şöyle diyor: "Tam anlamı ile milliyetperver olanlar bu akımda Türkçü iseler müfsit, müslüman iseler mürteci sosyalist iseler hain sayılıyorlardı."

1908 gösteri yürüyüşleri sırasında, Hüseyin Cahit'in yazdığı "millet-i hâkime"(egemen ulus)adlı makale, "adem-i merkeziyetçi"liğin "lâ milli" sayılmasının ilk habercisidir, onca yurt Müslümanlaşmış Türklerin yapıtı idi.

Zamanın toplumsal kuramları çerçevesinde, içine girildikçe karışan, açık-seçiklikten yoksun görüşlerdir bunlar. Çünkü Abdülhamit, "Türkçülüğe" karşı olmakla tutarlı idi; ama padişaha karşı olmayan Osmanlı aydınının "egemen ulus" anlayışı tutarsızdır.

İşte yakın geçmişimizden düşünce kalıtımızın bir kesiti bu. Ne denli benzeyen şeyler var bugünkü sağcıların "ille hükümeti düşürmek" parolasında.

19 Ekim 1979

Paris'e ilk geldiği günlerde sık sık gittiği Luxembourg Bahçelerine Yahya Kemal sonraları, Baudelaire'in, çocukluğunda oynamış olduğu bir yer diye de dadanır. Bu ünlü Fransız ozanına öylesine tutulmuştur ki, doğduğu evin arsasını, gençken oturduğu Pimodan Otelini, öldüğü hastaneye gömüldüğü Montparnasse Mezarlığını, oradaki yonutunu sık sık görmeye gider; büyülemiştir Baudelaire onu. Yalnız Baudelaire mi? Sırası ile gidelim.

Yahya Kemal, Üsküp'ten İstanbul'a geldiğinde şiir meraklısı bir gençtir; Tefvik Fikret'i, Cenap Şahabettin'i, Abdülhak Hâmit'i bilir, Halit Ziya'yı okur, ama Fransızca bilmez, Batı yazını ile ancak çeviriler yoluyla, bir de Mmakyan Tiyatrosunda gördüğü oyunlar aracılığı ile ilişki kurabilmektedir. Bir gün eline Ilias adlı bir kitap geçer, çeviri bir şiir, bir Rum'un şiiri sandığı bu yapıt Yahya Kemal'i adamakıllı sarar. Bana sorarsanız, ruh çağırılırken masaya tarihin gelmesi olayıdır bu. Demek o günlerde Homeros adını bilen yoktu İstanbul'da. Sonra "Morg Sokağı Cinayeti" üzerinde büyük bir etki yapar Yahya Kemal'in. Ama Paris'e kaçmasını çabuklaştıran yapıt Minakyan Tiyatrosundagördüğü "La Dame aux Camelia"dır. Ağlar bu yapıtı okurken. İşte kimi büyük olayların, böyle entipüften nedenleri vardır. "Nedenler" içinde önem sırasını insanlık öğrenmemiştir daha, çünkü böyle bir sıra yoktur.

Geçen yazımda "O zaman Paris'e gidilmez, kaçırıldı" demiştim Yahya Kemal, Paris'e kaçmasının nedeni olarak "Ülkeyi zindan, Avrupa'yı nurlu bir âlem" gibi gördüğünü ileri sürer, "hafiyelikten, Asya ahlakından müteneffir"dir.

Paris'te, her kaçak Türkiyeli gibi, Jöntürklerle ilişki kurar. Bir

yandan da Meaux Koleji'nde Fransızca öğrenmeye çalışır (Neye anlatıyorum bunları? Yanıt: Bu yolda düşünmek için)

Yahya Kemal'in siyasetle (Jöntürklükle) ilgisi 1905'e doğru sönmeye başlar. Jöntürkler'in bilinçsizlikleri midir dersiniz bunun nedeni? Doğru yolun ne olduğunu kendi düşünemez miydi? Sorun sorunu açıyor, vazgeçeceğiz yanıtlamaktan. Yalnızca bir şiirini analım ozanımızın, tam yeridir:

Jaures'in gür sadâsı devrinde
Tuncu canlandıran ilâhtı Rodin;
Verlaine Absent'i Baudelaire afyonuna
Karışan bir sihirli hazdı şiir.
Eski Paris'te bir ömür geçti
İdeal rüzgârı ile hür geçti.

Yahya Kemal, İstanbul'daki şiir heveskârlığı döneminde Tevfik Fikret'ten, Cenap Şahabettin'den pek hoşlanmamıştı; onu daha çok Naci, kendine çekmiştir. Bunu belirtmemin nedeni, arayan ozanımızın erken çağındaki eğilimlerine dikkati çekmektir. Yanlış anlaşılmasın, gelecek yaratıyor burada geçmiş. Tevfik Fikret ile Cenap Şahabettin'in öncüsü oldukları Batıcı yenilik akımı için ileride Yahya Kemal, şöyle yazacaktır: "Bu şiir, Fransızcanın gölgesi, zevksiz, köksüz, acemice bir şiir olarak görünürdü bana." Peki, onun yaptığı neydi? Tarihimizin önemli bir sorunu.

Yabancı toplumun kültüründen etkilenme tartışması, toplumu-muzun bütün bir yüzyılını doldurmuştur (Gene de sürüyor). Doğu etkilerini doğal bulup Batıya özenmeyi yozlaşma sayan anlayış karşısında Yahya Kemal elbette Batılı düşüncenin adamıdır; ama batı öykücülüğünü bir türlü beğenmemiş, Batıda kendi şiirini, ulusal şiiri aramıştır. "Ben daima bize lâzım olanı düşündüm" diyor. Ancak bu arayışın sonucu ve etkileri bugün bile yeni baştan tartışılacak niteliktedir. Geleneğin zinciri kurulabilmiş midir? Sürdürelim konuyu.

O da Fransız şiirinin etkisi içinde idi; önce Hugo'ya bağlanmış, sonra Baudelaire'e tutulmuş. Paul Verlaine'in yaşamına ve şiirine o denli derinliğine girmiştir ki, bu ozanlarla birarada yaşar gibi duyar kendini. Fakat onu şaşırtan olay, dostu olduğu Moréas'ın Simgecilere yüz çevirmesidir. Bir gün kahvede, Moréas'm yanında, onun öncüsü olduğu Simgecilik akımının büyük adlarından söz etmek isterler bir iki arkadaş, Paul Varlaine'i, Stephane Mallarme'yi anarlar, fakat Moréas kızar, gerçek ozanların Racine ile Sofokles olduğunu söyler.

Şöyle bir açıklamada bulunuyor Yahya Kemal, "Gerçi Hugo'yu iyi anlıyordum, gerçi Gautier'yi ve De Banville'i iyi anlıyordum gerçi Baudelaire ve Verlaine'i sıtmalı bir tutku ile seviyordum, gerçi

Maeterlinck, Verhaeren gibi ozanları yakından biliyordum, ama beğenim bütün bu ozanlara oranla çok geri sayılan Jose Maria de Heredia'nın şiiri üzerinde durmuştu."

Hadi, Yahya Kemal gene Luxembourg Bahçelerini boylar, bu kez orada José Maria de Heredia'nın yonutunu görmeye gitmektedir. Bu ozanda, onun yıllardan beri aradığı şey vardı, "Yeni Türkçe ile kendi duygularımızın anlatımı, saf ve içtenlikli şiir nasıl olabilirdi? Bunu bir türlü keşfedemiyordum" diye yazmıştı ya, José Maria de Heredia'nın öneyak olduğu akım. Fransız şiirinde klasik okula dönüş. Yunan - Latin dünyasını yeniden değerlendiriş anlamında, Yahya Kemal'e umulmadık olanakların kapısını açıyordu. Belki de her ozanın dönüp dolaşıp geleceği yer klasik okuldur. Gençliğinde İstanbul'da çevirisinden okuduğu Homeros'un, sonra Fransa'da Fransızca çevirilerinden tanıdığı Sofokles'in dili ile yeni Türkçenin anlatım gücü arasında bir benzerlik buluyordu. Bunu Ahmet Cevat Emre de anlamış ve denemişti, ama o bir ozan değildi. "Yeni Türkçeyi Heredia'nın aracılığı ile, eski Yunan ve Latin şiirinin ta yanbaşında görmeye başlamıştım; asıl Türkçe bana Sofokles'in Yunancası, Tacite'in Latincesi gibi saf görünüyordu. " diye yazıyor. Ondaki eskiye bağlılık, biçime özen verme, dış güzelliğe tutkunluk gibi özellikler, hep bu etkinin sonuçlarıdır.

İstanbul'daki yenilikçi ozanlar, Fransız ozanlarına öykünürlerken, Yahya Kemal, Fransız şiirinin göbeğinden bir Türk ozanı olarak çıkmayı amaçlamıştır. Öyle ki, Divan şiirini batılı gözü ve beğenisi ile canlandırması, sevdirmesi, Türk şiirinin geleneğini kurmak uğrındaki çabası, geçmişi (Osmanlı Tarihini) şiire çevirmesi (estetikleştirmesi), bir de bakarsınız ki, sonunda onun yeni değil, eski bir ozan olduğu kanısını uyandırmış. Çünkü Yahya Kemal'in en tutarsız yanı, zaman zaman kendini Yahya Kemal sanmasıdır.

"Uygarlığımız pilav ve mesnevi uygarlığı idi" diyen Yahya Kemal'in bu sözü üzerinde haklı olarak duran Ahmet Hamdi Tanpınar, Evliya Çelebi'nin anlattığı bir öyküyü anarak, "Uygarlığımızı belirleyen o korkunç entellektüalite eksikliği" olgusunu dile getirir. Bu eksiklik, Yahya Kemal'in serüvenini toplumun malı olmak talihinden yoksun bırakmıştır. Bir uygarlık, bütün kurumları ile sürdürülebilirse vardır, bu gücü bir topluma sağlayan ise "entellektüalite"dir. Onun bulunmadığı bir yerde hangi "klasik" anlayış sıraya girebilir! Yahya Kemal, bütün eski sanatlarımızı (oysa burada Tanpınar, zanaat demeyi yeğliyor) yanma alarak tutarlı olmak istemiş ama o çok sevdiği tarihten (zamandan) yardım görmemiştir. Çünkü biz zamanı aklımızla kuramamışızdır daha. Akılla kurulamayan bir "zaman" ise yoktur.

26 Ekim 1979

ÖNEMLİ BİR YILDÖNÜMÜ

Fransız basınında, Bedrich Hrozny'nin doğumunun yüzüncü yıldönümü dolayısıyla yazılar çıkıyor. 1932 yılında ölen Çekoslovakyalı bu büyük arkeolog ve dilci, Anadolu'nun bilinen en eski uygarlığı Hitit'in, o güne değin bilginlerce bir bilmece gibi görülen yazısını çözmüştü. Konu, herkesten çok bizi ilgilendirmesi gereken bir nitelik taşıyor, çünkü yurdumuzun en eski uygarlığını açıklığa kavuşturan olayın öyküsüdür bu; ancak Anadolu'ya ilişkin bütün eski kültür ve uygarlıklara karşı duyarsızlığımız sürüp gittiği için, Bedrich Hrozny'nin doğumunun yüzüncü yıldönümü, görebildiğimce, bizim basınıımızda ilgi uyandırmadı, oysa onu en başta biz ele almalı, biz değerlendirmeliydik. Yüzlerce yıl Hitit'in çarığını giydik, kağısını kullandık.

Arada bir "zaman"ı yadsıdığım kanısını uyandıran yazılar yazıyorum; bunların uyandırdığı kimi eleştirilerle de karşılaşıyorum. Konunun felsefece anlamını bir yana bırakırsak, sadece tarih alanında bizim "zaman"a inanmayan bir toplum olduğumuzu rahatça söyleyebilirim. Milli Eğitim Bakanlığı'nın yeni çıkardığı Çeviri dergisinde (MEB), tarih biliminin ne olduğu, nasıl ortaya çıktığı, tarihsel zamanın niteliği gibi konular üstüne, en yeni bilimsel verilere dayanan, düşündürücü yazılar buldum. Onlardan da anlaşıldığı gibi, tarihsel zaman anlayışı, on sekizinci yüzyılda, Batı Avrupa'da ortaya çıkmıştır. (Arkeolojinin ancak bundan sonra doğması, geriye dönük zaman merakının uyanmasındandır). Doğu, bu kavramdan uzak yaşamıştı, demek "zaman"a gerekseme duymadan düşünmüştü. Doğu masallarının şaşırtıcılığının bir nedeni de budur sanırım. Dahası, Doğu, tarihi de masalla karıştırmaktan kurtulamamıştır. Tarih ile masal özdeştir Doğu'da;

bu ise "zaman"sız yaşamının tanıtıdır. Bir varmış, bir yokmuş.. Konuyu başka bir yazısında yeniden ele almak üzere, biz şimdi yine Bedrich Hrozny'ye ve Hitit'e dönelim.

Yalnız Hitit uygarlığının bulunması (demek Hitit yazısının okunması) değil, o olaydan çok önce 1870'de, Troya'nın bulunuşu ile de bizim toplumumuz hiç ilgilenmemişti. Bu yüzden de Schliemann, "Troya hazinesi"ni rahatça sınırlarımızın dışına çıkarabilmiştir. Bu hazine İkinci Dünya Savaşında Almanya'da yok oldu. Sonra, Kral Mosole'nin anıt mezarından (anıt mezarlara Mozole denmesi, işte o kralın adından gelir) alt duvar kabartma ve resimlerinin British Museum'a taşınmasına seyirci kalmamız da, eski yapıtlara (kendi yapıtlarımıza da) karşı ilgisizliğimizin örneklerinden biridir. Biz eski Anadolu uygarlıkları konusunu açtıkça, ortaya çıkan olumsuz tepkiler, belki de, genel olarak "zaman"a karşı duyulan inançsızlıktandır. "Biz Asyalıyız" diye övünmeye kalkanları ise anlamak kolay değildir. Ama kendimizi bunca bağlı saydığımız o geniş bölgenin bütün kültürel ürünlerini hep yabancılar incelemişlerdir. Orhun Anıtlarındaki yazıları biz okumadık, okusak anlamazdık.

En üzücü olaylardan biri de, Charles Texier'nin, 1830'larda Anadolu'ya gelip, eski Taulum kentini ararken, Hititler'in başkenti Hatusas'ı (Boğazköy'ü) bulması sırasında gösterdiğimiz akıl almaz ilgisizliktir. Boğazköy'de ortaya, üzerlerinde çözülmemiş yazılar bulunan bir yığın tablet çıkıyor, bundan ötürü de bilim dünyası çalkalanıyordu. Neydi, kimlerindi bu büyük uygarlık? Charles Texier, bulduğu kentin dış duvarını adımlamış ve "Burası eski Atina'nın en parlak zamanından daha büyüktü" demişti. (Demek ondan bin beş yüzyıl kadar önce), İş bununla kalmadı; Anadolu'nun ortasında, Kızılırmak kıvrımının içinde, İsa'dan neredeyse iki bin yıl önce yaşamış olan bu büyük uygarlığın kurucuları kimlerdi sorusu, daha başka bilginleri de Anadolu'ya çekti. Bunlardan biri, Archibald Henry Sayce, kutsal kitapta sözü geçen Hattilerin, bu uygarlığın yaratıcısı olduklarını ileri sürdü, "Hitit" sözcüğünü tutturdu. Gerçi kutsal kitapta değişik biçimlerde yazılan bir "Hethit" soyundan söz ediliyordu, ama Orta Anadolu'daki uygarlığın kurucusu onlar mıydı bakalım?

Ludwig Burkhardt'ın Hama'da bulduğu "hiyeroglif", Mısır'ın hiyeroglifinden başka bir yazı idi, okunması olanaksızdı. Sayce ile William Wright işte, bu yazıların Hatti hiyeroglifi olduğunu söylüyorlardı. (Bu yazı kısaca "H.H." diye gösterilir).

Ama Hugo Winckler'in, yine Boğazköy'de bulduğu, çivi yazılı bir yığın tablet, konuya yeni bir kapı açtı. Çünkü Babil çivi yazısı, ilkçağda çeşitli Küçük Asya dillerinin yazımında kullanılmıştı. İşte Winckler'in ölüm yılı olan 1913 yılı, Çek bilgini Bedrich Hrozny'nin büyük yolunun açıldığı yıldır. Hrozny, Birinci Dünya Savaşı patlak

verdiğinde, Avusturya Macaristan ordusunda subaydı; fakat komutanı, kimbilir nasıl bir sezikle, onu çalışmalarında rahat bıraktı. Böylece Hrozny, 12 ölü dil ve 6 yaşayan dil bilen, eski uygarlıklar uzmanı, Viyana Üniversitesinde genç yaşında Semitoloji ve Asurioloji profesörü olan bu yaratıcı insan, Hitit çivi yazısının çözümü işinde sessizce ilerliyordu.

Bilinmeyen bir yazının okunması ile anlamlandırılması ayrı şeylerdir. Champollion, Mısır hiyeroglifini, iki yazılı (bileng) bir levha bulduğu için okuyabilmişti. Kartuş içine alman kral adlarından, bilinmeyen dilin sesleri çıkarılıyor, anlam verme işi bunun ardından geliyordu. Gerçi Asur çivi yazısına dayanarak, Hitit çivi yazısının seslerine varmak olanaklıydı, ama o zamana değin rastlanmamış bu eski dil ne söylüyordu? Binlerce tablette neler anlatılıyordu? Hrozny, bir Hitit kralının, torununa öğüdü olduğu sonradan ortaya çıkan şu tümce üzerinde uzun uzun çalıştı: "Nu ninda ezzateni vattaram ekuteni". Bu tümcede bilinen bir tek sözcük vardı, "ninda" Sümerce "ekmek" demekti. (Büyük Sümer uygarlığının, Hitit'i tam etkisi altında bulundurduğunu unutmayalım. O zaman Anadolu'da altı yedi dil geçerli idi, Sümerce de Bunlardan biriydi ve Hint Avrupa kökenli değildi. Hrozny'nin bulduğu dil ise Hint Avrupa kökenlidir.) Hrozny, "ekmek" sözcüğünün geçtiği bir tümcede "yemek" sözcüğünün de geçmesi gerektiğini düşünerek, ondan sonra gelen sözcüğe baktı, "ezzateni" (Almanca "essen", İngilizce "eat") Hint Avrupa kökenli dillerde "yemek" anlamına gelmiyor muydu? Demek bilgin, Hint Avrupa kökenli bir dille karşı karşıya bulunuyordu.

Hrozny, ekmek yemek sözünden sonra, su içmek sözünün gelebileceğini düşünerek "vattaram" sözcüğüne bakınca, bunun da Hint Avrupa kökenli bir sözcük olduğunu anladı; Almanca "Wasser", İngilizce "Water" su demekti. Hrozny, "Ekuteni de içmek demektir" dedi, çıktı işin içinden. Kral, torunu olan veliahdına "Ekmek ye, su iç" diyordu. Tabletin arkası okunduğunda, kralın "şarap içme" dediği ortaya çıktı. Torun (Mursilis) kral olduktan sonra bu öğüdü yerine getirdi mi, bilemem.

Yazı söküldü, Hitit tarihi ortaya çıktı, ama Sayce'in bulunduğu ad, "Hitit" adı, bu soyun adı değildi, onlar kendilerine "Naşşi" diyorlardı, dilleri de artık "naşşili" idi. Fakat Sayce'in koyduğu yanlış adı düzeltmek olanaksızdı, bütün dünyaya yayılmıştı "Hitit" adı. Gerçi Anadolu'da Hatti adlı bir budun yaşamıştı, bizim bugün Hitit dediğimiz budun, Batıdan gelerek bu Hattilerin yerine geçmiştir.

Avrupalı bilginler bu konuda yorulup didinirken, bizim yüzümüzü ak eden kişi ressam ve müzeci Hamdi Beydir. Ona binlerce teşekkür! Hamdi Bey bütün bu kazılara ilgi gösteren, kendisi de kazı yapan, dünyaca tanınmış bir bilginimizdir. Ama bu alanda dünya

bilimine en büyük katkı Atatürk'ten geldi. Eski Anadolu uygarlıklarına meraklı olan Atatürk, Türk arkeologlarına yeni kazıların yolunu açtı, olanağını hazırladı. Böylece Türk arkeologlarının ünü dünyaya yayıldı.

9 Kasım 1979

BİR EKSİK VAR

Günümüzden dokuz bin yıl önce yaşanmış olduğu anlaşılan yeraltı kenti “Çatalhöyük”deki bulguların incelenmesi, burada oturanların bira içtikleri gerçeğini ortaya koymuştur. Uygarlık tarihçilerinin, “içki içilen dönemler içki içilmeyen dönemler” bölümlemesi bana pek sağlam görünmez; neden dersenez, içki yasağı, içki içilmediğinin göstergesi değildir. Ancak biz, içkinin uygarlığımız üzerindeki etkisini, yazılı tarihten sonra inceleyebilecek duruma gelmişizdir. Çünkü sanat ile içki arasındaki ilişki, ancak bu dönemde bir kültür konusu olarak ele alınabilmıştır. Ama bu ilişki, Doğu ve Batı kültürlerinde değişik biçimler gösterir.

İçki geleneği Batıda Dionissos’dan, Doğuda ise Cemşid’den başlatılır. İlki bir Tanrı, ikincisi masalsi bir kişi. İkisi de şarabın bulucusudur. Dionissos ölüp dirilen bir Tanrı idi, onun dirilişinde toprak göverir, bağlar olgunlaşır. Bugün de sürüp giden üzüm bayramları, eski Anadolu’da Bacchus (Dionissos) için yapılan bağbozumu şenliklerinden kalmadır. Dionissos, yanında birtakım sarhoş yaratıklarla dağ bayır dolaşır; özgürlüğün, içtenliğin, coşkunun tanrısıdır o.

Eskiden “Âyin-i Cem” diye adlandırılan içki törenleri, gerçi kapalı yerlerde yapıldı, ama Bacchus şenliklerinin doğuya özgü bir görünüşü idi. “Âyin-i Cem” içki sofrasının dinsel tören biçimine girmesidir; kimi mezheplerde, tarikatlarda kutsal sayılır. Bizde kimi şeyhülislâmların bile şiir yazarak meyhaneyi övmeyi göze almaları bundandır. “Mey” tanrısaldır.

Batıda olsun, Doğuda olsun, ozanlar, bu gelenekten çok yardım ummuşlardır. Dahası, içki coşkunluğu ve ondan doğan düşler, düpedüz şiire konu olmuştur. Şiirde, olağanüstüler avı aklın

sınırlarını aşmayı gerektirmez mi? Bu soruya kolaylıkla "evet" yanıtı veremeyelim de, biraz bekleyelim.

Ozanların içki düşkünlüğünü anlatan en tuhaf şiir, bence Mevlânâ'nıdır; şöyle başlıyor:

Çi didem hâb şeb k'imruz mestem

Anlamına gelince... gece düşünde ertesi gün sarhoş olacağını görmüş de "düş çıktı" diyor. Kendi ölçüğünde çevirisi:

Dün akşam gördüğüm düş çıktı mestim

İçki içmenin bundan yaman bahanesi görülmüş değildir. Doğunun "rind" kavramında, yaşamı şiirleştirmek, bunun için de kendinden geçmek anlayışı vardır. Çünkü sonumuz ölümdür nasıl olsa! Düşünmeye ne gerek var!

Her gelen rind kanar zevke bu mecliste Kemal

Cânib-i rahmete son çektiği sagarla döner

Batıda ise Dionissos geleneği, biçim değiştirerek sürüp gitmiştir. Ortaçağda şarap, İsa'nın kanı idi. İsa "Şarap için, bu benim kanımdır" demiştir, öğrencilerine, (Muhammed Peygamber, camide sarhoşlar kavga çıkarana dek şarabı yasaklamamıştı.) Eski Yunan'da, Lâtin'de şarap, su yerine geçerdi. Bugün Fransızcada "susadım" demek, "şarap istiyorum" anlamındadır. Villon sarhoşun biri idi. Shakespeare, anlatıldığına göre, arkadaşları ile günlerce meyhaneye kapanırmış. Geçen yüzyılın ünlü Fransız ozanları nerdeyse ayılmazlardı. Baudelaire'in içki ile birlikte afyon da çektiğini biliyoruz. Örnekleri çoğaltıp durmayalım, amacımızdan uzaklaşacağız; bunlar dünyanın çekilmezliğini unutmak için mi, yoksa esinlenmek için mi, içerlerdi, yorumlar çeşitlidir.

"Demek Doğuda da, Batıda da ozanlar içiyorlar" diyerek kestirip atmıyalım: Batı geleneğinde bir de Apollon tanrı vardır (o da Anadolu'lu): Usun, ölçünün, uyumun tanrısıdır o, çalışmakla varılacak mükemmelliğin, oraya coşkuyu katmadan kurulacak biçimin tanrısı. Bu iki tanrının Batı uygarlığı üzerindeki ortak etkisini en derli toplu biçimde ortaya koyan Nietzsche'dir. Tragedya bu iki tanrının ortak etkisinden doğar. Daha genişletirsek, insandaki coşkunluk, sınır tanımazlık duyguları, doğa ile birleşme içgüdüğü çılgınlık, ölçsüzlük, kısaca "ruh" adı altında toplayacağımız şeyler, usun ölçü, biçim, süreklilik, ustalık, denge isteyen buyrukları ile birleşerek yaratabilir ancak sanat yapısını. Batı geleneğinde bir sanatçı, ne denli içerse içsin, sonunda ayılıp Apollon'un dileklerini ansır, diyalektik bir süreç içinde, coşkusunu bir biçime sokma gereğini duyar, kendisini bu uğurda yorucu bir çalışmaya verir, ustalaşmak için eski yapıtları örnek alır. İşte klasik bu demektir. Doğu geleneğinde (sözgelisi bizde), "klasik" in hep tartışma konusu olması "vardır-yoktur" çekişmesi, Apollon Dionissos diyalektiğinin eksikliğinden olsa gerektir.

Batı yazmmda, sanatında, klasik ile romantğin birbirini izlemesi

rastlantı değildir. Gerçeküstücülük akımının ünlü ozanlarından biri, Robert Desnos, bir şiirinde bu iki tanrıyı yanyana yürütür:

Marchant ensemble, en compagnons

Voici Bacchus et Apollon

Le temps est court, l'espace est long

Son dizedeki oyun niteliği bir yana, Bacchus - Apollon ikilisinin, zaman - uzay ikilisi ile bir araya getirilmesi, bize yepyeni bir düşün çevreni (ufku) açmaktadır. Çünkü zaman ve uzay kategorileri de birbirinden ayrı olarak ele alınamaz. Varolmanın ya da var etmenin ilk koşuludur bu. Bir ulusa tarih ile coğrafya bunun için gereklidir. Ölüm ile ölümsüzlük, bu yüzden kafamızı yormaktadır. (Apollon'un ölüp dirilen bir tanrı olmaması çok öğretici.)

Doğu geleneğinde ise, Cemşid'in karşısına "us"un göstergesi olan bir tanrı çıkarılmamıştır; bu yüzden orada ozan içer kendinden geçer, belki de yok olmak, Tanrı'ya ermek ister... Belki de yok olanı aramak, anlatmaktır Doğu geleneğinde sanatın ereği. Böyle olduğu için de, Batıdaki anlamda bir "klasik" aramak olanaksızdır orada. Bana sorarsanız, yalnızca Dionissos'la ozan olunamaz.

Bizde klasik - romantik tartışmasının, aşağı yukarı yüzyıllık bir geçmişi var. Fakat on yedinci yüzyıl Fransız klasisizmini doğuran Yunan Latin yapıtlarının örnek tutulması olayı bize yabancı olduğu ve İran şiiri ile Arap düzyazısının böyle bir kaynak görevini yerine getirmesi olanaksız bulunduğu için, bu tartışma, bizde hep bir zorakılık içinde geçmiştir. Ziya Gökalp'in, romantizmi halk sanatına bağlaması, klasikte uluslararası biçimlerin zorunluluğunu öne sürmesi, konuyu çözümlemeye hiç de elverişli değildir; nitekim onun, bizde klasik yazının Tanzimat yazını ile başlayabileceğine inandığını söylemesi de bunu gösterir. Düşünün ki, Yahya Kemal bunun tam tersine, bütün Tanzimat ve Servet-i Fünun şiirinin bir yana bırakıyor ve daha geriye giderek Türkçe sesi Divan'da arıyordu.

Bu yazıda amacım, bir şiir - yazı sorununu herkesin bildiği bu sorunu yeniden dile getirmek değildi. Bir toplumun tüm karakterini anlamak için gerekli saydığım kimi özelliklere değinmek istedim. Çünkü bir toplumun ne olduğu ne olmadığı, onun yazınına, sanatına bakılarak anlaşılır. Bizde ise yazın ve sanat, bugün bile bir heves, bir duygu, bir boş zamanları doldurma işi olarak görülmektedir. Niçin dersiniz?

Yazıma "şarap"la başladığım için, Paris'te bugünlerde piyasaya çıkan yeni Beaujolais'den bir bardak içip zamanı ve uzayı unutmaya bakacağım.

14 Aralık 1979

SERGİLER

Noel hazırlıklarını gösteren olağanüstü çekicilikteki vitrinleri bir yana bırakırsak, bu döneme Paris'in sergiler dönemi adını verebiliriz. Elbette en başta resim sergilerini söylemek istiyorum. Paris'te şu anda kaç resim sergisi bulunduğunu bilmeme ise pek olanak yok; her gün orada burada yeni yeni afişler gördükçe, bu sergilerin tümünü gezmekten büsbütün umut kesiyorum. Ama resim severlerimizi ilgilendirecek genel bir bilgi verebilirim bu dönem üstüne.

Önemli olanı şu ki Paris'te bu yıl açılan bunca çok sergi içinde, soyut nonfigüratif olanlar bir ikiye geçmiyor. Gerçi Miromesnil'deki ünlü iki galeride, figürü kaba boyutlarına indirgeyip, biçimleştirmeyi koyu ve kalm boya ile lekeciliğe değin götüren ilginç iki sergi vardı. Bunların nasıl bir etki uyandırdığına ilişkin bir yazı göremedim. Bence görülmeye değer sergilerdi. Türkiye'de benzerlerine rastlamadım.

Bunların yanı sıra, birkaç da ekspresyonist sergi açıldı. Primitiflere, ya da çocuk resimlerine özenen birkaç ressamın yapıtlarını da katarsak (demek bu tür resim hiç bir zaman gözden düşmüyor), gerçi resim sanatının değişik türleri tümü ile görülmedi değil; ama çoğu, sergilerin büyük çoğunluğu "görünü"lerle, "portre"lerle dolu idi. Bu yıl Paris'te resim, somut ve figüratifti kısacası. Bunun resim sanatı bakımından önemli bir olay sayılması gerektiği kanısındayım.

Bir dönüşten söz etmek değil niyetim. Soyut resim, dönemini kapadı; figüre, doğaya öykünme yeniden değer kazandı gibilerden çabuk, kolay yargılara gitmek istemiyorum; sanat tarihinde hiçbir zaman tam anlarını ile bir dönüş olmamıştır. Eskiye değerlendirme hep yeni kazançlarla zenginleştirilmiş olarak çıkmıştı ortaya. Hele

izlenimcilikten sonra (bence resim tarihinin en büyük dönüm yeri odur; Rönesans sanatım saymıyorum, çünkü onun İlkçağ sanatından etkilendiğini biliyoruz) eskiyi tam olarak canlandırmaktan söz etmek olanaksızdır. İzlenimciler, maddeyi sarstılar, sınırlarını dağıttılar onun, o sarsıntının ardı almamazdı, alınmadı.

Paris'teki yeni sergilerde "görünü" ve "portre" düşkünlüğünün, böylesine bir yoğunlukla ortaya çıkması, sadece renk istifi ile iş sürdürmek isteyen sanatçıları düşündürecektir elbet. Genç bir ressam kızın atölyesine gittim, orada birkaç da genç ozan vardı, panolara bakınca şaşırdım. Çünkü bu büyük panoların her biri tek bir renge boyanmıştı, koyu bir renge. Ressam kıza "Siz Amerikalı ressam Rotko'yu bilir misiniz?" diye sordum. "Evet" dedi. "Çok seviyorsunuz onu" dedim, "Evet" dedi. Ama Rotko, hiçbir resminde bir tek renkle yetinmemiştir. Kırmızı mı? Çeşidini koyar kırmızının; onunla da yetinmez, sevdiği bir iki rengi daha katıverir araya. Bir renkçi idi o kuşkusuz ama bize sadece renkle ne büyük işler yapılabileceğini gösterdi. Burada ise "renk", "badana" anlamına alınmıştı.

Bir örnek olarak anlattım bunu. Bizi yeni akımlardan bıktıranlar, o akımları kolaya indirgeyenlerdir. Başka bir deyişle bu, yaratıcının yerini kalfanın almasıdır. Gerçekten de soyut resim bakışı eğitme, mantığı sarsma bakımından gördüğü bence çok büyük sayılması gerekli görevinden ötürü ancak övülmeye değer, gel gör ki, yaman bir ustalık isteyen bu güç iş, kolaycıların eline düşünce, gözden de düştü. Şimdi "görünü" ve "portre" modasının alıp yürümesinin nedeni bu mudur diye düşünmekten kendimi alamıyorum. Çünkü bunlar bütün tazeliklerine karşın, resim sanatına yeni bir şey getirmiş sayılamazlar; iki ay kadar önce Saint Michel'in küçük galerilerinde gördüğüm bir iki sergiyi saymazsam. O gün, gerçekten, resim dünyasının başkentinde olduğum duygusunu tatmıştım.

Saint Michel'den açılmışken, oraya yakın bir yerde, bizim ressamımız Utku Varlık'ın sergisini anlatmaya geçeyim. Paris'teki resimsergileri içinde bu dönembenien çok düşündüren o oldu. Resim sanatının bir görevi de düşündürmek midir? Elbette, ama yalnızca o değildir, bunu unutmamalı. Düşünceyi aşan bir büyülemedir sanat. Belki ben, Utku Varlık'ın resimlerini çok çabuk yoruma, düşünceye çevirdim. İki şey yapıyordu Utku Varlık: Özgün olarak çalıştığı istif ve renk düzeni içine, ancak "klasik" sözcüğü ile anlatabileceğim bir kadın figürü koyuyordu... İkincisi de, kadınla doğa arasında çok ilgi çekici bir ilişki araştırmasına girişiyordu. Bütün resimleri buydu diyebilirim. Demek "sorun"unu dirençle ortaya atıyordu. Karşıda bira içmeye gittiğim barın sahibine (Panamalı idi) Türk olduğumu söyledim ve Türk ressamları ile övündüğümü anlattım.

Paris'te günümüzün en önemli olayı, Picasso sergisi. Grand Palais'de açılan bu serginin gördüğü ilgi beni şaşırttı. Günlerden beri

kuyruk var Grand Palais'nin önünde. Doğrusunu isterseniz tadını çıkaramadım bu serginin ilk gezişte, başım döndü (sanatın etkisinden değil, beynimdeki sersemlikten). Oraya gene gitmem gerek. Picasso'nun, o sergide, ilk resimleri ile son resimlerini sevdim. Sanıyorum ki bu sanatçıyı, altı yedi büyük salonu kaplayan o kadar çok resmi ile bile tanımak, olacak işlerden değildir. Bence çok önemli resimlerinden bir takımı orada yoktu. Ama şunu söyleyeyim ki, bu adamın sergisi, belki de bütün resim sanatının tarihinin sergisi idi. Kendini bunca harcamış başka bir ressam göstermek olanaksızdır. Sanki bize resim değil de, resim düşüncesi vermek istiyor, kendini silmek istedikçe ortaya çıkıyor, hem de göze batarcasına. Oysa sanatçı, kendini silmeyi başardıkça kişiliğini bulur. Picasso denli eski bir ressam bilmiyorum. Yalnızca eskiyi seviyor, onu anlatmak istiyor, bütün yaşamını ve becerisini bunun için harcamış. Picasso'yu anladığımızı, tanıdığımızı hiç sanmıyorum, onun ününe kaptırmışız kendimizi, gidiyoruz. Belki de dünyanın bütün sanatını kucaklamaya kalktı Picasso. Onu bu açıdan incelemek isterdim.

Sonra bir sergi daha... Ama fotoğraf sergisi bu. Paris'teki İsvç Kültür Kurumu'nda, bizim ozan dostumuz Lütfi Özkök bir "Dünya Ozanları Fotoğraf Sergisi" açtı. Özkök, bilirsiniz belki, ünlü bir fotoğraf sanatçısıdır. Uzun uzun durdum fotoğrafların önünde; kimini tanımıştım bu ozanların, kimini daha önce gene fotoğrafları ile görmüştüm... Ama diyebilirim ki adını duymadığım ancak bir iki kişi oldu. Demek o denli çok ozan yok dünyada. Bizden dört ozanın fotoğrafı vardı (Nâzım Hikmet, Oktay Rifat Fazıl Hüsnü Dağlarca, Anday). Sergi çok ilgi gördü. Benzeri bizde hiç yapılmadı sanıyorum. Denenmeye değer.

Bugünlerde bir de kitap sergisi açıldı Paris'te, bir günlük bir sergi. UNESCO'nun alt salonunda açıldı. Bütün ünlü yazarlar geldiler kitaplarını imzalamaya. Yanlarında kadınlar vardı hepsinin... Karıları, sevgilileri, belki de tanınmış artistler. Ben Paris'te iki romanı basılmış olan romancımız Osman Necmi Gürmen'in elini sıkabildim ancak, tanıdığım zenci ozan Çıkaya, o sırada yerinde değildi, daha başka tanıdıklarım ise belki de gitmişlerdi. Hızlı dolaştım, bütün sergilerde olduğu gibi başım dönmeye başladı.

Biz de yapmıştık İstanbul'da bu tür sergileri, çok ilgi görmüştü. Eskiden Paris'te, Aragon'un önyak olduğu kitap sergileri açılmış ki, aman aman... Üstelik her ünlü ozanın, yazarın yanına da bir film, tiyatro, müzik sanatçısı oturtulmuş. Bakın siz işe! Bizde bu tür bir kitap sergisi daha denenmedi. Denenmesin daha iyi derim; ozanlar, yazarlar solda sıfır durumuna düşebilirler de ondan.

21 Aralık 1979

BATIYOR MU?

Geçen hafta Le Monde'da çıkan "Kemalizmin Sonu" başlıklı yazı, her şeyden önce başlığundan ötürü can sıkıcı idi bizim için. Çünkü, birtakım yanlışlarla dolu olan bu yazının yazarı (Société Internationale Pour le Développement'in eski genel yazmanı Paul - Marc Henry), ülkemizde bir rejimin değil, her şeyin sona erdiğini anlatmak eğiliminde idi sanki; Birinci Dünya Savaşı sonunda yenilen, Kurtuluş Savaşı'nın yengisi ile de büsbütün ortadan kalkan, tarihten silinen Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıntıları üzerine kurulmuş layık Türkiye Cumhuriyeti'nin tüm başarısızlığını vurgulamak istiyordu. Bu başarısızlık, Kemal Atatürk'ün izleyicileri olan İran Şahı ile (bugün sürgünde olan Şah'ın babası) Afgan Kralı Amanullah Han'ın iktidardan düşmelerinde ilk belirtilerini göstermişti. Bu görüş, Doğuyu küçük gören, ona yukardan bakan, yüzeysel önyargılı Batı kafasının bütün yanlışlarını ve kötü niyetlerini içeriyordu. İran Şahı hiç bir zaman Kemal Atatürk'ün izleyicisi olmamıştı. Amanullah Han ise, gerçi kimi Batılılaşma atılımlarına girişmişti ülkesinde; ama bir Kurtuluş Savaşı ve böyle bir savaşın getirdiği güçler, özelemler gibi temel desteklerden yoksun bulunduğu için, Troçkizm ile savaşıma girmiş bir Stalin'in, parasal bir anlaşma zorunluluğu dolayısı ile İngiltere'ye yaklaşması sırasında gözden çıkarılınca, kolayca düşürülebilmisti. Arada bir benzerlik yoktu.

Ayrıca Anadolu'da emperyalizme karşı tepki, özellikle batı ve güney illerinde doğrudan halkça örgütlenme süreci içine girmiş bulunuyordu. Bu örgütleşmenin nedenleri başında ise, kuşkusuz, ekonomik nedenler yer tutuyordu. Birinci Dünya Savaşına giren İttihat ve Terakki hükümeti, Balkan Savaşı sonunda yerlerinden

yurtlarından atılıp Türkiye'ye göçe zorlanan Rumelili Türklere ev ve toprak sağlamak amacı ile Batı Anadolu'daki Rumları adalara sürmüştü. Savaşın yenilgiyle sonuçlanması, bu Rumlarda, İngiliz koruyuculuğu altında, yeniden eski yerlerine kavuşmak umudunu uyandırmıştı. Rumeli göçmeni olan Türkler ise, yerlerini yurtlarını savunmak amacı ile silahlı örgütlenme zorununu duydular. Samsun'a çıkan Mustafa Kemal'in ilk aradığı şey ise, halkta bir karşı koyma eğiliminin bulunup bulunmadığı idi.

Güney illerinde ise, yine İttihat ve Terakki hükümetince, Birinci Dünya Savaşı içinde yerlerinden kaldırılıp sürgüne yollanan Ermeni yurttaşlarımızın, bu kez Fransız koruyuculuğunda geri dönmeleri, benzeri bir durum yaratıyordu. Hiçbir duygusal eğilime kapılmadan anıtmak istediğim bu tarihsel gerçekler, buradaki durumun İran'a ve Afganistan'a hiç de benzemediğinin ilk tanıtıları olma özelliğini taşır. Yeni Türkiye'de bir burjuva sınıfının doğup gelişmesine, böylece, yol açılmış bulunuyordu. Hayvanını Rum nalbanta nallatan, postasını Rum kunduracısına yaptıran Türk köylüsü, yeni bir zanaatçı ve esnaf sınıfı yaratmaya başlamıştı. Bu sınıf, tüccarını da yetiştirmekte gecikmedi. İran ve Afganistan'da bugün de varlığını koruyan "kabile" kurumu ortadan kalkıyordu.

Bunlara kısaca da olsa değinişimin nedeni, Paul-Marc Henry'nin, toptancı ve yüzeysel "Doğu görüşü"ndeki birkaç yanlış düzeltmektir. İran'da dinsel diktanın başa geçişi ise, Türkiye laisizminin çürüklüğünü tanıtlamada hiç de işe yarar bir örnek sayılamaz. Bu laisizm, yeni bir burjuva ekonomisi içinde "uluslaşma" sürecine girmenin başlıca koşullarından biri olarak ele alınmıştı.

Paul - Marc Henry'nin, Kemalizmi ekonomik temelden yoksun saymama ilişkin görüşü ise, yeni Türk burjuvazisinin "ekonomik alandaki başarısızlığı" görüşü ile yer değiştirmelidir. Bu yeni ve gecikmiş sınıf, çağdışı diye nitelendirebileceğimiz birtakım yöntemlerle, dünyanın tekelci kapitalizmine kul köle olarak, tarihsel koşulları hiç hesaba katmadan, ileriye yönelik hiçbir amaç gütmeyen, kısa yoldan zengin olmağa kalkmakla, toplumumuzu içinden çıkılması güç bunalımlara sürüklemiştir. İşte bu bunalım içindeki Türkiye, Batının sözümona aydınlarına, Türkiye'yi batmakta olan bir ülke gibi göstermek cesaretini vermiştir. "Kemalizmin, Sonu" sözü, kuşkusuz, "Türkiye'nin Sonu" anlamında kullanılmakta idi. Oysa basit bir gözlem, durumun çok başka nitelikte olduğunu göstermeğe yeter: Ülkemizi çok iyi tanıyan bir Fransız bankacısının söylediğine göre; Türkiye burjuvazisi, Alman Markını ve İsviçre Frankını sağlam para diye görerek, Almanya'dan ve İsviçre'den, hem de kısa vadeli borç almakla, bu paraların değeri yükselince apışıp kalmıştır; çünkü böyle bir yükselme olursa, aradaki farkı ödemeyi Türk hükümeti kabul etmişti. Alman borç, yatırımdan bekleneni vermeden alacaklı kapıya dayanmıştı çünkü.

Bunları anlatmakla, Türkiye'deki bunalımı önemsiz saydığımı mı söylemek istiyorum? Hayır; Türkiye'nin içinde ve dışında, böyle bir bunalımı dört gözle bekleyen, çeşitli amaçlara yönelik örgütler ve kuruluşlar hep olagelmıştır. Sürekli kıyım olayları, bu örgüt ve kuruluşların birlikte çalışmalarının planlanmış eylemlerinden başka bir şey değildir. Ekonomik bunalımla şiddet olaylarının koşutluğu, bir rastlantı olarak görülemez. Yokluklardan ve kan kokusundan bıkmış usanmış olan halkı, dinine ve erince (huzura) kavuşturmak oyalaması ile asıl yapılmak istenen, bağımsızlığı, özgürlüğü, emekçilerin hakkı ve hukuku uğrundaki savaşımı, çağdaşlaşma atılımlarını, bilim ve sanat yaratımını ortadan kaldırmak, çağdaş dünya ile ilişkimizi koparmak, halkımızı yerli ve yabancı diktacıların buyruğunda uyutmaktır. Şimdi bize, "Bağımsızlık dediniz, demokrasi, özgürlük, hak hukuk dediniz de ne oldu? İşte battınız." diyenlerin sevinci, söylediklerimin doğruluğunun tanıtıdır.

Türkiye gerçekten batıyor mu?

Bu soru üzerine en çok düşünceleri gerekenler, o benim hiç bir zaman anlamadığımı, anlamadığımı da kaç kez yazdığım "Son Türk Devleti" sözünü yıllardan beri dillerinden düşürmeyenlerdir. Demokratik, bağımsız, laik, çağdaş Türk devletinin sonu geldiğini dışarda söyleyenler çıkıyorsa, içerde buna sevinenler de var. Böylesi bir bunalım içindeki bir Türkiye'de, Melike Demirağ'ın okuduğu, benim Rosenberglar konulu şiirimin şarkısını, TRT'nin yasaklaması neyi gösteriyor? Bu tür yasaklamalar, halktan asıl kötülüklerin nedenlerini saklama taktiğinin, bütün dünyaca bilinen denenmiş örnekleridir.

Türkiye'nin nereye doğru götürüldüğünü görüyorum. Dünyanın gözünden düşmüş bir Türkiye imgesini silecek olanlar, gene de sanatçılarımız ve bilim adamlarımızdır. Bunun çok yeni bir örneğini anlatırsam, belki de bu yazımdaki karamsarlık havasını biraz olsun dağıtırım.

Bu ayın 13'ünde, Paris'te UNESCO Merkezinde düzenlenen bir toplantıda, rahmetli bilim adamımız Ömer Lütfi Barkan anıldı. Bu toplantı, Türk ve Fransız bilim adamları arasındaki tanışıklığı, işbirliğini, dostluğu göstermekle kalmadı sadece; Ömer Lütfü Barkan'ın yapıtları aracılığı ile, Türk bilim yaşamının dünya çapındaki başarılarını gözler önüne serdi. Türkiye'nin UNESCO Büyükelçisi Sayın Pertev Subaşı'nın kısa fakat anlamlı konuşması ile açılan toplantıya konuşmacı olarak ünlü Fransız bilginleri Robert Mantran, Prof. Claude Cahen, Prof. Bazin, Prof. İren Melikof ve bizden Yıldız Sertel katılmışlardı. Bütün konuşmacılar, gerçekten seçkin bir dinleyici kitlesi karşısında, Ömer Lütfü Barkan'ın Osmanlı tarım ekonomisi alanındaki özgün buluşlarını büyük övgülerle anlattılar. Türk'ün, kimi çevrelerce sanıldığı gibi, bilimsel yaratıcılıktan hiç de yoksun bulunmadığı, tam tersine,

dünya çapında yapıtlar verdiği gözler önüne serildi. Alkışlar, dünya kültür yaşamında Türk bilim yaratıcılığının yerini saptayan en içtenlikli hayranlığı vurguluyordu.

UNESCO'dan çıktığında yağmur başlamıştı, şemsiyemi açtım, kalabalık bir Paris caddesinde, kendi kendime mırıldanarak konuşuyordum: Bilim ve sanat adamları yaratan bir toplum batamaz; batsa batsa, bir toplumda bilim ve sanat özgürlüğünü, düşünme özgürlüğünü yasaklamak, yaratıcılığı körletmek isteyenler batar. Dar bir ulusçuluk duygusundan gelmiyordu bu inancım; nice budunu kendi potasında birleştirmiş, nice uygarlıklar yaratmış bir toprağın insanlarına güvenimdi beni böyle konuşturan. Demokratik, laik, bağımsız, özgür bir Türkiye, bütün halkları birbirine dost, çağdışı önyargılardan kurtulmuş, insanlığın övünülen bir üyesi olarak yaşayacaktı.

28 Aralık 1979

BOŞUNA SÖZLER

Türkiye’de lonca düzeni yıkıldıktan sonra, esnafılık Müslüman olmayan Türklerin eline geçmişti. Daha yüksek düzeyde ticaret ise Türklerin akıl erdiremedikleri bir şeydi. Anadolu’dan söz açmak istemiyorum, sadece rençper ve çobandı Anadolu’daki Müslüman halk. “Teşebbüs-i şahsi” Tanzimattan sonra ortaya çıkar. Bir işe girişeceksengâvurlar gibi, zengin olacaksın... Ama nasıl? İkinci Meşrutiyetten sonra, emekli memurlar, emekli subaylar, bu yeni modaya uyarak bakkal dükkânı açtılar ve çarçabuk iflâs ettiler.

Gerçi o dönemler çok geride kaldı, artık ticaret, zanaat, esnafılık Türkiye’de büyük sıçramalar yapmıştı. Ancak bu sorunu Paris’te düşündüğüm, kimi karşılaştırmalara giriştiğim zaman, olumsuz, hatta umut kırıcı birtakım sonuçlara varıyorum. Bir örnek vereyim; burada bir kasaba gidip bir kalem pirzola alabilirsiniz; İstanbul’daki kasap ise bu müşteriye kovar dükkânından. Burada garson, çok yiyip çok içmiş müşteriye gösterdiği saygıyı, az yiyip, az içene de gösterir. Diyeceğim, biz dışarıda ticaret, esnafılık yapamayız sanıyorum. Nitekim yapamıyoruz.

Saint Michel’deki lokantaların yüzde doksanını Yunanlılar işletiyor. Kulağınıza tanıdık gelen Yunan halk türkülerinin sürekli çalındığı bu lokantalarda, yalancı dolmadan (dolmades) tutun da pilava değin bildiğimiz yemekler de yeniyor, daha başkaları yanında. Yemekten açılmışken söyliyeyim, bizim öğrendiğimiz salyangoz (escargo) Paris lokantalarının oldukça pahalı yemeklerinden biridir. Biz bu tattan yoksun yaşıyoruz. Domuz etinden, at etinden yapılmış yemekler, kurbağa, bizim balıkçıların denize attıkları vatoz, buradaki lokantaların mutfağına zenginlik getirir. Gerçi Cadet’deki

Ermeni lokantalarını, bizim lokantalarımızdan ayırmağa olanak yok, ama yalnızca ortak aşlarımız bakımından. Yoksa orada bir Avrupalı istediği her yemeği bulur. Saint Michel'e yakın bir yerde, bir ara bir Türk lokantası vardı, kapanmış. Kim bilir neden? Yemeklerin bir takımını pis saymaktan nasıl, ne zaman kurtulacağız, bilemem. Oysa Türk mutfağı çok ünlüdür dünyada.

Bakkallarda satılan beyaz peynir bizim değil, Bulgar beyaz peyniri, zeytin Yunan zeytini, yufka Yugoslav yufkası. Paketler içinde satılan helva kim bilir nereden geliyor. Haftanın belli günlerinde kurulan ucuz pazarlarda Kuzey ve Kara Afrika malları ortaya dökülüyor. Bir Kara Afrika ürünü olan avocodo (sivri bir portakal büyüklüğünde iri çekirdekli bir yemiş) burada lokantaların belli başlı deserlerinden biridir, zeytinyağı ve limonla karıştırılarak yenir. Bizim ne zeytinimiz var, ne üzümümüz, ne incirimiz.

Burada bir zenciyi, bir Tunusluyu, bir Cezayirliyi, bir Portekizliyi. Her çeşit iş kolunda görebilirsiniz. Ya Türkleri? Onlar ya fabrikalarda, ya da Türk terzilerinin, vergi sorunundan ötürü gizli olarak işlettikleri dikiş atölyelerinde, sosyal haklardan yoksun olarak çalışıyorlar. Ortalıkta pek görünmüyorlar. Bir kez Mont Parnasse'da kestane satan bir Türk gencine rastladım, ama ustası Fransızdı. (Fransa'da çok kestane yeniyor bu mevsimde). Bir kez de, gene oraya yakın bir İtalyan lokantasında garsonluk eden bir Türk genci gördüm. İstanbul'dan geldiğimi öğrenince, orada ne iş yaptığını sordum, kısaca "Kapalıçarşı'da çalışırdım" dedi. Nedense yüz vermedi bize.

Hani Atatürk, yabancı konukları ile sofrasında yemek yerken, bir табаğı deviren garsonun kusurunu örtmek için "Bu ulusa her şeyi öğrettim, usaklığı öğretemedim" demiş diye anlatırlar ya, şimdi o söze sarılanlar, "Bir eksikimiz garsonluk olsun" diyeceklerdir. Burada garson, müşterilerinin dostu bir efendidir. Gene o Atatürk, Ankara'nın neşesizliğine üzüldüğü bir gün "Buraya yirmi otuz Rum meyhaneci getirsek, keyfe bakın siz!" demiş. Neyse... Bir toplum kendini garsonu ile, peynir zeytini ile tanıtacak, kasabı, bakkalı ile övünecek değildir bir yabancı diyarda elbet. Öyleyse bu örnekleri bırakalım "Ciddi" olaylara geçelim.

Fransız gazetelerine bakarsanız, Türkiye adında bir ülkenin dünyada var olup olmadığı kuşkusuna kapılırsınız. Türkiye'nin kültür yaşamı hiçbir yankı bulmaz bu gazetelerde. UNESCO'ya bağlı Uluslararası Tiyatro Enstitüsünün çıkardığı dergiyi (ITI) yıllardan beri izlerim, bütün dünya ülkelerindeki tiyatro olaylarına yer verir. Türkiye'nin adı geçmez. Yalnız bir kez, rahmetli Muhsin Ertuğrul'un "Halk Tiyatrosu" konusundaki kısa bir demeci çıkmıştı bu dergide. Gene UNESCO'nun yayımladığı Courier dergisinde, çeşitli uluslardan yazarlara, bilim adamlarına, sanatçılara yer verilir, şimdiye değin bir Türk'ün adı görülmedi o dergide. Düşmanlıktan

mm? Hayır. Biz hazırlansak, bu derginin bir sayısını tümden Türkiye'ye ayırabiliriz. Niçin yapmıyoruz bunu? Kültür yaratıcılığını tanıtmıyoruz da ondan. Bu yüzden de, Türk'ün entellektüel olan hiç bir yeri yokmuş izlenimi yerleşiyor dışarıda. Paris'in bir niversitesinde ve iki hastanesinde uzman olarak alışan Dr. Fıtrat Onger, bana birkaç ilaç vermişti, bir süre sonra ilaçlarım bitti, reçeteyi aradım, bulamadım. Reçetesiz ilaç verilmediğini biliyordum, gene de isteyecek oldum bir eczaneden adam hanı neredeyse verecekti, "Doktorunuz kimdi?" diye sordu. "Bir Türk doktoru" dedim. "Dr. Onger", Eczacılar "Türk m?" diyerek gülümsediler.

rnekleri çoğaltmaktan vazgeçelim; "kendimizi tanıtamıyoruz" gibisinden kolay, böyle olduğu için de çoğu kez yanlış bir avunu yolunu tutacak değilim. Çünkü, ben her şeyden önce, kültüre, bilime, sanata önem vermediğimiz kanısındayım. Dışarıda birkaç sanatçımız, bilim adamımız tanınıyorsa, kendi değerleri, kendi çabaları yüzündendir bu, toplumumuzdan hiçbir yardım görmemişlerdir. Aylar boyu her hafta bir başka Yunanlı şarkıcının, müzisyenin Paris'e geldiğini gösteren duvar afişlerini gördükçe bizim bu alandaki umursamaza lmekten kendimi alamadım. Bereket Ankara Oda Orkestrası geldi de, bütün bu kaygılarım bir anda (ama bir süre için) yatıştı. Bereket Paris'te ressamlarımız var, bereket bir iki ozan ve romancımızın çevirileri var da, Türk adı geçiyor arada bir. Ama onları da bugünkü siyasal düzenimiz görmezlikten geliyor. Nobel armağanını Yunanlı Ozan Odysseus Elitis'in kazanması olayı üzerinde durup düşünmeliyiz. Evet, iyi bir ozan kuşkusuz, ama bizde ondan iyi ozanlar var; ancak Türkiye'de bir yazın, sanat yaşamının bulunduğu bilinmiyor. nemli olanı bu. Toplumlardır sanatçılarını dünyaya duyuran. Oysa biz, açıkçası, sanatçılarımızı da, bilim adamlarımızı da gereğince tanıtmıyor, tanımak için hiçbir zahmete girmiyoruz.

Büyük bilginimiz mer Lütfi Barkan'ı anmak için UNESCO'da yapılan toplantıda gördüğüm Türklerin yüzde doksanı, bu adı, Fransız bilim adamlarından duydular ilk ve şaşakaldılar. Diyeceksiniz ki, Avrupada bizim bilim adamlarımızı demek tanıyorlarmış ki, böyle bir toplantı dzenlenebildi. Bunun nasıl olduğunu belki bir gün anlatırım. Burada söylenmesi gerekli olan şudur ki, bizim tanımadığımızı, değerlendiremediğimizi, yabancılar tanımış iseler, bu durum toplumumuzu yceltmez. İki yıl önce Sedat Simavi Vakfı bilim ödüllerinden birini kazanan ve Avrupa'da çalışan geç fizikimiz, yapılan törende "Arkadaşlarım bu ödüle katılmamı benden istedikleri zaman, ülkemizde benim çalışmalarımı değerlendirecek bir ortam bulunduğuna inanmıyordum, doğrusu şaşkınlık içindeyim" demişti.

Bobourg'da (Pompidou Kültür ve Sanat Merkezi) açılan uluslararası "Ahşap Evler" sergisine, özel olarak yardımlarım dilediğimiz Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Genel Müdürü

Sayın Çelik Gülersoy ve Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü Sayın Sabahattin Batur, gönderdikleri diyalarla imdadımıza yetişmeselerdi, bugün biz o sergide yoktuk. Sergiyi görmeye gittiğimde nasıl bir kıvançla dolduğumu bilemezsiniz. Türkiye'ye hem de en güzel bir yerde ayrılmış olan panodaki fotoğraflar, daha o bölüme girer girmez ilgiyi çekiyordu. Başı kalabalıktı Türkiye panosunun. Bu sergi dolayısıyla basılmış broşürün bir sayfa başında, olağanüstü güzellikteki bir Boğaziçi yalısinın fotoğrafı yer alıyordu. Bu yardımlarından ötürü Saym Gülersoy'a ve Sayın Batur'a binlerce teşekkür!

Bürokrasinin ne demek olduğunu demek bilmezmişim. Bu iş bizim bürokratların eline kalsaydı, ahşap evler konusundaki özgün yaratıcılığımızdan dünya habersiz kalacaktı.

Başka bir olaya geçeyim.. Fransa'da yıllar önce basılmış "Histoire de l'Humanité" adlı on ciltlik bir ansiklopedi var. Bu ansiklopedide Türkiye genellikle yoksanmış, bize ilişkin bilgilerin çoğu ise yanlış. "Histoire de l'Humanité"nin yeni baskısı içinde çalışan bir Alman bayanla tanıştırıldım; bana gecikmeden çalışmaya başlamamızı, yeni baskı için bilgiler derlememizi söyledi. Nereye baş vurmali? UNESCO Büyükelçimiz Saym Pertev Subaşı'nın bu konuda nasıl çırpındığını unutmuyacağım. Ondan öğrendiğime göre, Türkiye'deki ilgili kurumlar, bütün başvurulara boş vermişler. Bense buradaki genç bilim adamlarımızın bu konuda işbirliği yapmalarına umut bağladım. "Bizi tanımıyorlar" yakınmasından vazgeçelim. Önce Türkiye'de yaratıcı bilimsel çalışmalara hız verelim, bilim adamlarımıza gerekli bütün olanakları, koşulları sağlayalım... diyeceğim ama, bunlar söylenmemiş sözler değil ki!...

Buraya kadar yazdıklarımı baştan okudum. Demek ülkeden uzak olmak, onun gerçeklerinden de uzak düşmeyi gerektirmiş. Bilime, sanata önem vermek, kültürümüzün temsilcilerini korumak... Yahu biz onları öldürüyoruz.

11 Ocak 1980

GÜNÜMÜZDEN GEÇMİŞE

Yazın bir arkadaşımın arabasıyla Loire kıyılarına gitmiştik. Bence her akarsuyun kendine özgü bir karakteri vardır. İnsana ilişkin bu nitemin, bir doğa parçası için kullanılması yadırganacaktır belki, ama oraya hayvanları da katmak isterdim ben gerçekte. Böylece insanlar doğasal bir karakter taşımakta, hayvanlarla, sularla birleşirler. Loire nehrinde, unutamadığım bir özellik gördüm sanki, ne olduğunu anlayamadım. Onu betimleyebilmek için, yazarın, Homeros'un ki gibi, bütün ayrıntıları gören bir gözü, sade bir biçemi olmalı. O büyük ozan, kendinden önce gelmiş başka ozanları bilmediği için (Homeros'tan önce Sümer ve Yahudi şiiri vardı) yalnızca betimleme yolunu tutmuştu. Bu yüzden her şeyi gördü. Hiçbir zaman felsefeleştirmede şiirini.

O gün eski şatoları, Ortaçağ'dan kalma kiliseleri, o zamandan beri hiç dokunulmamış dar sokakları ile eski kasabaları, Meug kentinin Loire kıyısındaki parkında ünlü Fransız ozanı Jehan de Meug'un yonutunu (Ronsard'ın arkadaşı idi bu ozan), büyük kuleli Touraine'i, sonra Orleans'ı gördüm. Bütün bu bölgeyi dolaşırken, beni heyecanlandıran tarihsel bir olay, boyuna araya karışıyordu. Lorraine'den gelme Arc'lı Jean, İngiliz'lere karşı ilk savaşını, Loire üzerindeki bir köprüyü ele geçirmekle kazanmıştı.

Onbeşinci yüzyılın ikinci yarısında idik. İngiliz orduları, Loire kıyılarına değin Fransa'nın yarısını almışlardı. Fransız orduları iyi dövüşmüyorlardı, çünkü ne için savaştıklarını bilmiyorlardı. "Fransa için" sözü daha bulunmamıştı. O zamana değin ya kral için, ya da din uğruna çarpışılırdı bir de şeref kazanma duygusu dövüşe iterdi aylıklı şövalyeleri. Oysa, genç ve korkak Charles, daha taç giymemişti, sadece "Prens" diye anılıyordu. Fransız Katolik

Kilisesiyse, kurtuluş diye adlandırılacak bir amaç gütmüyordu, onu kendi çıkarları ilgilendiriyordu o sırada. İki ordu arasında ise para dalavereleri dönüyordu. Rehine alıp satmak, savaşa bir tür ticaret niteliği vermekte idi.

İşte o sırada Lorraine'den bir genç kız geldi, ille Prens Charles'i göreceğim diye tutturdu. Zorlukla başardı bu görüşmeyi ve Prens'ten bir asker giysisi istedi. Komutanlar kızıyorlardı: Bu çocuk yaştaki kız, asker giysisini üzerine geçirirse ne yapacaktı ki! Jean "Düşmanı yurttan atacağım" diyordu. Çünkü, Ermiş Catherina ve Ermiş Margaret onu esinliyordu. Meryem ana, Mikail adlı meleği ile sesini duyuruyordu ona.

Şaşkına dönen askerler, bir de baktılar ki, Jean başlarına geçmişti bile. İlk amaç Loire üzerindeki bir köprü'nün sol yanını tutmuş olan İngilizlerden bu köprüyü kurtarmaktı. Jean, "Köprü de köprü!" diye tutturmuştu. (O köprü'nün yerini gördüm.) Oysa bu amaca varmak için Fransız askerinin karşı kıyıya geçmesi gerekliydi, ama ters bir rüzgâr salların hareketini önlüyordu. Jean, bunu anlayınca, rüzgârın yönünü değiştiriverdi.

Ama iş bununla bitecek gibi değildi; İngilizler köprü başını sağlamca tutuyor, Fransız askerleri ise saldırıdan çekiniyorlardı. Bunun üzerine Jean, eline beyaz bir bayrak aldı, bayrağın üstünde Meryem ananın, Ermiş Catherina'nın, Ermiş Margaret'in adları yazılı idi. Yürüdü köprü başına Jean, bunu gören İngiliz askerleri korkuya kapıldılar ve kaçtılar.

İlk utkuyu kazanan Jean, Prens Charles'a, Reims katedralinde taç giydirdi, onu kral yaptı. Artık Fransız askeri kral için savaşa girebilirdi. Ama Jean, daha başka, o güne değin duyulmadık sözler de söylüyordu. Meryem Ana ona, Fransızca konuşanların, İngilizce konuşanlardan başka bir halk olduğunu fışlamıştı. Jean, Fransız halkını Fransız kralının, İngiliz halkını da İngiliz kralının yönetmesi gerektiğini ileri sürüyor, yabancı askerlerin kendi yurtlarına dönmelerini istiyordu. Paris'i düşmandan kurtarmaktı asıl amacı.

Bilinen bir tarihsel olayı yinelemek değil niyetim; Jean'ın ateşe atılması nedenleri üzerinde durarak, tarihten çıkarılması gereken dersi arıyorum. Çünkü, şaşılacak bir şeydir; Jean'ın ateşe atılması yargısını veren engizisyon mahkemesi yargıçları İngilizlerden ve Fransızlardan seçilmişti. İngilizlerin bu şeytan kızdan kurtulmak istemeleri anlaşılır bir şeydir ama Fransızların bu konuda onlarla işbirliği yapmaları nasıl açıklanacak?

Önce İngilizlerden başlayalım... Jean, İngiliz kralına bir mektup yollamış, ona "Sen kendi ulusunu yönet!" demişti. Engizisyon mahkemesine katılan İngiliz soyluları ise bunu büyük bir bozgunculuk sayıyorlardı; çünkü İngiliz halkını yönetmek İngiltere kralının değil, İngiliz lordlarının hakkı idi; halkı onlar çalıştıracak, halktan vergiyi onlar toplayacaklardı; kralın simgesel bir yeri vardı, o kadar. Kral bu işlere burnunu sokarsa, soylu sınıfın durumu ne

olurdu sonra! Şeytan girmişti bu kızın ruhuna dünya düzenini, gelenekleri alt üst etmek için. Yakılmalıydı kız.

Mahkemede yer alan Fransız piskoposları ise, konuyu başka bir açıdan ele alıyorlardı. Bu kız, Meryem Ana ile doğrudan ilişki kurduğunu söylemekle Kiliseyi yadımış oluyordu. Oysa Tanrı, insanları, Kilise aracılığıyla yönetmekte idi. Bu durumu değiştirmeye kalkmak ancak şeytanın işi olabilirdi. Şeytan, Jean'ın ruhuna girmişti. Öyleyse kız yakılmalıydı.

Mahkemede Jean'ı doğru yola getirmek için yargıçlar çok çabaladılar. Oysa kız, Ermiş Catherina'dan, Ermiş Margaret'ten ve Mikail'den sesler duyduğu konusunda ayak diredi. Ayrıca öyle mantıklı, öyle susturucu sözlerle kendini savundu ki, mahkeme bir ara şaşkınlığa düştü. Bu da onlarda şeytanla karşı karşıya bulundukları kanısını güçlendiriyordu. Öyle ki, Jean'a tövbe etmekten başka kurtuluş çaresi kalmıyordu; ama tövbe de etse yaşam boyu zindana atılma cezasını yiyecekti. Yurdunu düşmandan kurtarmış olan bu küçük köylü kızı, ateşe atılmayı yeğledi. Düzen kurtarılmıştı; Kilise eski gücüne, derebeyleri dokunulmazlıklarına kavuşmuşlardı.

En büyük güçlkle cellat karşılaştı; çünkü kızın vücudu ateşte erimiş, fakat kalbi yanmamıştı. Bu olay, mahkeme üyelerini deliye çevirdi. Kimse dünyanın değiştiğinin farkında değildi. Jean'ın eliyle taç giyen Kral Charles bile onu kurtarmak için en ufak bir girişimde bulunmamıştı. Ama kralın bir kaygısı vardı, ruhuna şeytanın girdiği bir kız yüzünden taç giymiş olması onu rahatsız ediyordu, tacının kutsallığına gölge düşürebilirdi bu.

Bereket Jean'ın anası babası Lorraine'den gelerek davaya yeniden bakılması için girişimde bulundular. Yeni bir duruşmada kız temize çıkarıldı. Buna en çok kral sevinmişti, çünkü tacı sarsıntıdan kurtulmuş oluyordu böylece.

Bugün Fransa'nın birçok yerinde Jean d'Arc'm yontuları dikilidir. Oysa kızın yakıldığı günlerde Fransızlar bir "ulus" olduklarını bilmiyorlardı. Jean, bir ermiş gibi, ileriye görmüştü. Bundan aldığı güçle de yurttaşlarının düşmanla işbirliği yaparak onu yaktıklarına razı oldu.

Bir tarihsel olaydan ya da bir masaldan düşündürücü sonuçlar çıkarmanın hem kolay, hem de tatsız olduğunu bilmez değilim. Bu kolaylık geçmişle günümüz arasında, bütün ayrılıklara karşın, gene de benzerlikler bulunmasından, tatsızlık ise anlatmakla yetinmeyip ille de öğreticiliğe yönelmekten gelir. Böyle bir duruma düşmek istemem elbette. Ama şunları söylemekten de kendimi alamayacağım:

Şeytan, kilisenin kutsallığı, derebeylerin ayrıcalığı gibi sözler, bugün önemlerini yitirmişler, çağdışı kalmışlardır kuşkusuz. Ama onların yerini yeni sözler almadı mı?.. "Ruhuna şeytan girmiş"

suçlamasının, bugün hangi sözlerle yinelandığını biliyoruz. Kilisenin kutsallığı yerine, ne gibi kutsallıkların geçirildiğini, derebeylerin ayrıcalığı yerine kimlerin ayrıcalığının konduğunu da. Bizi şaşırtmasın, bugün de yurdunun kurtuluşu, bağımsızlığı için çalışanlar, işbirlikçilerin yargısı ile ölüme gönderilebilir, gönderiliyorlar.

Tarih bir yinelemekten başka bir şey değildir demek istemiyorum; ama günümüzü anlamak için en iyi yöntemlerden birinin tarihe bakmak olduğu düşüncesinden gene de vazgeçemiyorum. Bu yöntemi çok kullanan eski tarihçilerden ayrıldığım yer, geçmişe bakmak için, yaşanan günü bilmenin ilk koşul olduğudur. Başka bir deyişle, geçmişten bugüne değil, bugünü anladıktan sonra geçmişe bakmak ancak bir bütünlük sağlar kafaya. Bugünün yapısal niteliklerini bilmek, geçmişin yapısal özelliklerini kavrama olanağını verir bize. Keşke bu yazıma Loire kıyılarından değil de, içinde yaşadığımız koşullardan başlasaydım. Ama şiirler, oyunlar yazdığım için bilirim, kimi zaman geçmişteki bir olayı ele almak, bize günümüzü en etkin biçimde anlatma olanağını verir. Ozanların, yazarların çoğu bu yöntemden yararlanmakla, yaşanan günün sorunlarını en sade, en tutarlı biçimlere sokabilmişlerdir. Çünkü yaşanan gün karmaşıktır; insanlar, gereksiz, işe yaramaz ayrıntılarından temizlenmiş geçmişte, kendi yaşamlarını daha açık seçik görebilirler.

Kim bilir belki de yanılıyorum; çünkü şiir, sanat üstüne söylenmiş sözlerin tümünde bir yanlışlık payı vardır. Yoksa sanat sanat olmaktan çıkar, bilime dönüşürdü. O bilim ki, boyuna değişiyor...

8 Şubat 1980

BİR MEKSİKA GÖSTERİSİ

UNESCO'daki Meksika Delegasyonu, Meksika'nın Paris Büyük elçiliğiyle işbirliği ederek, Paris'te "Journées Culturelles du Mexique" (Meksika Kültürü Günleri) adı altında, onbeş günlük bir şenlik, bir gösteri düzenledi. Size önce bu gösterinin programından bilgi vereyim: Meksikalı sinema yönetmeni Emilio Fernandez'in "La Perla" (İnci) adlı filmi ile başladı. Meksika Kültürü Günleri, 1945'de çevrilmiş bu ünlü filme giriş parasızdı. Bunun arkasından Meksikalı kemancı Henryk Szeryng'in resitali geldi. Polonyalı bir aileden olan Szeryng, bugün dünyanın en iyi kemancıları arasında sayılmaktadır. Bu resitale girmek için yirmi frank ödemek gerekiyordu. (Anlaşıldığı gibi, Meksikalıların kimi gösterileri paralı, kimi gösterileri parasızdı. Bundaki ölçüyü pek iyi anlamadımsa da, kalabalık olacağını umdukları gösteriler için az bir para alıyorlardı sanıyorum). Üçüncü gün "Memorias de un Mexicano" adlı belgesel film yer aldı ki, Zapata'nın yaşamından ilginç parçalar sunan bu filme de giriş parasızdı. Sonra Meksiko Şehir Tiyatrosu Ulusal Folklorik Balesinin, Meksika dans ve türkülerinden derlenmiş gösterisine sıra geldi. Giriş on beş frank gibi göstermelik bir paraydı, çünkü Paris halkının bu baleye büyük ilgi göstereceği önceden hesaplanmıştı, gerçekten de öyle oldu, koca salon tıklım tıklım doldu. Yerlerde oturanlar, ayakta kalanlar da başka. Ayrıca Kolomb öncesi Meksika sanatı sergisi de açılmıştı. Baleye gelenler sergiyi görmek olanağını da buluyorlardı. Bu sergideki yapıtlar, tarih öncesi yonutlarla keramiklerden oluşuyordu. İki tanrı yonutu vardı ki, ikisinde de tanrıların ağzı yarı açıktı. Bir şeyler söylüyor gibiydiler. Aztek ve Maya uygarlığına çok ilgi duyduğum için, bu sergi beni epey eğledi.

Üç Meksikalı ressamın sergisi (bu sergi Meksika'nın genç

yonutçularımın yapıtlarından oluşuyordu), Alvarez Bravo'nun fotoğraf sergisi (Bu sanatçı günlük yaşamdan "anlar" yakalamağı değil, karakterleri ve Meksika görünülerini verme eğilimini güdüyordu), ünlü Fransız bilgini ve düşünürü Jacques Soustelle'in eski Meksika sanatı üzerine konuşması, iki film daha, José Luis Villagomez'in klâsik İspanyol müziğini seslendiren gitar konçertosu, bir modern bale gösterisi ile "Meksika Kültürü Günleri" programı tamamlanıyordu. Programın zenginliği beni çok etkiledi. Biz bu zenginlikte bir Türk Kültür Haftası düzenleyebilir miyiz diye düşünmekten kendimi alamadım. Bu soruna, aşağıda yine geleceğimi sanıyorum.

Ben ilk film ile keman resitalini kaçırdım. Paris'teki sanat gösterilerini eksiksiz izlemek nerdeyse olanaksızdır diyeceğim. Hele bunlara bilimsel toplantıları, çeşitli konulardaki konferansları da eklerseniz, durum büsbütün çatallaşıyor. Kişi ancak yeğlediği, ilgilendiği gösterilere gidebiliyor. Sinema ise ayrı bir konu. Yalnızca filmleri izlemek, kişinin nice gününü alır. Paris'e "dünyanın başkenti" denmesinin bir anlamı var elbet. Hoca Tahsin Efendi;

Paris'e git hey efendi eğer aklın var ise

Adam olmuş sayılmaz gitmeyenler Paris'e
sözünü boşuna söylememiş.

Dün akşam gittiğim Meksiko Şehir Tiyatrosu Ulusal Folklorik Balesi'nin gösterisi ise kısaca büyüleyici idi. Size bu gösteriyi biraz da ayrıntıları ile anlatmak istiyorum. Çünkü ülkemizde folklorik müzik ve oyunlar, gittikçe ilgi çekiyor ve önem kazanıyor. Bilim adamlarımızın çalışmaları da azımsanacak gibi değildir. Ama, diyelim Meksikalılar bu alanda ne yapmışlar, biz ne yapıyoruz, ne yapabiliriz? Böylece birtakım karşılaştırmalara girişmek olanağını elde edebileceğim belki.

Gördüğüm bu balede, hiç kuşkusuz, İspanyol etkisi ağır basıyordu. Bilindiği gibi, İspanyollar bu anakaraya girdiklerinde, eski uygarlıkları yıkmışlardır. Aztek, Maya kültürlerinden pek az şey kalmıştır. Fakat Meksikalılar, bu büyük İspanyol etkisine karşın, zamanla eski kültürlerini canlandırmayı başarabildiler. Biz bu bakımdan daha elverişli olanaklar içindeyiz. Çünkü Anadolu uygarlıkları, birbirleriyle karışarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Anadolu folklorunun eşsiz zenginliği buradan gelmektedir. İyi düzenlenmiş bir Anadolu folkloru gösterisi, diyebilirim ki, Meksika gösterisinden daha büyük ilgi toplayabilir, çünkü daha çeşitlidir. Peki, böyle bir gösterinin "iyi düzenlenmesi" ne demektir? Bu iş nasıl yapılabilir? Biz gene Meksikalılara dönelim..

Önce şunu söyleyeyim; Meksika türküleri çok sesli bir yapıya getirilmişti. Bu açıdan, koro çok ilgi uyandırdı. Çalgılara gelince, Avrupa çalgıları ile yerli çalgılar büyük bir uyum içinde idiler ve en önemlisi, bölgesel oyunlar, bir tek bale kümesince sergileniyordu.

Bu küme ise okulda eğitilmişti. Kırk beş kişi idiler, çalgıcılar bunun dışında . İspanyol biçemindeki oyunlar bir yana bırakılacak olursa, Kolomb öncesi Meksika'nın, ritmel nitelikteki oyunları, özlerine dokunulmadan çağcılaştırılmıştı. Bu tür oyunlar içinde, iki av oyunu üzerinde özellikle durmak isterim. Bu avlardan birinde bir domuz, ötekinde bir geyik öldürüldü. Burada eskiden kalma ile yeni biçimin olağanüstü uyumu göze çarpıyordu. Pek azı bir yana, hemen tümü kadınlı erkekli oynanan bu oyunlardan birinde ise, bir toprak ürünü, belki de üzüm toplanıyordu. Erkekler eğilip topladıklarını, kadınların tuttuğu örtülere dolduruyorlardı. Bu sahnede, bizim zeybek oyunundaki hareketlerin benzerlerini gördüm. Bildiğiniz gibi rahmetli Cevat Şakir, "Zeybek" sözcüğünün "Zi Bacchus"dan geldiğini savunur ve bu oyundaki eğilip kalkmaların eski üzüm toplama törenlerinden kalma olduğunu söylerdi. Elbette bir varsayımdır bu...

Ayrıca birçok oyunda, kadınların uzun sırtklarda taşıdıkları, süslü, yuvarlak çemberler de Hitit Güneş kursuna çok benziyordu. Hattâ bizim "Çıra" oyununa benzeyen bir oyun beni büsbütün şaşırttı. Nereden nereye demeyin, dünyanın bir ucunda oynanan oyunlarla, öteki ucunda oynanan oyunların benzerliği bilginlerin de dikkatini çekmektedir. Başka bir oyunda kadınlar, başlarında, içleri çiçek dolu Meksika seramikleri taşıdılar. Baş üstünde taşınan testi bizim yabancımız değildir. Ayrıca Efesli Tanrıça Artemis'in başlığını da anıyalım.

Meksikalıların düzenledikleri bu başarılı gösteriler, sergiler, resitaller beni elbette hayran bıraktı; ama ben bu olaya kendi açımızdan da bir değer biçmeyi savsadam. Bölgelerden çağrılan kümelerden vazgeçip, bütün oyunlarımızı bir okulda yetişen sanatçılara öğretmek, folklorik müziğimizi (oyunlara eşlik eden müziği) çokseslendirmekle biz, çok daha büyük başarılar erebiliriz. Hele eski Anadolu uygarlıklarından kalma eşsiz sanat yapıtlarım, diyelim burada, Paris'te sergilemek, bunun yanı sıra bugünkü sanatçılarımızın ürünlerine yer vermek, modern müziğimizi dinletmek, çok gelişmiş olduğuna inandığım fotoğraf sanatımızı tanıtmak, bütün bu konularda tanınmış bilginlerimize konferanslar verdirmek, neden başaramayacağımız bir iş olsun?

Yoksa böyle bir işe değer mi vermiyoruz?..

21 Mart 1980

BİLİMSEL BİR TOPLANTI

Geçen yazımda Paris'teki bilim, sanat yaşamının yoğunluğundan söz etmiştim; üniversitelerdeki ünlü bilim adamlarının derslerini bir yana bırakalım. UNESCO'nun, OECD'nin, her birinde üçü beşi aşan toplantı salonları bir gün bile boş kalmıyor. Hani, "Ne konuşuyorlar bunlar bu kadar!" diyeceği gelir kişinin. Biz konuşmayı pek sevmeyen bir toplumuz sanıyorum. Benim "Mikado'nun Çöpleri" adlı oyunumu seyreden bir arkadaşımın eşi, "Nereden buldun o kadar sözü" demişti bana. Belki susmak, konuşmaktan daha önemlidir, sözgelişi Buddha bize susmayı öğretmek istemişti, ama gelin görün ki, Batı uygarlığı konuşmayı adamakıllı azıttı. Sokrates hiç kalır.

Geçende bilimsel bir toplantıyı izledim burada. Ayrıntılara girersem bağışlayın. Okul öncesi eğitimi konu alan bir toplantı idi bu; OECD'ce (Organisation for Economic Co-operation and Development) düzenlenen ve bu örgüte üye bütün ülkeler uzmanlarının katıldığı bu ilginç toplantı üç gün sürdü. Genellikle İngilizce konuşuldu, ama isteyen kulaklıktan Fransızca dinledi konuşanları. Bu tür toplantılarda İngilizcenin daha ağır bastığını bilmiyor değilim; bilim kitaplığının İngilizcede daha zengin olmasından mıdır? Bir şey diyemem. Bugün İngilizce bilmeden bilim yapmak belki de olanaksızdır sanırım. Daha doğrusunu isterseniz, Batıda aydın denilen insan, bir kaç dilli. Bunun ne anlama geldiği, ayrı bir konu.

İlk oturum, OECD'nin eğitim sorunları merkezi başkanı Bay Gass'ın konuşması ile açıldı. Onu başka bir toplantıdan tanıyordum; tam bir uluslararası memur tipi; rahat, güler yüzlü, biraz umursamaz, biraz bıkkın, belki de emekliliğini bekliyor.

Düşünün. adam nerdeyse her gün bir toplantının içinde, kanıksamış. Konferansta ele alınacak konulara ilişkin Bay Gass'ın konuşması. Ondan sonra. konferansa başkanlık eden Bayan Karin Stoltenberg (Norveç) gündemi ayrıntıları ile açıkladı. Masanın altında bir ayağının ayakkabısız ve sarılı olduğunu gördüm. Orta yaşını geçmiş, fakat sevimli ve akıllı bir kadın. Oturumları çok iyi yönetti diyeceğim ama burada kavga çıkmıyor ki, güç durumda kalsın. Konuşmacıların sözleri bittikten sonra küçük bir özetleme yapıyor ve hepsine birer övgü düzüyor, teşekkür ediyor.

Sonra Bayan Stoltenberg, sözü başkanlık divanı üyesi, Yunanistan Toplumsal Hizmetler Bakanı Bay Spyron Doxiadis'e verdi. Yaşını başını almış, olgun bir adam Bay Doxiadis. Sözleri arasında sık sık Yunanlı bilim adamlarının adlarını andı ve gerçekten ilginç konuşmasında, üyelere projeksiyonla sayılamalar (istatistikler), fotoğraflar, kimi tanınmış kişilerin özlü sözlerini sundu. (Bunlar arasında H. G. Wells, Aristo, T.S. Eliot, A. Gide de vardı). Sayılamalar, okul öncesi çocuk eğitiminde, kentlerle köyler ve gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasındaki ayrımları gösteriyordu. (Unutulmasın ki, bu konferans, gelişmiş ülkelerin durumunu ele alıyordu genellikle).

Projeksiyonda büyük Breughel'in bir resmi yer aldı ki, bu resimde görünen bir köy alanında çocuklar oynuyorlardı. Konuşmacı, bu çocukların her birinin başka bir giysisi olduğuna ve her birinin başka bir oyun oynadığına dikkatimizi çekti. Çok sevdiğim bu resme, o güne değin hiç bu gözle bakmamıştım. Eski ustalar neler biliyorlardı. Tanırım! Sonra bir fotoğraf daha.. Bu fotoğraf, belli ki, günümüzde, zengin bir ülke okulunun bahçesinde çekilmişti; çocuklar temiz, güzel, fakat bir örnek giyinmişler, sıraya girmişler, keman çalan başlarındaki öğretmenin arkasından uygun adımla, aynı türküyü söyleyerek yürüyorlardı. İşte uygarlık dedikleri! Belki de Breughel'in resmindeki çocuklar daha mutlu idiler. Üçüncü dünya ülkelerinin bir şansı var, kullanabilecekler mi bakalım!

Sonra bir fotoğraf daha... Yeni doğmuş yedi sekiz çıplak çocuk, bir yatakta yanyana yatırılmışlar, ama hepsi ayrı bir biçimde. Konuşmacı, "Bakın, hiçbiri ötekine benzemiyor" dedi. Çünkü bu çocuklar, sonradan yitirecekleri bireyleri ile dünyaya gelmişlerdi.

Bu fotoğraflar bana, nice zeki, kişilikli çocuktan, nice aptal, silik adam yetiştirdiğimizi düşündürdü. Bu konuya aşağıda gene geleceğim.

Öteki delegelerin konuşmaları ile konu, sandığımdan daha çok ilginç bir duruma girdi; öyleki, heyecanlandığımı, hatta şaşırdığımı söyleyebilirim. Bilimsel nitelikli bir toplantıda idim, ama bir bilim adamı olmadığım halde kendimi kaptırmış gidiyordum. Neden, diyeceksiniz.

Önce şunu söyleyeyim; bu konferansta ele alınan konular açısından toplumumuzun ne durumda bulunduğunu düşünmek, bana üzüntü verdi. Ayrıca böyle bir toplantıda bir Türk bilgininin Türkiye'deki okul öncesi eğitimi sorunu üstüne bilgi vermesini, dahası ortaya özgün düşünceler, öneriler atmasını isterdim. Ama bu konuda bizde çalışmalar var mıydı, varsa ne durumda idi... gibi sorular kafamı boyuna kurcaladı durdu. Önceki Milli Eğitim Bakanımız sayın Necdet Uğur'un bu alanda çalışmalara girdiğini biliyordum ama o çalışmalar neden yarıda kaldı?

Bizim bakımımızdan biraz daha açalım sorunu: Türkiye'de çocuğunun yetişmesi ile ilgili en kültürlü ailenin yapıp yapacağı çocuğunu yaşı geldiğinde okula göndermekten başka bir şey değildir. Okusun, bir uğraş edinsin, geçimini kurtarsın... Oysa bu konferansın konusunu anlatan sözler içindeki "Early Childhood" deyiimi (İlk çocukluk ya da erken çağ), çok daha geniş kapsamlıdır. Doğumla başlayan bir eğitim. Ama Bay Doxiadis bu eğitimin doğum öncesinden başlaması gerektiğini söyleyince, durum epey değişti. Kim, kimler başlatacaktı bu eğitimi? Bütün konuşmacıların bu konuda birleştikleri kurum "aile" idi. "Aile"yi ise, içinde bulunduğu toplumun siyasal toplumsal ekonomik konumundan soyutlayamazdık. Öyle ki, insan haklarına saygısız, özgürlükleri kısıtlamış, ekonomice geri, kültür kurumlarını baskı altına almış bir devlet içinde, yarının insanını yetiştirecek aileden ne beklenir? İşte bu yüzden bütün konuşmacılar "özgürlük" koşulunu dillerinden düşürmediler.

Gene bu nedenle "demokratik toplum" deyiimi sık sık öne sürüldü. Yarının kişilikli insanı, ancak özgür ve demokratik bir toplum içinde, çocuğu bir "birey" sayarak yetiştirebilirdi. Ters koşullar içinde, aile, ilk çocukluk ve okul öncesi eğitim alanında kendinden bekleneni veremezdi, nitekim veremiyordu. Öyleyse ana-babayı mı eğitmek gerekecekti? Çocuğun özgürce yetişmesinde en büyük handikapın ("çocuğun omuzlarına binen yük" mü diyeyim?) ana baba (özellikle baba) olduğunu söyleyen İngiliz eğitimsel ruhbilim Profesörü Bay Davie, dinleyenleri büsbütün şaşırttı.

Bu Profesör, "Peki, yanıt ne?" sorusunu ele aldı ve bu soruyu, Gertrude Stein'in bir sözü ile yanıtladı: "Peki, soru ne?" Sorunun, yanıtın daha önemli olduğunu belirten bu söz çok önemli idi. Erken çocukluk eğitimi ile biz neyi amaçlıyorduk? Diyebilirim ki, insan yetiştirmek bakımından çağımız denli şaşkın bir çağ yaşanmamıştır. Eski Çin'de (Konfüçyus'dan söz ediyorum), tören ve Müzik eğitiminin temeli olarak yeterli sayılıyordu. Eski Yunan'da çeşitli yarışmalar, sivrilmelerin, tanınmanın koşulu idi. Eski Roma'da utkudan gelen ün ve söylev gücü, kişiliği ortaya koymaya yetiyordu. Germanlarda, bir savaşçı savaşta kaç kişiyi öldürdüğünü, kaç yara aldığını eşine

söylemekle kendini var ediyor, tanıthyordu. Bunca ekonomik, toplumsal bunalımlar içindeki toplumlarımızda ise "soru" elbette "yanıt"tan daha önemli idi. Nasıl bir insan yetiştirmek istiyorduk? Bunu bilenimiz yoktur, o yüzden de, çocuklarımız üzerine ailenin etkisi ters işliyor.

Bir arkadaşına, bir arkadaşı, "Tavuk yetiştirmek için ille bir kitap alırsız da, çocuk yetiştirmeye sıra gelince buna gerek duymayız" demiş diye dinlemiştim. Ben de o zaman gazetemde "Tavukçuluk kitabı çocuk yetiştirmek için de yeterlidir" yazdım. Nedir tavukçuluğun temeli: Önce tavuğu hastalıklardan (ölümden) korumak, sonra da ondan verim almak değil mi? Biz de çocuklarımız için sadece bunu düşünmüyor muyuz? Yaşasın ve eli ekmek tutsun (bir çok ailede "Bize yardımcı olsun!") İşte bu Demek biz, çocuk yetiştirme konusunda tavukçuluktan bir adım ileri değiliz.

28 Mart 1980

Kahvehane tiryakilerinden olan arkadaşım Sabahattin Kudret Aksal'a, buradanyolladığım bir mektupta, ilgileneceğini bildiğim için, Paris kahvelerini anlatmıştım. Kahvehane bir Osmanlı buluşudur. Batıya bizden gitmedir. Fransızlar 1980 yılını "Fransız Patrimoine Yılı" olarak duyurdular; Hıfzı Topuz'un, bu konuyu ayrıntıları ile anlatan bir yazısı çıkmıştı gazetemizde, "patrimoine" sözcüğünü, çok yerinde olarak "kültür varlığı" diye karşılıyordu Topuz o yazısında, çok yerinde olarak. Fransız Radyosunun Türkçe yayınları için benden bir konuşma istemişlerdi; Fransız ve genel olarak Batı kültürüne Türk etkilerini anlatırken "kahvehane" konusuna da değindim. Ancak bizim kahvehanelerimizde yalnızca kahve, çay içilir, burada ise kahvehaneler, çeşitli içkiler ve yemek de verir. Kimi tezgâhta, kimi masada olmak üzere, içkisini içip bir şeyler yiyen adam, işi bitince çeker gider. Bu ayrıma katılan Sabahattin Kudret Aksal, mektubuma verdiği yanıtta, bizim kahvehaneleri yeğlediğini yazdı bana. Belki de haklıydı, çünkü bizim kahvehanelerden birine yerleştiniz mi, akşama değin oturabilirsiniz. Buradakiler ise günün belli saatlerinde dolar, sonra boşalır. Bizim işsizimiz çoktur da ondan mı? Kestirilip atılamaz. Çünkü bizdeki esnaf, dükkânı çırağına bırakıp kahvede saatlerce tavla atar. Onu da işsiz sayalım mı?

Tavlaya karşılık, buradaki bütün kahvelerde "Fipper" denen ışıklı bir oyun aracı vardı ki, bu aracın eğik düzlemindeki bilyeyi deliğe kaçırmadan elden geldiğince çok sayı yazdırmak için çalışacaksınız. Bu oyuna, kız, erkek, gençler düşkün daha çok. Boş vakit buldukça gelip oynuyorlar.

İçkiye gelince.. Öylesine çok içki içiliyor ki, bizim meyhanelerde

içilen içki hiç kalır yanında. Sabah erken işine giden adam (ya da kadın), kahveye uğrayıp bir bira ya da ricard yuvarlanıveriyor. Ricard bizim rakıya benzer, su konulunca beyazlanan, anasonlu, sert bir içki. Hele emekli işçileri, yaşlı kadınları, neredeyse günün her saatinde meyhanelerde görebilirsiniz. Öyleki, sarsak, yaşlı kadınları meyhaneci kollarına girerek dükkâna alıyor. Bu yaşlı, sarsak kadınların içkiciliği beni öyle etkiledi ki, geçen ay Yeditepe dergisinde çıkan "Paris'te Eski Bir Evde" adlı şiirimde onlardan söz ettim.

Bir yazımı yazmak, ya da bir kitabımı okumak için evime yakın kahvelerden birine sık sık gidiyordum; garson artık beni tanıdığı için biramı getiriveriyordu. Bir gün, içki de, cigara da içmemeğe niyetli olduğum bir gün bu kahveye gittiğimde garsondan bir şişe su istedim. Çocuk şaşı. Sonra kalemimi çıkardım, kâğıtlarımı açtım, yazımı yazmağa başladım. Defterimi biraz ileri iterken masadaki cigara tablası yere düştü, kırıldı. Bunu gören garson yanıma geldi, "Bayım, su içmek iyi gelmedi size" dedi. Ben de o gün bugün suyu bıraktım.

Burada kahvehane, bilindiği gibi, ozanların, yazarların toplandıkları yerdir. Denebilir ki, bütün sanat akımları kahvehanelerde doğmuştur. Bizde onun yerini meyhaneler tutar. Burada Güzin Dino'dan öğrendim ki, Baki, arkadaşları ozanlarla bozacıya gidermiş. bozanın içine alkol de katarlar mıydı, bilinmez. Boza içerek, şiir, sanat konularına dalmak, epey yadırgatıcı, hattâ gülümsetici geldi bana. Gerçi içkinin, diyelim şiir yazmakta olumlu bir etkisi bulunduğu inanmamışımdır, sağlam akıl ister şiir; ama şiir, sanat konularını tartışmakta, içki, canlandırıcı bir çevre yaratır, düşün alış verişini ateşler. Dadacıların, Zürih'te, "Dadacılık" akımının temellerini attıkları kahveyi, birkaç yıl önce orada iken, ne çok aradımdı da, bulamadımdı. Bu genç sanatçıları, o kahvede yaptıkları gösterilerden hoşlanmayan halk dövmeye başladığında, Tzara, karşı kahvede bilet satışlarından kazandıkları paraları sayıyordu.

Ama, sanıyorum, kahvehane Avrupa'da sanat yaratıcılıklarının yatağı olma özelliğini artık yitirmiştir. Ünlü bir ozanı, bir ressamı, bir kemancıyı görebileceğimiz bir kahve yok artık. Yeniler daha tanınmadıkları, eskiler de yaşlılıktan evlerine çekildikleri için olacak. Sartre hasta, Aragon çok yaşlı, ölenleri ise saymağa gerek yok. "La Closerie des Lilas" da, bir masaya Yahya Kemal Beyatlı plaketi koydurduğumuz akşam, başka masalardaki plaketlerde gördüğüm ünlü adlar, beni Paris'in Birinci Dünya Savaşı öncesinin havasına götürdü. O zaman bu kahve - lokanta, kentin dışında imiş. Şimdi Paris'in en pahalı yerlerinden biri. Montparnasse'daki ünü dünyayı tutmuş kahve - lokantalarda, tanınmış bir sanatçıyı görebilme umudu da tümünden boşunadır.

Biz içki konusunu biraz daha sürdürelim.. Türkiye'deki meyhanelerde içki, meze ile içilir. Yunanistan da böyle imiş, ben orayı göremedim. Fakat burada meze alışkanlığı diye bir şey yok. Adam ya yemekte şarabını içiyor, ya da tezgâhta mezesiz içki. Böylesi içkicilik de pek uzamıyor elbet. Tezgâhta içenler ya kendi aralarında, ya da barmenle konuşuyorlar. Ama ne konuşma! Dur dinlen bilme yol. Konuştukları da incir çekirdeği dolduramaz şeyler. Ama dükkân sahibinin birinci görevi müşterileriyle konuşmaktır. Politika pek önemli bir yer tutmuyor bu konuşmalarda. Sanıyorum ki, bunun nedeni, politik özgürlüğün tam olmasıdır. Komünist Partisi Başkanı Marchais, bir açık hava toplantısı mı düzenledi, adam meyhanede bir iki tek atıp o toplantıya gidiyor, böylece Meyhanede konuşulacak pek bir şey kalmıyor. Politik yasaklar, yalnızca saçma olmakla kalmaz, zararlıdır da; çünkü ruhları baskı altına alır. Bu baskıdan nasıl kötü sonuçlar çıkacağı ise denenmiştir. Bizdeki komünist parti yasağını, burada birine anlatmaya olanak yoktur. Marchais, iki günde bir televizyona çıkıyor.

Paris'teki büyük lokantaları bir yana bırakırsak, kahvehane lokantalarda, herkes kesesine göre karnını doyurabilir. Genellikle bir kap et yemeği, bir peynir, bir bardak veya bir şişe şarap, orta halli bir kimsenin ödeyebileceği bir paraya çıkar. Garsonlarda, az yiyene kötü davranış, çok yiyene saygı gösterme diye bir şey de yok. Herkes garsondan eşit saygı görür.

Alışveriş için de durum budur. Bir kalem pırzola satın alan müşteriyi, satıcı teşekkürlerle uğurlar. Bizde ise, pek iyi bilirim, üç kalem pırzola isteyen kasap tersler. Meyvacıdan iki portakal alınamaz. Yüz gram peynir istemek ayıptır. Bahşişi çok tutmayana garson teşekkür etmez.

Bir de, bizdeki yenip içilecek yerlerde, müşteriyi saran bir korkudan söz etmek isterim: Hesabın ne tutacağı korkusudur bu. Oysa burada, masanıza her içki, her yemek getirişinde, garson, yeni pusulayı da bırakır. Öyleki siz bu pusulalara bakarak hesabınızı bırakır çıkarsınız. Bu hesabın içinde bahşiş de vardır, fazlası gönlünüze kalmıştır.

Elbet, tesislerdeki taksimetrenin, gözünüzün önünde yazdığını söylemeye gerek yok. Hiç bir şoförle pazarlık edilmez. Bundan ötürü de, bizdeki gibi, şoför size "Benzinin litresi kaç, biliyor musun?" ya da "Bir lâstik kaç bin lira?" gibilerden yanıtını bilmediğiniz sorular sormağa kalkmaz. Böylece başınız belaya girmeden, akşama evinize sakın sakın dönersiniz. Bizimse basit, günlük yaşamımız, zehir zemberek bir yaşamdır; evden çıkmak, savaşıma, savaşa atılmak demektir.

Hiç unutmam, rahmetli ilk eşimle nişanlı iken, evlerine akşam yemeğine çağırılmıştım. Bir meyvecide iyi bir elma buldum iki kilo tattırdım; adam çırağına verdi elmaları, "iyi bir paket yap" dedi.

Arkaya giden ırak, az sonra elma paketini elime tutuşturdu. Evde paket aılınca bir de ne gorelim, bir yıgın rk elma! Ne duruma duştgm bir duşnn! "Vallahi benim aldıgım elma bu değildi" gibilerden bir şeyler kekeledim. Beni teselli ettilerdi. Herkes birbirine kazık atmayı başarı sayıyor.

Paris kahvehanelerinden kalkıp nerelere geldik.. Burada insanların sıkıntıları yok mu? Olmaz olur mu hi? Her şeyden nce pahalılık başedilir gibi değil. Ama alışverişte hilecilik, ilişkilerde kabalık, kesenize gore yaşarken korku yok. Az şey mi?

11 Nisan 1980

RESİM ÜSTÜNE

İzlenimciler galerisine fırsat buldukça giderim. İlk bakışta şaşırtmaz kişiyi onların resimleri, alışlagelen bir resimle karşı karşıya bulunulduğu düşüncesini uyandırır. Ama resim sanatının, Rönesanstan sonra temellerini sarsan izlenimcilik olmuştur. İlk onlar başladılar açık havada resim yapmaya. Ne demektir bu? En başta "hava" girdi resme onlarla. İlginçtir, izlenimcilerin Paris'teki ilk sergisini görmeye gelen ünlü bir eleştirmen, resimlere şöyle bir baktıktan sonra, pardösüsünün yakasını kaldırmış. "Ne oldu üstat?" diyenlere de, "Esinti var" yanıtını vermiş. Ne mutluluk, yeni bir sanat akımının ne yaptığını ilk bakışta anlayan eleştirmenler yetiştirmiş bir toplumda yaşamak! İzlenimcilerin sarstıkları temel, "nesnenin değişmez varlığı" inancıdır diyebiliriz. Söz gelişi bir ağaç bize öğretilmiş, özgüllüklerini (hassalarını) bildiğimiz bir nesne midir, yoksa günün her saatinde bir başka renk ve görünüş alan bir nesne mi? Dahası, ağacın gerçeğini, gördüğümüz ağaca bakarak mı, bildiğimiz ağacı düşünerek mi bulabiliriz? Burada ortaya çıkan iki türlü gerçekçilik anlayışının tartışmasından diyebilirim ki, resim sanatının bütün yeni akımları doğdu. Günün her saatinde görünüş değiştiren nesneyi, öyle ise, usumuzla da değiştirebilir, dünyaya yeni biçimler verebiliriz. Böyle düşünerek ressam yeniden atölyesine döndü. Artık doğa onun kafasında biçimden biçime girecek, dahası bilmediğimiz dünyalar ortaya çıkacaktı. Gerçeküstücülüğün doğmasına böylece yol açılmış oldu. Sanatçı artık kendisini doğanın taklitçisi gibi değil, özgür bir yaratıcı olarak görüyordu. Platon gene yenilmişti. Ortaçağ sanatından sonra ikinci kez.

Burada birbiri arkasına açılan Picasso, Monet, Dali sergileri, bu ilginç değişimi daha iyi kavramamı sağladı. Ben bu ünlü ressamları

tanımıyor değildim, ama onların resimlerini topluca görmekle, çağdaş resme ilişkin kanılarım daha bir pekişti. Picasso sergisinden bir yazımda söz etmişim; burada şunları eklemekle yetineceğim: Picasso “bozarak” resim yapmanın, diyebilirim ki en bilinçli ustasıdır. Bir gün aynı atölyede çalışan Abidin’e, “Sen yapıyorsun, ben bozuyorum” demesi de bunu gösteriyor. Sanıyorum ki, ona göre “akınlar”, “dönemler” yoktu, gelişim dışı, her zaman taze bir “resim” vardı. Bu bakımdan onu, sanat tarihinin bir halkası gibi değil, bütün çağları içeren bir “sanat düşüncesi”nin temsilcisi saymak gerekir inancındayım. Nitekim biz, günümüze ilişkin saydığımız birtakım sanat gereksemelerine, nice eski ustada karşılık düşen yapıtlar bulabiliyorsak, bu, sanatın belli çağ sınırlamaları içine pek de sokulamayacağının tanıtı sayılabilir. Bugün, çok önceden görülmüş olabilir. Diyelim “proleter sanatı”nı arıyorsak, bu sanat, bakarsınız, proleter sınıfının ortaya çıkmasını beklemeden doğmuştur. Troçki’nin proleter sanatı olamayacağına ilişkin kanısının dayanağı, bu konuda tarihsel sıralamaya bel bağlamasıdır: Proleter sınıfının savaşımı bütün sınıfların ortadan kalkmasını sonuçlandıracağından, böyle bir sanata zaman kalmayacaktır onca. Oysa sanat ürünlerini, tarihsel dizime göre değil, yapısal dizime göre bölümllemek bence daha doğrudur. Bu bakımdan sanatı Mısır’la değil, sanat tarihçilerinin hep dışta bıraktıkları, mağara resmi ile başlatmaktan yanayım. Mağara resminin sürgünleri olmaması onca önemli değildir. Sanat modern olarak doğdu. Başka türlü de olamazdı. Eski sanat yoktur, kötü sanat vardır.

Monet sergisinde, sanatçının bütün yapıtları, yazık ki, biraraya getirilmiş değildi, ama en ünlüleri karşımızda idi. Elbet bir akıma ad veren “İmpression soleil levant” tablosu önünde uzun uzun durdum. Gerçi güneş yükseliyordu bu resimde, ama günün aldatıcılığı duygusu da sarıyordu kişiyi. Herakleites, “gece ile gündüz birdir” sözünü boşuna söylememiştir. Van Gogh, ışık taşımayan, demek “renksiz” olan geceyi, “gün” gibi boyarken böyle düşünmüyormuydu? Denebilir ki, “zaman”dı Monet’nin aradığı; o “zaman” ki, doğa bilimcilerinin nesneyi ölçmek için vazgeçilmez saydıkları bir kategori, “t” ile gösterilen matematiksel bir varsayımdır. Biz zamanı dakikalarla, saniyelerle yaşamayız, ya da arada bir yaşarız. Zaman hem vardır, hem yoktur bizim için. Eskiden hiç yoktu. Eskiden insanlar, tıpkı tanrılar gibi, zamansız yaşamışlardı. Çünkü ölüm de, bizim bildiğimiz ölüm değildi. Monet, iki rengi yanyana koyarak bizde başka bir renk izlenimi yaratırken, evet sadece duyularımıza bağlı kaldığını gösteriyordu, ama evrenin yalnız duyularımızla kavranamayacağım da. Bilimlerin, felsefelerin serüveni, burada renklerle dile getiriliyordu. Zamanı baştan ele almalıydık. Duyularımız aldatıcıdır.

Benim, şiirlerimde olsun, yazılarımda olsun, “zaman”ı yatsır gördüğüm, sanırım gözden kaçmamıştır. Ama bu, salt bir

yatsıma değildir. Tarihsel gelişimi nasıl görmemiş olabilirim ki? Ama tarihe tapma başka bir şeydir ve yabancılaştırmanın örneklerinden birini oluşturur. Bu konuya başka bir kez gene gelmek üzere, şimdi sanata döneyim. Ancak şunu söylemeden edemeyeceğim; Herakleitos, “Zaman, oynayan bir çocuktur” demiş... Sanatın zamanı kolay tanıtılamaz. Ben zaman üstüne düşünmeğe sanattan girdim. Sanatta tarihsel gelişim sıralaması, bu sıralamaya uymayan kimi yaratışların soyutlanmasına yol açar. Geleceği, geçmişte kuran nice sanat olayı gösterilebilir. Böyle bir olayın yapısal özelliğini görmemezlikten gelmek, onu bir önceki olaya bağlamağa kalkmak, bizi kimi zaman güç durumda bırakır. Tarih her an yaratılan bir şeydir, ama bize verilmiş olan ortamı aşmak koşulu ile, (Engels’in bu konudaki sözü, yarısma kadar okunmuştur bizde çoğun.) Hele sanat konusunda, nedenine uzanmadan önce, olanı anlamaya çalışmak gerekir. Satrançta bir hamle var olan düzeni dağıtır, yeni bir düzenin kapısını açar. Dilin yapısı da böyledir. Boyuna bozulan ve yeniden kurulan bir düzen... Monet’nin gösterdiği, bundan başka bir şey değildi. Doğanın sonsuzca yinelenen oyununu yakalamıştı, onu izlemeğe koyuldu. Hatta bu amaçla bir tekne yaptırıp Seine nehri üzerinde bir bilim adamı gibi gözlemlere girişti. Görünü değişiyorsa, o da bu değişimin ardına takılacaktı. Bilnem, onu tam bir gerçekçi ressam saymak yanlış mı olur?

Dali’nin retrospektif sergisine, biraz geç gittim. Açılma günü gidebilseydim, kendisini de görecektim. Ama sonradan öğrendim ki, o gün Bobourg’da (Pompidou Kültürevi) grev varmış, itiş kakış olmuş. Dali de sıkışmış arada, istediği gösterişli açılışı bulamamış bu yüzden. Ben Dali’yi sadece gerçeküstücü döneminin ünlü yapıtlarından tanımış ve kafamda bir yere yerleştirmiştim. Doğrusu pek parlak bir yer değildi bu. Ama onun yapıtlarını toplu olarak görünce, kanılarım değişikliğe uğradı, ustalığına hayran oldum. Gerçi onun en belirleyici yanı, gene de gerçeküstücü yanı idi, ama sadece bununla açıklanamazdı Dali. Onda, Picasso gibi, çeşitli resim yöntemlerini denemiş olma ağır basıyordu. Resimlerinin bende uyandırdığı toplu kanı şu oldu: Bütün varlıkları bölüyor, parçalıyor, sonra o parçalardan yeni varlıklar yaratıyordu. Elbet bu yeni varlıklar, bizim bildiğimiz, tanıdığımız varlıklar değildi artık. Kendini doğa yerine, Tanrı yerine koymak istiyordu Dali. Ama mikroskobik öğeleri değil de, gözle görülür organları kullanıyordu. Hiç bir organ, onun için tek başına bir anlam taşımıyor sanki, yaşam bir bileşimdir çünkü. Kes, biç baştan kur. Onu Picasso’dan ayıran yanı aradım. Sanıyorum ki, insana ayrı bir değer vermemesindeydi bu ayrım. “Picasso milyoner, ben de milyonerim; Picasso dâhi, ben de dâhiyim, Picasso komünist, ben değilim” dediğini ansıdım. Sadece sürekli bir biçimler oluşumu. Picasso’da ise, bütün değişik dönemlerini kapsayan ortak amacı görmemek olanaksızdır. Tanrı değil, bir insandır Picasso. İkisi de şaşırtıcı, ikisi de düşündürücü

kuşkusuz; ama Picasso sizi size, Dali ise kendine baktırıyor. Dali, bütün ustalık çeşitlerini bilmesine karşın, ancak çağının akımları içinde değerlendirilebilir, Picasso ise, hem eski, hem yeni olabilmekle zamana bağlı kalmaktan kurtulmuştur. Eski ölümler dirilse, Picasso'yu anarlardı.

Paris'te benim için en şaşırtıcı ressam, Victor Hugo oldu. Evini görmeğe gittiğim gün, yukarı katlarda onarım olduğu için, ancak birinci katı, resimlerinin sergilendiği katı gezdim. "En büyük Fransız ozanı kimdir?" sorusuna, "Hélas Hugo" yanıtını veren A. Gide'e, onun ressamlığı sorulsaydı, kim bilir ne derdi? Çok ileri gitmiş olmayayım ama, Hugo, o şiirleri, o romanları yazmamış olsaydı, yalnız ressamlığı ile kalabilirdi gibi geldi bana. İmgelem gücünün buncası az görülmüştür. Hugo'nun resimdeki özgünlüğü, kafamı esinlerle doldurdu. Görülmedik şatolar, bilinmedik kuşlar, doğadan alınmamış görünümmler, o çizgi ve boya ustalığı beni başka dünyalara götürdü. Nasıl bir adamdı bu Hugo ki, şiirlerine, romanlarına benzemeyen resimler yapmıştı ! Bu sorunsalı çözmek gerekir. Yoksa romanları, şiirleri doyurmadı mı Hugo'yu? Onun resimlerini şiire çevirme olanağı bulunsa, sanırım ki, karşımıza Hugo'nun şiirleri çıkmaz. Bir yaratıcıda, birkaç yaratıcı mı var dersiniz? Birliği arayan Herakleitos, "Bir insanda bütün insanlar vardır" demişti. Belli bir sanatın yaratıcısı olmak, o sanata özgü gereçleri kullanabilmek demektir. Bir insanda bütün insanlar bulunabilir, ama bütün sanatların gereçleri zor bulunur. İlkçağda felsefe, bütün bilimleri kapsıyordu, bilimler sonra sonra ayrılmağa, kendi yollarını çizmeğe başladılar. Yoksa çok eskiden, bilmediğimiz bir çağda, bütün sanatları içine alan tek bir sanat olmuş mudur? Bundan sonra olacak mıdır?

18 Nisan 1980

SARTRE İÇİN

Gelmiş geçmiş büyük düşünürlerin yaşamlarını, ya da yazdıklarını okurken, onların çağında yaşamamış olmama üzülürüm. Bunun iki nedeni olduğunu sanıyorum: İlki, o büyük kişilerin çağdaşı olmakta bize de bir ortaklık, hadi deyivereyim, bir övünme payı düştüğü duygusu, ikincisi ise, geçmişin kafamızda, olduğundan da büyük yer tutması, başka bir deyişle, günümüzün önemini kavramakta her zaman gecikmemizdir. Bu açıdan bakılırsa, ileriki kuşaklar, Sartre'ın çağdaşı olduğumuz için bize gıpta edeceklerdir belki de. Gerçi onu tanımadım, ama onunla bir çağda yaşadım, günümüzün olayları karşısındaki tepkilerini gördüm onun, bu tepkilerini tartıştım; yanılma olasılığı da bulunsa pekyürekli atılganlıklarındaki erdemi sevdim; damgasını vurduğu (çünkü bugün varoluşçuluk deyince ilk onun adı akla gelir) felsefenin, yaşadığım dönemle ilişkisi beni şöyle ya da böyle etkiledi. Oysa gelecek kuşaklar için Sartre, bizim günümüzün koşullarından sıyrılacaktır zorunlu olarak; bu yüzden belki de daha büyük görünecek, ama eylemden kaldığı için, sadece düşümler dünyasının bir hayalet kişisi kimliğine geçecektir. Böyle bir yargıya, tarihteki bütün büyük düşünürleri göz önüne alarak varmaya karşın, en çok Sartre uygun düşer sanıyorum; çünkü, o insanın "eylem" demek olduğunda bunca direnirken, "eylem"in bulunmadığı yerde "kişi" nin silineceğini anlatıyordu; kişisel eylemden çekinip yerleşik, süregelen değer yargıları ardına sığınanları "korkak" diye niteliyordu. Onun "ölüm"e verdiği anlam, gerçi insanın yalnızlığını kanıtlama amacına yöneliktir, ama "ölüm" insanı "eylem"den alıkodduğuna göre "eylemsiz" bir Sartre'ın bundan sonraki yeri, ister istemez, felsefesini bir öğreti durumuna

getirecektir. Çünkü o, ancak günü içinde anlam kazanan, düşünceleri ile yaşamını birliğe kavuşturmuş, "kendi" ile "başkaları" arasındaki kaçınılmaz ilişkiden kaynaklanmayı ilke edinmiş bir düşünürdü. Gerçi "başkaları", ona göre "cehennem"di; gerçi insan "yalnız"dı, ama "ben"i kuran da "başkaları" idi öte yandan. Böylece Sartre gerçekten öldü:

Bundan çıkan zorunlu sonuç üzerinde özellikle durmak istiyorum: Sartre, felsefeyi düşünürler çevresinin bir uzmanlık işi, seçkinlerin uğraşı olmaktan kurtarıp, tek tek bütün insanların gereksemelerine karşılık düşünen, eşi az bulunur filozoflardan biri idi. Topluluklar, kurumlar, yasalar, gelenekler, onun gözünde, insanların korkudan sığındıkları, bu yüzden de "varoluşu", "kişiliği" engelleyen baskılardı. Yukarda, "tek tek" nitemini kullanırken, Sartre varoluşçuluğunda herkesin kendi özel yaşamının sorunlarına değinik yaklaşımlar bulacağını anlatmak istedim. Oysa genel olarak felsefe, varlık ve bilgi kuramları açısından, meraklıların anlksal gereksemelerini karşılamaktan ilerigitmemiştir;hatta ahlâkfelsefeleri bile, mutluluk sorununu işlemelerine karşın, insanı "insanlar" anlamında ele aldıkları için, felsefenin birey - dışılığını, bütüne ve sonsuza yönelik çağüstülüğünü aşamamıştır. Sartre varoluşçuluğunun bir zamanlar gençler arasında moda olması, bir bakımdan, felsefenin halka inmesi anlamına gelir. Bu konuya aşağıda değineceğim.

Ancak Marxism, "İnsanlar tarihlerini kendileri yaparlar" demekle ve Marxist dünya görüşünün kitleler eliyle yaşama geçirileceği ilkesine dayanmakla, felsefeyi ilk kez bulutlardan yere indirmiştir. Sartre'ın Marxismle ilişkisini burada aramak gerekir. Ama o, bireyin, sınıfsal koşullanmasından çok, seçme özgürlüğü üzerinde durmakla ("İnsan özgür olmayan yargılıdır" diyor) Marxismden ayrılıyordu. İnsanların tarihlerini kendileri yaptıkları sözünün (Engels'in Marx'a yolladığı bir mektuptaki bu sözün) arkasını ele alarak ("Ama kendilerini koşullayan belli bir ortamda"). "... Fakat tarihi yapan, daha önceki koşullar değil, insanlardır. Yoksa insanlar, yalnızca, toplumsal dünyayı insanlar aracılığı ile yöneten, insan dışı birtakım güçlerin araçları olurdu" diyen Sartre'ın bu tutumu, toplumculuğa karşı bireyciliğin ayaklanması olarak değerlendirilince, çağımızın en büyük tartışmalarından birine yol açmıştır. Oysa Sartre, toplumculuğa karşı olmayıp, onu bireysel sorumluluk açısından tamamlamak istediği kanısında idi. Garaudy, bu "tamamlama" konusunda Marxismın bütün gerekli verileri içerdiği yanıtını verdi ona; Sartre'm yardımına Marxismın gereksemesi olamazdı.

Sartre, eytişimsel özdekçilikte de kimi çelişkiler buluyordu. Buna karşın, komünist partilerinin çoğu eylemlerini desteklemekten geri durmadı. Böyle yaparken, özgürlüğünün, seçme sorumluluğunun

gereklerini yerine getirdiğini tanıtlamak, dünya görüşünü yaşamında uyguladığını göstermek istiyordu. Bu yüzden komünistlerle arası kimi gün açıldı, kimi gün iyi oldu. Onun öğretmenlikten ayrılması, bir siyasal partiye girmemesi, Nobel ödülünü geri çevirmesi, kendini bir etiket altına sokmak istemediği gibi, herhangi bir kurumun kendi adından ötürü belli bir sorumluluğu yüklenmesine de karşı olduğu düşüncesine dayanır.

Varoluşçuluk felsefesinin Sartre'dan çok önce başladığını söylemeye gerek yok. Bu düşünce akımının geçmişi, Sokrates'e değin uzatılmaktadır. Augustinus ile Pascal da varoluşçu diye anılıyorlar. Görüngübilim öncüleri (Husseri, Scheler) varoluşçulukla bir çizgide sayılmaktadır. Varoluşçular, "Tanrı olmasaydı herşey mübah olurdu" diyen Dostoyevski'yi de içlerine almak eğilimindedirler. Fakat Sartre'ın bu akımdaki yeri, kendinden öncekilerden, sanatçı kişiliği bakımından ayrılır. Roman, oyun, deneme türlerinde güçlü yapıtlar bırakan Sartre, sanatını belli bir felsefe temeli üzerine kuran sayılı yazarlardan biridir: Öyleki, onun kimi yapıtlarında varoluşçuluğun bütün özellikleri açık seçik olarak gösterilebilir. Yazında felsefenin böylesi yer tutması, sanat yapıtı için olumsuz bir öge sayılabilirse de (çünkü bir felsefe görüşü, roman ve oyun kişilerinde dile getirildi mi, o kişilerin gerçekliği zedelenebilir) Sartre, bu dokuncayı büyük ölçüde yenmeyi başarmıştır. Öyleki, onun felsefe alanında mı, yazın alanında mı daha kalıcı olacağı gerçekten tartışma götürür. Belki varoluşçuluğun tanıtıları sayılabilecek yapıtlarından çok, bu görüşü sindirmiş olan yapıtları zamanla daha çok güçlenecektir.

Felsefe, sanat yapıtından önce belirlendi mi, sanatın felsefeden çıkma bir etkinlik sayılması, kaçınılmaz olur; oysa nice filozof sanatın, yazının, şiirin gerçeğe bilimlerden de, felsefelerden de daha çok yaklaştığını söylemişlerdir. Sanat, bilimlerin, felsefelerin durduğu yerde başlar. Eğer felsefeyi, gerçeğin us yolu ile araştırılması diye tanımlarsak, gerçeğe (daha doğru insana) yaklaşımında sanat çok daha güçlü araçlarla donanmış sayılabilir. Bilimsel yöntemlerin, felsefi kurguların sınırlandığı yerde sanat, kendine özgü dille, insanı tanıma sürecinin yepyeni göstergelerini bulur. Bu yüzden de sanat, yazın, şiir, oldum olası, felsefelerin de, bilimlerin de öncüsü sayılagelmıştır.

Sartre'ın felsefi kurgularla yetinmeyip yazma yönelmesi, onu bir araç olarak kullanma amacından çok, felsefesinde daha bilinçli olma eğilimi ile açıklanmalıdır. Felsefeyi, bireyin günlük, anlık yaşamında kullanılabilir bir bilinçlenme sayan düşünür, elbette sanatın olanaklarını gerekseyecekti. Bu özellik gerçi çağımız düşünürlerinin bir çoğunda, yeni bir dil bulma çabası olarak gözlemlenebilir; ancak bu, Husseri'de olduğu gibi, "betimleme" sınırını aşmaz. Betimleme ise, yazın etkinliğinin sadece küçük bir parçasıdır. Önemli olan insan

yaşamının zaman içindeki yeridir. Hangi zaman? Varoluşçuluğa göre yaşam, dakikalarla, saniyelerle ölçülmez, özgür seçmeye dayanan eylemdir yaşamın zamanı; dakikalar, saniyeler ise maddenin, ya da insan dışındaki canlıların kavranması için gerekli bir ölçüttür.

Sartre, yıllardan beri görmüyordu. Onun bu yüzden yazmayı bırakması, bence çok öğretici bir olaydır. Çünkü o, yazmayı okuma ile bir arada görmekten hiç uzak kalmamıştı. Okudukları idi onu yazmaya iten. Bunu "Sözcükler" adlı yapıtında derinlemesine anlatmıştır. Ama gözleri görmez olduktan sonra, onun şimdiye değin okudukları ile yazma işini sürdürebileceği de düşünülebilirdi; ancak Sartre için yazma, gününe yanıt verme anlamına geldiği için, edinmiş olduğu bilgilerin sürekli işe yararlığı kolay kolay savunulamaz.

Camus ile aralarında geçen tartışma dargınlığa dek varmıştı. Camus'nün ölümü üzerine yazdığı yazıda Sartre'ın, "Görüşmüyorduk, ama onun burada bir yerde olduğunu düşünmek bana güç veriyordu" gibilerden bir söz söylediğini anıyorum. Ben de o söze benzer bir sözü onun için kullanacağım: Bütün davranışları ile, hele bu davranışlarının kimi gerekçeleri ile her zaman birlik olmamaya karşın, belli zamanlarda, "Sartre bu olay karşısında ne yapacak, ne diyecek?" diye düşündüğüm çok olmuştur. Çünkü çağımızın başlıca tanıklarından biri idi o.

Sartre'ın temsil ettiği varoluşçuluk, bir dönemde öylesine moda olmuştu ki, bu yüzden türlü zibidiliklerin ortaya çıkmasından ötürü zarar bile gördü. İnsanın yalnız kendisinden değil, bütün insanlardan sorumlu olduğu görüşü, birtakım sorumsuzlukların modern sayılmasına dönüştü; varoluşçu özgürlük ilkesi, bu özgürlüğün tersi olan sürüsel başıboşluk biçimine büründü. Öyleki gençliğin yozlaşması Sartre'ın suçu sayıldı. Bugün bir dünya görüşü olarak da, yanlış yorumların yol açtığı sorumsuzluklar olarak da varoluşçuluk, toplumdaki etkisini yitirmiş sayılabilir. Ama Sartre, insan düşüncesine katkısı ve yazın kişiliği ile, özgün yerini koruyacaktır sanıyorum.

25 Nisan 1980.

İÇİNDEKİLER

Paris'te Eski Bir Evde	7
Nerden Nereye	8
Oğlum İdris'e Uzaktan Şiir	9
Övüneceğimiz Bir Olay	10
Dışarda Türkiye	13
Orda Bir Köy Var	17
Paris'te Yabancılar	21
İki Sergi, Bir Yapı	25
Nazım Hikmet Tarbes'da	29
Frankus'un Çocukları	33
İnsanlar Ülküler	37
Güzel Yurt	41
İşçi Çocuklarının Eğitimi	45
Suna Kan Paris'te	49
İşçilerin Çocukları	53
Basından	57
Galya'dan Fransa'ya	61
Şemsiyeli Clochard	64
Haller Forumu	67
Dolaşma	70
Bir Avunu	73
Düşüncesizlik Kalıtımı	77
Pilav ve Mesnevi	81
Önemli Bir Yıldönümü	84
Bir Eksik Var!	88
Sergiler	91
Batıyor mu?	94
Boşuna Sözler	98
Günümüzden Geçmiş	102
Bir Meksika Gösterisi	106
Bilimsel Bir Toplantı	109
Günlük Yaşam	113
Resim Üstüne	117
Sartre İçin	121

MELİH CEVDET ANDAY paris yazıları

deneme

Şiirleri, oyunları, romanları, denemeleriyle yaygın bir ün kazanmış olan Melih Cevdet Anday haftalık gazete yazılarıyla da ilgiyle izlenen bir yazardır. 1979 yılında eğitim danışmanı olarak bulunduğu Paris'ten "Cumhuriyet" gazetesine gönderdiği bu yazılarında, Fransız kültür ve uygarlığından, dünyanın sayılı sanat merkezlerinden birindeki sanat ve düşün etkinliklerinden söz ediyor. "Paris Yazıları"nda okurlara yalnız bilgi aktarılmakla kalmamış, bizim uygarlığımızla Fransız uygarlığı arasında karşılaştırmalara da yönelinmiştir. Kitapta, ayrıca, Fransa'daki Türk işçilerinin ve işçi çocuklarının sorunlarına da değinilmektedir.

